

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ

ÇÖKÜŞE GİDEN YOL

Ortaçağ Avrupa'sı, uygarlığın sanat ve bilimlerinin çoğunda İslam dünyasının öğrencisiydi. Derken bu ilişki değişiverdi. Daha Rönesans'tan önce Avrupalılar uygarlık sanatlarında kayda değer bir ilerleme göstermeye başlıyordu. Yeni eğitimin boy vermesiyle İslam dünyasının bilimsel, teknolojik ve sonunda kültürel mirasını hayli geride bırakarak büyük hızla yol aldılar.

Müslümanlar bu durumun farkına uzun zaman varamadı. Reform, Rönesans, teknolojik devrim adeta İslam ülkelerinde fark edilmeden geçip gitti.

Hristiyan âleminde Mağribî'lerin 1492'de son yenilgisi ve Rusya'nın Tatar egemenliğinden kurtuluşu anlaşılabilir biçimde nihai zaferler olarak görüldü. 1554'te Astrahan'ın fethiyle birlikte Ruslar, Hazar Denizi kıyılarına ulaştılar. Bunu izleyen yüzyılda, Karadeniz'in kuzey kıyısına ulaştılar ve geniş Müslüman topraklarını Rusya İmparatorluğu'na bağlayan uzun fetih ve kolonileştirme sürecini başlattılar.

Oysa uygarlığın uzak sınırlarında bu olup bitenler İslamiyet'in merkezlerinde o kadar önemli görülüyor, ne olursa olsun, İslam'ın karşı koyulmaz ilerleyişi ve Hristiyan âleminin bozgunu olarak görülen süreçte, Haçlıların 13. yüzyılda Doğu Akdeniz'den bozguna uğratılarak çıkarılması, 1453 yılında İstanbul'un fethi ve Türk ordularının Balkanlar'dan geçip Hristiyanlığın imparatorluk kenti Viyana'ya doğru muzafferane yürüyüşü gibi çok daha önemli ve merkezi zaferlerin gölgesinde kalıyordu.

Hristiyanların ilerleyişi sürüyordu. Hristiyanlar, sağda solda bazı başarılar kazanırken, 1571'de İnebahtı deniz savaşında da kayda değer bir başarı kazanmayı bildiler. İnebahtı Avrupa'da nihai zafer ilan edildi. Bu savaş, Osmanlı tarihine "bozgun" olarak geçti. Peki İnebahtı ne kadar değişiklik getirdi? Batı için büyük bir silkiniş, Doğu içinse hafif bir ürperme. Büyük tehdit yerinde duruyordu.

16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında Osmanlı ile İran arasındaki çekişme önemli boyutlara ulaştı. İlgileri Doğudaki bu mücadeleye yönelen Türkler, 1606'da Avusturyalıları'la barış yapmak zorunda kaldı; Zıttorok Anlaşması, birkaç nedenle dikkate değerdi. Bu anlaşma, iki tarafın ortasında yer alan bir adada görüşüldü. Belki daha da önemlisi, İmparatorun "padişah" olarak tanınmasıydı.

Müslüman dünya kâfir batıyı aşağılayadururken, Batı'nın gelişen silah ve savaş becerilerinden bihaberdiler. Haçlıların Doğu Akdeniz'deki bu ilk başarıları, Müslüman kurmayları birtakım alanlarda Batı'nın en azından silahlarının üstün olduğuna inandırdı. Gerekli çıkarım derhal yapıp uygulandı. Batı ile Doğu arasında yüzyıllar boyunca durmadan büyüyen bir silah ve savaş malzemeleri ticareti başladı.

Tehlike gerçekte ve büyüyordu. 15. yüzyılın sonunda Vasco da Gama Afrika'yı dolaşp Hint Okyanusu'na doğru yelken açmakla, Avrupa ve Asya arasında yeni bir deniz yolunu kullanıma sokuyordu. Deniz ticareti ile birlikte, Osmanlı'ya büyük gelir getiren ticaret yolları değişiyordu. Avrupa, büyük hızla bu yeni deniz yolunu kullanarak Asya'daki pazarları sarıyordu. 17. yüzyılda yeni ve Ortadoğu için çok daha tehlikeli bir durum belirdi. Bu tarihten itibaren Asya'daki Avrupalılar artık orada yalnızca tüccar olarak bulunmuyordu. Zamanla sömürge haline gelen üsler kuruyorlardı. Güçleri denizlerden limanlara hatta daha da içerilere yayıldıkça, Asya'da yeni Avrupa imparatorlukları, Doğu-Batı ticaretinin hem kalkış hem de varış noktalarını denetim altında tutarak Ortadoğu'yu fiilen çepeçevre sardılar. Üstelik tehlike Güney Asya'daki Batı Avrupa yayılmacılığından ibaret değildi. Kuzey Asya'da da Rus yayılması vardı.

Batının savaş alanındaki ve uzak denizlerdeki başarıları, daha az yankı bulan ama daha kapsamlı ve önünde sonunda daha tehlikeli olacak Pazar zaferlerine eşlik ediyordu. Yeni Dünya'nın keşfi ve sömürüsü, Hristiyan Avrupa'ya ilk kez yüklü bir altın ve gümüş mevcudu kazandırdı. Bu yeni sömürgelerin verimli toprakları, yeni ürünler yetiştirmelerine, hatta daha önce Ortadoğu'dan alınan kahve ve şeker gibi ürünleri eskiden ithal ettikleri ülkelere ihraç etmelerine imkân verdi. Eskiden beri varolan el sanatları, Asya'nın ucuz işgücü ve Avrupa'nın ticari becerilerinin ikili meydan okumasıyla karşılaştı.

Bu gelişmeler eski sorunları ağırlaştırdı, kapsamı büyüyen, karmaşıklığı artan yeni sorunlar –para, maliye, finans sorunları ve nihayet ekonomik, toplumsal ve kültürel sorunlar- getirdi.

17. yüzyılın büyük bölümünde askeri güç dengesinde önemli bir değişiklik olmadı. Yüzyılın ortalarına kadar Osmanlılar içerdeki ve doğu sınırlarındaki sorunlarla uğraşırken Avrupa da Otuz Yıl savaşlarına ve sonuçlarına boğulmuştu. 1645'te Osmanlı ile Venedik arasında savaş başladı. 1682'de Osmanlı, Avusturya'ya karşı yeni bir savaş açtı. Savaş 17 Temmuz–12 Eylül 1683'teki 2. Viyana Kuşatmasıyla doruğuna ulaştı. Kuşatma Silahdar'ın sözleriyle "Osmanlı devletinin ortaya çıkışından beri benzeri görülmemiş, feci bir bozgundu."

Viyana bozgununu bir dizi başka yenilgi izledi. 1686'da Budin'in kaybedilmesiyle Macaristan'daki bir buçuk asırlık Osmanlı yönetimi sona erdi.

Osmanlıların Viyana'dan geri çekilmesi yeni fırsatlar doğurdu. 1684 yılının Mart ayında Avusturya, Venedik, Polonya, Toskana ve Malta, Papa'nın kutsamasıyla Osmanlılara karşı çarpışmak için bir Kutsal İttifak kurdular. Rusya da bu girişimi destekledi. Çar Petro yönetiminde Osmanlılara karşı savaştilar ve büyük başarılar kazandılar. Çar Petro 1696'da Azak kalesini zaptetti. Bu sırada Türkler artık barışı konuşmaya hazırды. Nihayet 26 Ocak 1699'da Karlofça'da Osmanlı İmparatorluğu ile Kutsal İttifak arasında bir barış anlaşması imzalandı. Osmanlılar ciddi toprak kayıplarına uğramıştı. Ne savaş topyekûn bir yenilgi ne de anlaşma tam bir teslimiyetti. Yine de askeri bilânço su götürmüyordu.

Karlofça Barışı, yenik bir Osmanlı İmparatorluğu'nun muzaffer Hristiyan hasımları ile imzaladığı ilk barış anlaşmasıydı. Aslında bu yeni bir durum değildi fakat önceki yenilgiler güç dengesini pek etkilememişti. Karlofça Barışı, alınacak iki dersi de beraberinde getirdi. İlki askeriydi. Daha karmaşık olan ikinci dersse diplomatikti ve görüşme sürecinde öğrenilmişti.

18. yüzyılın ilk yarısında mücadele kesin sonucuna ulaşmamıştı, hatta Osmanlılara bazı kazançlar bile getiriyordu. Osmanlılar 1710 ve 1711'de Ruslar'a karşı önemli bir zafer kazandılar, Rusya 1711'deki Prut Anlaşmasıyla Azak yarımadasına geri vermek zorunda kaldı. Fakat Venedik'e ve Avusturya'ya açılan başka bir savaş yeni bir yenilgiyle ve 1718 yılında yapılan Pasarofça Anlaşmasında belgelenen yeni toprak kayıplarıyla sonuçlandı.

Sorun bir ara ileri sürüldüğü gibi çöküş değildi. Osmanlı Devleti ve askeri gücü, geleneksel ölçülerle, olabildiğince iyi işliyordu. Başka birçok alanda olduğu gibi burada da iki taraf arasındaki güç dengesini değiştiren, Avrupa'nın icat ve deneyleriydi.

Modernleşme süreci bu sınırlı anlamda bile hiç de kolay değildi. Suçlandı, karşı konuldu, kesintiye uğradı.

Osmanlıların kuzeydeki başlıca iki düşmanı Avusturya ve Rusya arasındaki rekabet, Osmanlı'yı bir süre için rahatlattıysa da 1768-1774 yılları arasında Osmanlı Rusya'nın elinden bir dizi yenilgiye uğradı. Sonuç, Ruslar'a denizlerde dolaşım hakkı ve dolaylı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışma hakkı tanıyan 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması'yla tescil edildi. Kırım kaybedilmişti. Müslüman-Türk nüfus ve toprakların

Hristiyan egemenliğine bırakılmasının ilk –ama kesinlikle son olmayan- örneği idi bu. Belli ki yeni tehditlere karşı yeni önlemler almak gerekiyordu.

Artık bir şeylerin iyi gitmediği açıklık kazanmıştı ve yöneticilerin içinden ve hatta dışından gitgide daha çok insan bunun farkına varıyordu. Daha da kötüsü, Avrupa'nın kendilerinden daha başarılı olduğunun ve bunun kendilerini sonuç olarak daha zayıf ve tehlikeye açık bir duruma soktuğunun farkına varmaya başladılar. Sorulacak soru açıktı: Nerede hata yaptık? Neyi yanlış yapıyoruz? Onlar neyi doğru yapıyorlar?

18. yüzyılda uzman olarak adlandırabileceğimiz Batılılar Osmanlı topraklarına gelmeye başladı. Bu durum Müslümanları, yeni bir düşünceyle karşı karşıya getirdi: İnsan o güne kadar hakir görülen kâfirlerden bir şeyler öğrenebilirdi. Daha da şaşırtıcı olan yenilik ise doğudan batıya yolculuktu.

Avrupalı güçler, uzun süredir başka yerlerde olduğu gibi İslam ülkelerinde de sürekli elçi bulunduruyordu. İslam devletleri bunu yapmadı. 18. yüzyılda ise durum tepeden tırnağa değişti. Çok sayıda özel görevli kendi devletlerinin yaşadığı sorunları aşabilmek ve düşmanlarını bertaraf etmek için yararlı olabilecek her ne olursa gözlemleme, öğrenme ve özellikle de haklarında rapor yazma talimatıyla Avrupa'ya gönderildi. (1721-1792)

OSMANLI DEVLETİNDE ISLAHAT HAREKETLERİ

Islahat Hareketlerinin Genel Karakteri

Osmanlı Devletinde geleneksel bazı alışkanlıkları kırarak yeniliklere yönelme düşüncesinin ilk denemesi 1727 yılında kitap basım tekniğinin Türklerce de uygulanmasıdır. Gerçi çok daha önceleri, gayrimüslim yurttaşlar bu tekniği kendi kültürleri için kullanmışlarsa da kitap basımının Avrupa'da başlamasından 250 yıl sonra Türklerce benimsenmesi büyük bir eksikliktir. Kaldı ki basımevinin Türk kültürünün hizmetine sokulmasıyla büyük bir reform yapılmış sayılmaz.

Yine de ilerleyen Batının en önemli kültür buluşlarından birinin çok gecikmeli de olsa Osmanlı yaşamına girmesi sevindiricidir. 18.yüzyıl sonunda askeri iki mühendis okulunun kurulması, Batının teknik ilerlemesinin kabul edildiği anlamına geliyor. Ama, asıl reform çağı, Osmanlı Devletinde büyük hükümdar III. Selim ile başladı (1789-1807). Arada bir bazı ufak kesintilere rağmen ıslahat çabaları çeşitli alanlarda, devlet sona erinceye kadar sürmüştür. **Bu durumda ilk saptama, Osmanlı ıslahat hareketinin çok uzun sürmesidir. 150 yıl kadar sürüp de belli başlı ve toplumu kurtarıcı somut hiçbir sonuca ulaşamayan ve tamamlanamadan biten başka bir reform hareketine rastlamak zordur.**

Bu sonucun alınmasına yol açan baş sebep, Osmanlı ıslahat hareketlerini yürütenlerin belki birkaç kişi dışında gerçek anlamıyla ileri bir toplum modelinin hangi esaslara dayandığını kavrayamamaları olmuştur. Büyük aydın ve yurtsever Namık Kemal'in (1840-1888) dediği gibi, Osmanlı dönemindeki reformların temel amacı "devleti" kurtarmaktı. Birey, yani insan, ikinci, hatta üçüncü plana itilmişti. Hedef "devletin" parçalanmaktan kurtulması, tekrar eski gücüne hiç olmazsa yaklaşmasını sağlamaktı. Durum böyle olunca ve devletin onu yaratan asıl insan ögesinden soyutlanıp sadece dayandığı dinsel temellerin biraz "liberalleştirilmesi" ile kurtulacağı sanılınca, bütün çabalar bu yöne doğru yönelmiştir. Nedir bu çabalar:

- İlk planda göze batan, Osmanlı ordularının, bir zamanlar titrettiği Batı karşısında sürekli yenilmesidir. Bunu önlemek için ilk büyük reformlar "orduyu" düzeltmek isteğini gerçekleştirme yolunda başladı. Ordunun toplumun içinden çıkan bir kurum sayılması gereği ve ona can veren asıl ögenin insan olduğu unutuldu. Evet, bir "insan" olarak "subay" yetiştirildi. Ama esas "iyi" bir meslek adamının yetiştirilmesiydi. Orduyu yüceltip

yükseltecek asıl öğelerin, bütün ulusu oluşturan insanların siyasal, toplumsal ve kültürel açıdan teker teker düzeltilmesi işi bir yana bırakıldı.

- Ülkenin en verimli ve zengin yerlerinde yaşayan gayrimüslim yurttaşlar ulusçuluk akımının da etkisiyle bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Reformların ikinci amacı, bir zamanlar devlete sadık olan bu insanların yine aynı duruma getirilmesiydi. Devlette 19. yüzyıl boyunca gerçekleştirilen hukuk reformlarının ilk amacı bu yurttaşları tekrar "devlete" kazandırmayı amaçlıyordu. Ulusal devletlerin vazgeçilmez bir biçimde dünyaya yayıldığı ve bunlara bireyin özgürlüğünün temel olduğu ilkelerin yerleştiği gerçeği bir türlü anlaşılamamıştı.

- Yapılan reformların "İslamiyetle bağdaşıp bağdaşmadığı" en önemli çekişme noktasıydı. Hem din esasları içinde kalınacak, hem de çağdaşlaşılacaktı. Devlet-din-özgürlük arasındaki farklılık göze çarpmıyordu. Bu nedenle de bazı aydınlar körü körüne bir Batı taklitçiliği içine girmişti. Bazı aydınlar da buna tepki olarak geleneksel İslam içinde kalmanın tek çıkar yol olduğuna inanmıştı. Batıcı aydınlar, yüzlerce yıllık acı deneylerden sonra ulaşılan noktada "bireyin" eksen olduğunu, devletin varlık sebebinin "bireye her türlü özgürlüğü sağlamak"ta yattığını, "insan"ın girişim özgürlüğü ile değer yaratıcı ve üretken bir düzeye erişilebileceğini kavrayamamışlardı. Böylece toplum içinde bir yandan Batıyı anlamayan "Batıcılar", diğer yandan Anadolu Selçukluları dönemindeki İslam uygulamalarını bile din dışı sayabilecek aşırı "İslamcılar" türedi. Egemenliğin temelini ulusa dayandırmak düşüncesi ise her iki yan için de kabul edilmez bir ilke idi. Padişahlar da bu iki tür grup arasında gidip geldiler.

- Bütün bu çalkantılara rağmen sözünü ettiğimiz 150 yıl içinde Türk toplumuna ister istemez bazı yeni düşünceler girmiş; pek kavranılmasa bile özellikle siyasal özgürlüklerin değeri iyi kötü sezilmeye başlanmıştır. Yukarıda söylediklerimiz Islahat Döneminin özellikleridir. Şimdi bu özelliklerle örülmüş dönemde neler yapılmıştır, yahut daha yerinde bir deyişle "neler yapılmaya çalışılmıştır?" Kısaca gözden geçirelim.

Islahat Hareketlerinin Gelişim Çizgisi

Yukarıda söylediklerimize rağmen, Osmanlı Islahat Hareketi genel çizgisi itibarıyla tutarlı bir grafik gösterir. Bu çizgiyi şu başlıklarla çizebiliriz: İlkönce ordunun yetersizliği ve Batı teknolojisinin ve eğitiminin orduyu sokulması reformun da başlangıcıdır. Ardından, iyice bozulan toprak düzeninin kaldırılması, ayanlığın tasfiyesi ile merkez yönetiminde çağdaş bazı değişikliklere gidilmesi, bürokrasinin düzeltilmesi, yurttaşlara can, mal, ırz güvencesi verilmesi, yerel yönetimlerde ıslahat, çağdaş bir eğitim sisteminin kurulmaya çalışılması, yeni yetişen aydınların padişahın mutlak gücünü yavaş yavaş tartışma konusu yapmaları, Osmanlı Devletinin anayasalı bir monarşi durumuna gelmesi...

Bu çizgi dosdoğru, sağlam bir ilerleme göstermedi. Arada kırıklar, bozukluklar, geriye dönüşler yaşandı. Bu dönemleri kısaca şöyle açıklayabiliriz:

Islahat Hareketlerinin Evreleri

III. Selim ve II. Mahmut Dönemi

Yukarıda sözünü ettiğimiz III. Selim, devletteki bozuklukları iyi teşhis etmişti. O, geniş kapsamlı bir düzeltim istiyordu. Ulaşmak istediği düzene "Nizam-i Cedit=Yeni Düzen" adını vermesi, bu özleminin bir ifadesidir. Ama onun bu düşüncelerini gerçekleştirebilecek bir kadro yoktu çevresinde. Sebep, kötü eğitim sistemi idi. Birkaç iyi niyetli aydınla bazı yeniliklere girişti. Oldukça modern ve girdiği savaşlarda başarı gösteren bir ordu kurdu; diplomatik temsilciliklerimizi ilk kez o açtı. Daha yapmak istediği pek çok iş varken, eski düzen yandaşlarınca bir ayaklanma sonucu devrildi. Ardından, yenilik düşmanlarının başa getirdiği kardeşi IV. Mustafa tarafından öldürüldü (1808). Ancak, bazı ileri görüşlü kişilerin yardımıyla bu padişah da devrildi. Bu işi yapan bir

ayandı (Alemdar Mustafa Paşa). Bu kişi Osmanlı Devleti içinde feodal güçlerle padişah arasında bir yetki bölümlenmesi ile tekrar bir canlanma başlayacağını umuyordu. Tahta çıkardığı II. Mahmut (1808-1839) ise Osmanlı tarihinin en büyük hükümdarlarından biri idi. Padişahla ayanlar arasındaki bir yetki bölüşülmesinin, sonunda merkez gücünü ortadan kaldırıp devletin parçalanmasına yol açacağı bilincinde idi. Bu nedenle Alemdar'ın ona diğer ayanlarla birlikte imzalattığı ve tarihe "Sened-i İttifak" adıyla geçen belgeyi hiç dikkate almadı. Alemdar da ortadan kaldırıldı.

II. Mahmut, amcası III. Selim'in hedeflerini kavramış ve onları gerçekleştirilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde sağlam düşünceler üretmişti. İlk önce ona engel olmak isteyenleri ortadan kaldırmak gerekiyordu. Bunlar başlıca ayanlar ile yeni ordu istemeyen yeniçeriler idi. Bu hükümdar, büyük iç ve dış zorluklara rağmen yılmadı. Ayanların siyasal güçlerini yok etti. Ama ekonomik güçlerini ortadan kaldıramadı. Yine de bu, merkezi devletin gücünü arttıracak bir yoldu. 1826 tarihinde Yeniçeri Ocağı kaldırıldı. Ardından, 16 .yüzyıldan beri değişmeyen merkez örgütüne yeni bir biçim verdi. Osmanlılarda sadece devlet işlerini -yargı dışında- görecekt uzmanlaşmış kişiler yetişmemişti. Bu nedenle devlet birimleri dağınıktı. Bir yüksek memur, bazen komutanlık eder, ardından yönetim işleriyle görevlendirilir, sonra da vergi sorumlusu yapılabilirdi. II. Mahmut tarihimizde ilk kez devlet işlevlerini birbirinden ayırdı. Bakanlıkları kurdu. Her bakanlığı kendi görev alanına göre örgütledi.

II. Mahmut, durmadan ayaklanan gayrimüslim yurttaşları devlete tekrar bağlamanın yollarını araştırıyordu. Bunun da bir hukuk reformundan geçtiğini anlamıştı. Gayrimüslimler gerçi her açıdan güvenlik altındaydılar; ama Müslüman yurttaşlarla eşit değil erdi. Daha fazla vergi öderler, devlet işlerine karıştırılmazlardı. Padişah büyük bir eşitlik reformu hazırlarken, bu önemli işi yürütecek memurların durumunu düzeltmek ihtiyacını duydu. Memurlar, sizlere yukarıda anlattığımız gibi padişahın kulu sayılıyor ve tam bir can ve mal güvensizliği içinde bulunuyorlardı. Ayrıca düzgün bir aylık sistemleri yoktu. II. Mahmut, memurları bugünküne benzer statüye kavuşturdu. Onların "kul" olarak görülmelerini ortadan kaldırdı. Canlarını ve mallarını, hazırladığı bir yasa ile güvence altına aldı. Onlara düzenli aylıklar bağladı. Ardından asıl büyük reformunu yapacağı sırada genç sayılacak yaşta öldü.

Postadan itfaiyeye, polisten modern askeri okullara ve tıbbiyeye kadar bugünkü pek çok kurumumuzun temelini atan bu büyük padişah aynı zamanda korkunç dış sorunlarla uğraşmıştır. 1806-1812 Türk-Rus Savaşı sonunda Sırbistan onun zamanında özerk oldu. Yunan ve Arnavutluk ayaklanmaları yine bu padişah zamanında çıktı. 1828-29 Türk-Rus Savaşı sonunda ağır bir yenilgi ile, Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldık. Ardından ayaklanan Mısır valisi Mehmet Ali Paşa ve Arap ulusçuları olan Vahhabilerle uğraştı. Bütün bu zorluklara rağmen Osmanlı tarihinin en reformcu padişahı sanını almıştır.

Tanzimat Döneminin Açılması

II. Mahmut'un ölümünden sonra başa geçen oğlu Abdülmecit (1839-1861) babasının yolundan daha hızlı adımlarla gitti. Rusya karşısında bizi destekleyen İngiltere ve Fransa'nın da özendirmesiyle çıkardığı iki büyük ferman İslam tarihinde çok önemli yenilikler sayılır.

3 Kasım 1839 günü ilan edilen "Tanzimat Fermanı" ile devletin içine düştüğü durumdan kurtulmanın ilk çaresi olarak yurttaş ile devlet arasındaki ilişkiyi tekrar sağlamlaştırmak olduğu belirtiliyor. Bu nedenle iyice yozlaşmış adalet işleri bir düzene kavuşturulacaktır. İlk kez bütün yurttaşlara yaygın bir ceza yasası yapılacaktır. Yurttaşlar, istisnasız bu yasaya göre suç sayılan eylemlerinden dolayı yargılanıp, yine sadece yasada olan cezalara çarptırılacaklardır. Yargılamalar bağımsız yargıçlarca ve açık olarak yapılacaktır. En önemlisi, yüzlerce yıl ölüm cezası verme hakkını bile elinde tutan padişah -hiçbir halk hareketi, ihtilal vb. olmadan- salt kendi isteği ile bu yetkisinden vazgeçmektedir. Diğer yandan bağımsız mahkemelerin verdiği yasal idam cezaları ise padişahça onaylanmadan yerine getirilmeyecektir. Bu fermanda vergi adaletinin sağlanması, askerlik süresinin kısaltılması

gibi başka ilkeler de konulmaktaydı. Ama bunlar içinde en önemlisi ilk söylediklerimizdi. Bir de yasaların yapılması padişahın veya vekillerinin keyiflerine bırakılmamakta, bir uzmanlar kurulunun hazırladığı tasarıların yasalasabileceği de bildirilmektedir.

Hukuk devleti, yurttaşını rahat ve huzur içinde yaşatan, onun canını, malını ve onurunu koruyan, egemenliğin kaynağını yurttaşa dayandıran ve onu bütün özgürlüklerle donatan devlettir. Hukuk devleti demokrasinin önkoşuludur. Hukuk devletinin ilk ve en önemli varlık temeli ise içinde yaşayan bütün insanlara can güvencesi vermesidir. Bu da ancak yasaya uygun davranılmak, adil bir biçimde yargılanmak ile sağlanır. Diğer koşullar bunun ardından gelirler. İşte Tanzimat Fermanı ile bütün Osmanlı yurttaşlarına hukuk devletinin bu ilk ve belki en önemli ilkesi tanınmış oluyordu. Padişahın ceza verme yetkisinden vazgeçmesi de bu adımın sağlamlığını artırmaktadır.

Abdülmecit 28 Şubat 1856 tarihinde, sona eren ve zaferimizle sonuçlanan Kırım Savaşında İngiliz ve Fransız devletlerini iyice yanına çekebilmek için aslında çoktan beri yapmayı da düşündüğü ikinci reformunu "Islahat Fermanı" adıyla ilan etti. İşte bu Ferman İslam hukukuna büyük bir yenilik getirmektedir. Müslüman olan ve olmayan yurttaşlar arasında yasalar karşısında tam eşitlik sağlanmaktadır. Gayrimüslim yurttaşlar artık modern bir hukuk devletinde olduğu gibi her bakımdan yasalar karşısında eşit olacaklardı. Vergi adaletine kavuşacaklar, devlet hizmetine de alınacaklardı.

Tanzimat döneminin değerli devlet adamları bu ilkelerin uygulamaya geçirilmesi için, şeriatın düzenlemediği konularda Batıdan yasalar almaya başladılar. Böylece hukuk alanında Batıya açılma da başladı. Diğer yandan, İslamiyetin kesin olarak koyduğu kurallara hiç dokunulmadı. Böylece hukuk iki başlı bir duruma geldi. Diğer yandan Tanzimatçılar, Türk toplumunun geri kalmışlığında en önemli rolü oynayan eğitim sorununa da el attılar. II. Mahmut'a kadar devlet, eğitim işleriyle hiç ilgilenmezdi. II. Mahmut bu alanda yenilikler yaptı. Tanzimatçılar eğitim atılımlarını hızlandırdılar. Yeni orta öğretim kurumları ile yüksek okullar açıldı. Ama doğrudan doğruya din eğitimi veren medreselere de dokunulmadı. Böylece eğitim alanında da çift başlı bir düzen oluştu.

Meşrutiyet Döneminin Açılması

Bütün bu düzeltimler özlenilen sonuçları veremiyordu. Her şeyden önce, bağımsızlık isteyen gayrimüslim yurttaşları bu isteklerinden vazgeçirmek mümkün olmuyordu. Bazı hukuk reformları ile ulusçuluk duygusunu bastırma girişimi çıkar yol değildi. Avusturya gibi çok güçlü bir devlet, içinde barındırdığı uluslarla aynı dinden olduğu halde, örneğin Macarların ayaklanmalarıyla başa çıkamamış, sonunda onlara çok geniş bir özerklik tanımak zorunda kalmıştı. Diğer uluslar için de durum aynıydı. Osmanlı Devleti ise hem ekonomik ve kültürel açıdan Avusturya ile karşılaştırılamayacak derecede zayıftı, hem de ayaklanan uluslar zaten Hristiyanlardı. Hemen bütün Avrupa'nın desteği arkalarında idi. İşte bu nedenlerle dış felaketler birbirini izliyor, yapılan düzeltimler bir türlü istenilen sonuçları veremiyordu. Bu durumda, Tanzimat döneminde yetişen ve Batı siyasal sistemini bir ölçüde kavramış sayıca az bir aydın grubu yeni bir kurtuluş çaresi önerdi: O zamana kadar yapılan reformlarda siyasal bir nitelik yoktu. Halkın egemenliğe ortak edilmesi, siyasal özgürlüklerle donatılması düşünülmemişti. Osmanlı Devletinde belki bir ölçüde can güvenliği sağlanmıştı; ama halk yönetime katılamıyordu. Bu imkan verilirse çeşitli uluslar yönetime katılacaklar, böylece bir "Osmanlılık" ruhu doğacak, her türlü özgürlüğe sahip olan insanlar devletin birliğini bozma düşüncesinden uzaklaşacaklardı. Halbuki Abdülmecit'in ölümünden sonra tahta çıkan Abdülaziz (1861-1876) böyle bir gelişmeye taraftar değildi. Sadece yerel yönetimler düzenlenirken halkın da birkaç temsilci seçmesine razı olmuştu. Özgürlük, parlamento gibi sözler bu padişaha çok ters geliyordu. **Böylece 1870 yılına doğru Türk tarihinde ilk kez siyasal özgürlükler uğrunda bir mücadele başladı. Genç Osmanlılar adı verilen aydınlar grubunun düşünce düzeyinde yaptığı mücadeleyi padişah hoş karşılamadı.** Halbuki bu aydınların tek istedikleri, padişahın yanında halkın seçtiği bir meclisin bulunup yönetime katılmasıydı. Cumhuriyet düşüncesi bu aydınlara tamamen yabancı idi.

Baskı altında bulunan aydınlar gizli bir mücadele yürütürken Balkanlarda yine büyük huzursuzluklar çıkıyordu. Bulgarlar da ayaklanmıştı. Sırbistan'la savaş başlamıştı. Bütün bu olaylar cereyan ederken 1853 yılından beri dışarıdan borç para alan devlet iflas ettiğini bildirmişti. Borçlarını ödeyemeyecekti. Bu olumsuz gelişmelerden padişah sorumlu tutuldu. 1876 yılında artık tam anlamıyla düzenli bir ordu haline gelmiş silahlı kuvvetler ile sivil aydınların işbirliği sonucunda Abdülaziz tahttan indirildi. Abdülaziz'in yerine geçirilen V. Murat aydın bir hükümdardı. Ama kısa bir süre sonra akıl hastalığına tutulduğu için aynı yıl o da tahttan indirildi ve yerine veliaht Abdülhamit Efendi, Sultan II. Abdülhamit adıyla tahta çıktı.

Birinci Meşrutiyet

II. Abdülhamit tahta çıkarken yurttaşların yönetime katılmalarını sağlayacak bir anayasa kabul ve ilan edeceğine söz vermişti. Böylece aydınların dileği yerine gelmiş olacaktı. Gerçekten bu hükümdar hemen bir anayasa hazırlattı. Bu anayasa, Fransa'da yahut başka Avrupa toplumlarında olduğu gibi halkın baskısı sonunda ilan edilmemişti. Sadece ufak bir grup asker ve sivil aydının isteği üzerine hazırlanmıştı. Anayasayı yapan güç, egemenliği kesinlikle elinde tutan padişah olduğu için onu değiştirmek ve kaldırmak hakkı da hükümdara aitti.

23 Aralık 1876'da ilan edilen Anayasa (Kanun-i Esasi) aslında özgürlükçü bir rejim getirmiyordu. Egemenlik kayıtsız-şartsız Osmanlı ailesine aitti. Padişahın yetkileri Şariat çerçevesinde mutlakti. Osmanlı yurttaşlarının siyasal parti kurma ve toplantı özgürlükleri yoktu. Birkaç temel özgürlüğün ise sınırlanma çerçevesi çizilmemişti. Tek yenilik bir kanadını halkın (Heyet-i Mebusan), diğer kanadını padişahın (Heyet-i Ayan) seçtiği bir parlamento kurulmasıydı. Ama bu parlamentoya yasama yetkisi verilmemişti. Yürütmeyi denetleme işi de padişahındı. Bu meclisler birer danışma kurulu gibi idiler. Kanun tasarılarını görüşür ve üzerinde düşüncelerini söylerlerdi. Yasama yetkisi padişaha aitti. Yine hükümeti kuran, görevden alan padişahı. Yargı güvenliği kesin değildi. Bu bakımdan anayasa Tanzimat Fermanı'nın bile gerisine düşüyordu.

Anayasa ilan edildikten kısa bir süre sonra, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) başladı. Bu 19.yüzyıldaki dördüncü Rus savaşıydı. Savaş, Balkan sorunlarından çıkmış ve bütün büyük devletler bizi yalnız bırakmışlardı. Rus orduları İstanbul'a (Yeşilköy'e) kadar geldiler. Doğuda da Erzurum önlerine ulaştılar. İstanbul'u Ruslara kaptırmak istemeyen İngiltere ile diğer büyük devletlerin baskısı altında Ruslar bizimle ağır bir önbarış (Ayastefanos önbarışı) imzalayıp çekildiler. Bu barış ile Osmanlı Devletinin Balkanlardaki varlığı neredeyse sona eriyordu. Bu önbarış aynı yıl Berlin'de biraz değiştirildi, koşulları hafifletildi. Ama artık Balkanlarda sadece Makedonya ile Arnavutluk ve Bulgaristan'ın ufak bir bölümü bize bırakılmıştı. Doğuda ise Kars, Ardahan ve Batum Ruslara verilmişti. Bize bağlı gözüken Sırbistan, Romanya, Karadağ da tam bağımsız olmuşlardı. Bosna-Hersek, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yönetimine konulmuştu. Bulgaristan ise tam bağımsızlığa yakın bir statü almıştı. Ayrıca Kıbrıs Adasının yönetimi de İngilizlere bırakılmıştı.

İstibdat Dönemi

Yenilgi sırasında Mebuslar Meclisinde hükümet ağır eleştirilmişti. Bu ağır hezimetin sorumluları aranmıştı. Bunun üzerine II. Abdülhamit her iki meclisi de tatil etti (1878) ve 30 yıl boyunca bir daha toplamadı. Doğrudan doğruya kişisel yönetim kuruldu. Devleti bir ölçüde parçalanmaktan kurtarmaya çalıştı ise de Doğu Rumeli, Mısır, Girit gibi yerlerin de yitirilmesini önleyemedi. Bu arada II. Abdülhamit dış borçları ödemeye çalıştı. Alacaklı devletlerin "Düyun-i Umumiye" (Genel Borçlar Yönetimi) adı altında uluslararası bir örgüt kurarak, devlet gelirlerine el atmalarını da önleyemedi. Bu arada tamamen Batı esaslarına göre öğretim yapan pek çok okul kurdu. Öyle ki, Cumhuriyet dönemine kadar en fazla okul bu hükümdar zamanında açılmıştır.

Bu yönetim sıkılığına rağmen işler iyi gitmiyordu. Yeni kurulan Almanya bize yanaşmaya başlamıştı. Bu da İngiltere'yi kızdırıyor ve Rusya ile birlikte hareket etmeğe başlıyordu. Balkan devletleri ise Makedonya'da durmadan çete savaşları çıkartıyorlardı. Mali bakımdan iflas sürüyordu. İşte II. Abdülhamit'in açtığı okullardan

yetişen yeni bir kuşak bu gidişi hiç de iyi görmüyordu. Onlar özellikle boğucu istibdat yönetimi altında hiçbir gelişme olamayacağını ileri sürüyorlardı.

II. Abdülhamit'in açtığı okullar arasında bir hayli askerî nitelikte olanlar da vardı. Bu okullarda gençler daha rahat yetişme imkânı buluyorlardı. Zira okul komutanları arasında gidişten hoşnut olmayanlar, öğrencilerinin olumlu düşünceler üretmelerini hoş karşılayabiliyorlardı. Bu nedenle, mezun olan genç subayların hemen hepsi padişahın istibdat rejimine karşı idiler. Gittikleri yerlerde bulunan ve aynı düşünceleri paylaşan diğer aydınlarla buluşup gizli dernekler kuruyor ve özgürlük mücadelesini yeraltında yürütmeye çalışıyorlardı. Bu aydınlar Jön Türkler olarak tanındı. 1875-1885 yılları arasında doğan ve 19. yüzyıl sonlarında artık görev alacak niteliklere erişen bu gençlerin güttükleri muhalefet çığ gibi büyüyordu. Giderek, bütün gizli dernekleri çatısı altında toplayan bir başka büyük örgüt kuruldu: "İttihat ve Terakki Cemiyeti". Bu cemiyet, Türk tarihinin en önemli olaylarının bir bölümünü ya hazırlamış ya da dolaylı da olsa onların doğmasına yol açmıştır. Bu cemiyet mensupları özellikle Makedonya'da çok rahat çalışıyorlardı. Zira sürekli olarak Balkanlı ulusların çete savaşlarına sahne olan bu ülke parçasındaki huzursuzlukların giderilmesi için hükümet en seçme askeri birlikleri oraya gönderiyordu.

Makedonya'da iyice güçlenen cemiyet, arasına II. Abdülhamit'in her yana korku salan hafiyelerini sokmuyor, amacına erişmek için gizlice çalışıyordu. 20. yüzyıl başında bütün dünya dengesini altüst eden Almanya'nın İngiliz çıkarlarını büyük ölçüde tehdit etmesi ve bu arada Osmanlı Devletine yanaşması Rusya'nın işine geldi. O zamana kadar Rusya'yı Osmanlı Devleti üzerinde iddia sahibi olmasını önleyen İngiltere şimdi, gizli bazı antlaşmalarla, başta İstanbul olmak üzere Rusların göz diktiği her yerin onlara verilmesine razı gelmişti. Zira, Osmanlı Devletine yanaşacak bir Almanya, oradaki güçsüz Rusya'dan daha tehlikeli olacaktı. İngiltere bu yolla, Balkanlar üzerindeki Rus çıkarlarının doğuracağı tehlikeden rahatsız olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile onun bağlaştığı durumunda bulunan Almanya'yı da Rusya ile karşı karşıya getirmiş bulunuyordu.

İkinci Meşrutiyet

Bu ince siyasal pazarlıklarda üzerinde ödün verilen öge ise Osmanlı Devleti idi. O dönemin en güçlü devleti İngiltere, Osmanlı Devletinin parçalanmasını artık onaylıyordu. İşte Alman gizli servisleri bu haberi genç subaylara ulaştırdılar. II. Abdülhamit'in ürkek ve ihtiyatlı siyasetini yersiz bulan ve ancak yeniden anayasalı bir monarşiye dönmekle yurdun kurtarılacağına inanan İttihat ve Terakki'nin asker üyeleri 1908 Temmuz ayı içinde Saraya başkaldırdılar. Padişahın bu hareketi bastırma girişimleri işe yaramadı. Sonunda II. Abdülhamit, 1878 yılından beri kapalı bulunan parlamentoyu (Meclis-i Umumi) yeniden toplama kararı aldı. Bunun için de Mebus seçimlerinin yapılmasını irade etti (23 Temmuz 1908). Böylece tarihimizde "İkinci Meşrutiyet" adı verilen dönem açılmış oldu.

İttihatçılar padişahın kararını sevinçle karşıladılar. Sultana karşı bir sempati doğdu. Seçimler yapıldı ve parlamento kuruldu. Ama anayasadaki eksiklikler dolayısı ile hükümet padişaha bağlıydı. Halkın temsilcileri olan Meclis-i Mebusan'ın hiçbir yetkisi yoktu. Böylece bir siyasal bunalım doğdu. Genç subayların genellikle Alman yandaşı olduğunu ve şimdi Osmanlı Devletinin belki güçleneceğini düşünen İngilizler, ordudaki alaylı-okullu subay ayrımını kışkırttılar. Ayrıca meşrutiyetin şeriata aykırı olduğunu ileri süren kışkırtmalar yaptılar. Özellikle Kıbrıs'ta yetiştirdikleri "Derviş Vahdeti" adlı bir İngiliz casusu, sözde şeriatçı gibi görünerek, "Volkan" adıyla yayınladığı gazetede gericiilik çığırtkanlığı yapıyordu. Sonunda bu kışkırtmalar ürününü verdi. 31 Mart 1909'da (düzeltilmiş takvime göre 13 Nisan'da) İstanbul'da büyük bir gerici ayaklanma patlak verdi. Padişah bu ayaklanmanın çıkmasında bir etken olmamıştı. Ama emrindeki büyük muhafız gücünü de ayaklanmanın bastırılması için kullanmadı.

Ayaklananlar, meclisleri bastılar; bazı gazetecileri ve subayları şehit ettiler. Bu olay İttihat ve Terakkinin merkezi olan Selanik'te duyulunca, ordu harekete geçti. Acele bir askeri kuvvet İstanbul'a gönderildi (Hareket Ordusu). Ayaklanma hemen bastırıldı. Elebaşları ağır cezalara çarptırıldılar. Meclisler yeniden toplandı ve o günün koşulları içinde suçlu gibi görünen II. Abdülhamit'i tahttan indirdi. Yerine V. Mehmet Reşat geçirildi.

Unutmayalım: Devlet sona erinceye kadar anayasayı değiştirme yetkisi padişahındır. 31 Mart olayını bastıran ve yeni padişahı tahta çıkaran İttihatçılar, ona anayasada değişiklikler yapılması için önerilerde bulundular. Zaten her işe kayıtsız kalan yaşlı yeni Sultan bu istenilenleri yerine getirdi. Anayasada gerçekten olumlu değişiklikler yapıldı. Her şeyden önce siyasal örgütlenme ve toplantı hakları yurttaşlara tanındı. Böylece Türk demokrasi tarihinde gerçek anlamıyla siyasal partilerin kurulması dönemi de açılmış oldu. Ayrıca, Meclis-i Mebusan'ın yetkileri artırıldı; hükümetin Meclise karşı sorumluluğu kabul edildi. Padişahın yasama yetkisi daraltıldı. Yargı güvensizliği yaratan hüküm kaldırıldı. Daha başka değişiklikler yanında en önemlileri bunlardır. Artık Osmanlı toplumu demokrasi yolunda ilerleyebilirdi.

Ama bu sadece kuramsal bir dilekti. 30 yıl yeraltında, gizli ve yasa dışı yapılan özgürlük mücadelesi, aslında "özgürlük" ve "demokrasi" kavramlarının düşünsel ve hukuksal açıdan geliştirilmesi yolunda hiçbir katkı getirmemişti. Tersine, bu yolda yapılan mücadele zorbalık ve gizlilik yolunu bir siyasal yöntem haline getirmişti. Evet, İttihatçılar ülkeye özgürlük getirmişlerdi; ama bu özgürlüğü onlara borçluydu halk. Öyle ise artık parti haline gelen İttihat ve Terakki siyasal iktidara sahip olmalıydı. Bu parti içinde askerlerin ve başka memurların da bulunması, tam bir karmaşa yaratıyordu. İttihatçılara karşı kurulan partiler de güçleniyordu. Halbuki 1878'de parlamento dağıtılmayıp, kısıtlı da olsa bir düşünce özgürlüğü içine girilseydi, Türk demokrasi kültürü ağır da olsa gelişecek, aşağıda anlatacağımız olumsuz hareketler görülmeyecekti. Yasal bir özgürlük mücadelesi, yeraltında bir yasa dışı örgütlenme ve bunun doğurduğu kötü alışkanlıklara yol açmayacaktı. İşte, bütün üstün yöneticilik niteliklerine rağmen, II. Abdülhamit bu sonuçları kestirememiştir.

ŞARK MESELESİ

Bu meseleyi iki safhada ele almak mümkündür. Bu safhalardan birincisi "1071–1683" tarihleri arasındaki devredir. Bu safhada Türkler taarruz halinde Avrupalılar ise savunmadadır. Söz konusu tarihler arasında şark meselesinin esasları şöyledir:

- Türkleri Anadolu'ya sokmamak,
- Türkleri Anadolu'da durdurmak,
- Türklerin Rumeli'ye geçişini engellemek,
- Türklerin Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine ilerleyişine engel olmak.

Şark Meselesinin kabul edilen bu hedeflerine rağmen Türkler Anadolu'ya girmiş ve yerleşmiş, Rumeli'ye geçmiş, Balkanları tamamen zapt ederek Viyana kapılarına kadar ilerlemişlerdir. Fakat 1683 tarihinde Türklerin Viyana'da mağlubiyete uğramaları ile Şark Meselesinin birinci safhası bitmiş ve ikinci safhası başlamıştır. Bu devrede Türkler savunmada Avrupalılar ise taarruzdadırlar. 1920'li yıllara kadar devam eden bu devrede Şark Meselesinin gelişimi şu evreleri takip etmiştir:

- Balkanlar'daki Hristiyan milletleri Osmanlı egemenliğinden kurtarmak. Bu amaçla söz konusu toplulukların, isyanları teşvik etmek yoluyla, ilk önce iç işlerinde muhtariyet almalarını daha sonra da bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlamak.

Sırasıyla, Yunan, Sırp ve Bulgar bağımsızlık hareketleri bu ilkenin başarıyla uygulandığı olaylardır.

- Birinci madde de belirtilen hususta başarıya ulaşılamazsa, Hristiyanlar için ıslahat talep etmek ve onların lehinde Osmanlı Hükümeti nezdinde müdahalede bulunmak.
- Türkleri Balkanlardan tamamen atmak,
- İstanbul'u Türklerden geri almak,
- Osmanlı Devleti'ne Asya topraklarında yaşayan Hristiyan azınlıklar lehine ıslahatlar yaptırmak, özerklik elde etmelerini sağlamak veya mümkün olursa bağımsızlıklarına kavuşturmak. -Ermeni ayaklanmasının temelinde de bu vardır.-
- Anadolu'yu paylaşarak, Türkleri buradan çıkarıp, Orta Asya'ya sürmek.

"Şark Meselesi"nin kökenleri çok eski tarihlere dayanmakla birlikte bu tabir ilk kez resmi olarak Batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama ve paylaşma amaçlarını gerçekleştirmek niyetlerini ortaya koymak amaçlı 1815'de toplanan Viyana Kongresi'nde ortaya çıkmıştır. Viyana'da Türkleri durdurmayı başaran Batı, artık Türklerin Avrupa'dan hatta Anadolu'dan atılmaları için tam bir haçlı ruhuyla faaliyetlere girişmiştir. Şark Meselesi, Batılı devletlerin Türkler üzerindeki düşünce, emel ve faaliyetlerinin sistematik bir ifadesi olmuştur.

19. yüzyılın sonlarından itibaren doğuda zengin petrol, kömür ve sanayi için gerekli diğer hammadde kaynaklarının bulunması sanayileşmiş devletlerin politikalarını bu yönde şekillendirmiştir. Avrupalı devletler, hammaddelere sahip doğu milletlerini sanayiden mahrum bırakacak politikalarına devam ederlerken, doğunun el değmemiş sahalarını aynı zamanda ürettiklerini satacak iyi bir pazar olarak görmüşlerdir.

Başta petrol olmak üzere zengin madenlerin yer aldığı coğrafyaları ele geçirmek veya sömürmek isteyen devletler arasındaki mücadele 20. yüzyılda doğuya kaymıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti hem mamul madde pazarı hem de hammadde kaynaklarına sahip coğrafyanın önemli bir ülkesi durumundaydı.

Avrupa'nın sanayileşmiş ülkeleri bu topraklara sahip olmak, hiç değilse hammadde kaynaklarını ele geçirmek için birbirleriyle mücadele ederlerken, bütün dünyayı da büyük bir savaşa sürüklüyorlardı.

Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu coğrafya mücadelenin merkezini oluşturacaktı.

19. yüzyıl başlarından beri Rusya, Osmanlı Devleti'ne hasta adam nazarıyla bakmakta; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Balkanlarda hâkimiyetini geliştirmeye çalışmakta; Fransa, elde ettiği kapitülasyonlar ile bir çeşit vesayeti düşünmekte; birliğini tamamlayan Almanya da Osmanlı ülkesinde birtakım imtiyazlar elde ederek bu yarışta yer almak hesabı yapmaktaydı. İngiltere ise kendi iktisadî menfaatleri için kimi zaman Osmanlı Devleti'ni destekliyor, kimi zaman da Rusya'ya destek veriyordu. İngiltere böylece Şark siyasetinin merkezine oturmuş oluyordu.

Osmanlı Devleti dağılıyordu. Osmanlı Devleti'nin dağılması ile Şark Meselesi Osmanlı Devleti'nin bir meselesi olmaktan çıkarak uluslararası siyasetin temelini teşkil eden bir hüviyete dönüşecekti. Osmanlı toprakları üzerinde menfaatleri ve hesapları olan devletlerin, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde takip ettikleri politikalar ve oynadıkları roller, Şark Meselesi'nin bir anlamda izahı olmakla birlikte, devletin siyasi gücünün kendisini toparlayamayacak kadar zayıfladığını göstermesi bakımından da önemliydi.

93 HARBİ (1877-78 Osmanlı-Rus Harbi)

1877-1878 tarihlerinde yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda Osmanlı topraklarında Rusların etkinliği bir hayli artacaktı. Bu durumun diğer büyük devletlerin menfaatlerine ters düşmesi üzerine 13 Haziran 1878'de Berlin Kongresi toplandı. Artık Avrupalı büyük devletler Osmanlı'nın kaderine hükmediyor, Osmanlı bunu engelleyecek kuvveti kendinde bulamıyordu.

Berlin Antlaşması'nda alınan kararlarla:

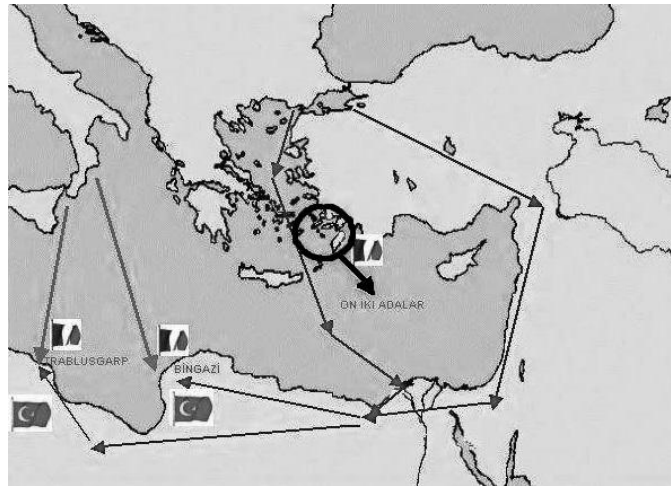
- Bulgaristan Balkan Dağları'nın kuzeyinde Osmanlı'ya bağlı bir beylik ve güneyinde bir muhtar bölge olmak üzere ikiye ayrılmıştır.
- Bosna-Hersek Avusturya tarafından fiilen işgal edilecek ve hâkimiyet hakkı Osmanlı Devleti'nde kalacaktı.
- Sırbistan, Karadağ ve Romanya bağımsız olacaktı.
- Kars, Ardahan, Batum Rusya'nın elinde kalacak, Doğu Beyazıt Osmanlı'ya verilecekti.
- Ermenilerin yaşadığı bölgelerde ıslahat yapılacaktı. (Bu anlaşmayla Ermeni meselesi ilk defa uluslararası platforma taşınmıştır.)

Osmanlı Devleti bundan evvel 1871 yılına kadar Fransa'ya, bu tarihten sonra kısa bir süre Rusya'ya ve daha çok İngiltere'ye dayanmak suretiyle varlığını kurtarmayı denemişti. Ancak, Berlin Kongresi göstermiştir ki, Osmanlı Devleti artık bu devletlerden hiç birisine dayanamazdı. Bunların dışında bir tek Almanya kalıyordu. Berlin Kongresi'nde Almanya Osmanlı Devleti'ni savunmamışsa da ondan herhangi bir menfaat de sağlamamıştı. Bu sebeple bundan sonra Osmanlı Devleti'nin dış politikası Almanya ile birlikte hareket etmeye doğru kaçınılmaz bir biçimde sürüklenecekti.

TRABLUSGARB SAVAŞI

İtalya milli birliğini ve sanayileşme sürecini geç tamamlamış, sömürgecilik yarışında geride kalmıştı. İngiltere ve Fransa dünyanın pek çok değerli toprağını eline geçirmişti. Osmanlı'nın Afrika'daki toprakları İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılmaktaydı.

Fransa 1881'de Tunus'u İngiltere ise 1882'de Mısır'ı işgal etmişti. İtalya ise Habeşistan'ı işgal etme girişiminde bulunduysa da bunda başarılı olamamıştı. Sömürge yarışında yer almak isteyen İtalya Trablusgarp'ta karar kıldı.

İtalya, yüzyılın başından itibaren banka kurmak, işçi göndermek, okul açmak gibi faaliyetler suretiyle Trablusgarp'ta yerleşim birimleri kurmaya, etki alanı oluşturmaya çalışmış, öte yandan Rusya, Avusturya, İngiltere ve Fransa ile de Trablusgarp konusunda anlaşmaya varmıştı. Bu anlaşmalar tarafların birbirlerinin çıkarlarını tanımaları anlamına geliyordu.

İtalya ilk olarak 29 Eylül 1911'de 48 saatlik bir nota vererek Trablusgarp ve Bingazi'nin teslimini istemiştir. Gerekçe olarak da Trablusgarp ve Bingazi'nin Osmanlı Devleti tarafından her bakımdan geri bırakıldığını ve bölgedeki İtalyanların güvenliğini ileri sürmüştür. Doğru düzgün cevap vermeden ve müzakereye girişmeden, savaş ilanını yapmıştır.

1 Ekim'de Trablusgarp'ı abluka altına alan İtalyanlar, 4 Ekim'de şehri topa tutmuş, deniz kuvvetleri, harp kıtaları dâhil her sınıftan askerini Trablusgarp toprağına dökmüştür. İtalyan kuvvetleri bir ay içinde hem Trablusgarp hem Bingazi sahil kesimini ele geçirseler de sadece bir iki kilometre içeri girebildiler ve burada tikanıp kaldılar.

Bu sürecin başlangıcından itibaren Osmanlı'nın İtalyan hazırlıklarına karşı ilgisiz ve ihmalkâr olduğu açıktır. Afrika'daki son Osmanlı tümeni, savaş olmaz düşüncesiyle Yemen'e gönderilmişti. Bölgeye kara bağlantısının olmaması ve denizde İtalyan donanmasının etkinliği sebebiyle bölgeye takviye kuvvet göndermek de mümkün değildi. Durum böyle olunca kumandan ve vali vekili Neşet Bey, ancak kendisi gibi genç subayları gönüllü olarak yanında buldu. Halil, Enver, Fethi ve Mustafa Kemal Beyler bölgeye resmen değil gönüllü statüsüyle gönderilmiştir. Yerel halkın kendi etraflarında toplanmaları ve onların kısa zamanda eğitilmeleri ile İtalyanlar durduruldu. Yaklaşık 25.000 kişilik Türk kuvvetlerinin karşısında 100.000'in üzerindeki kuvvetine rağmen başarılı olamayan İtalya, Trablusgarb'ı ele geçirmek için başka çarelere başvurmuş; Beyrut'u bombardıman etmiş, Çanakkale Boğazı önlerinde gözdağı saldırısında bulunmuş, Mayıs 1912'de Oniki Adayı işgal etmiştir. Bu arada Balkan Savaşı da patlayınca barış görüşmeleri başlamış ve İtalya'yla Uşi Antlaşması imzalanmıştır.

SONUÇ OLARAK

- 18 Ekim 1912'de imzalanan Uşi Anlaşması'yla Osmanlı Trablusgarb'ı kaybetmiş böylece 360 yıllık hâkimiyet sona ermiştir.
- Balkan savaşı nedeniyle Ege adaları geçici olarak İtalyan işgaline bırakılmıştır.
- Antlaşmaya göre, Trablusgarb'a vakıflar ve halkın dinî haklarını denetlemek üzere padişah naibi olarak vezir rütbeli bir memur gönderilecek, din adamı tayini İstanbul'dan yapılacak, İtalya 90 bin altın karşılık ödeyecek ve İtalya'ya verilen kapitülasyonlar ilga edilecekti.
- İngiltere ve Fransa gibi büyük devletler, bu savaşla birlikte Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma politikalarını terk etmişlerdi. Böylece Osmanlı Devleti Avrupa diplomasisinde siyasal yalnızlığa itilmiştir.

BALKAN SAVAŞLARI

I. BALKAN SAVAŞI

Rusya'nın teşviki sonucu Balkan devletleri arasında Osmanlı'ya karşı bir ittifak eğilimi doğmuş, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ arasındaki ikili ilişkilerin öncülüğünü Bulgaristan üstlenmiştir.

Balkanlarda bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı da yaşadığı mali sıkıntılar nedeniyle bölgede bulunan 65.000 tecrübeli askerini terhis etmek zorunda kalmış ve yeni askerler henüz eğitimlerini tamamlamamışlardır. Bu durumun yanı sıra Trablusgarb Savaşı'nın varlığı da Balkan devletlerini cesaretlendirmiş ve 8 Ekim 1912'de Karadağ Osmanlı'ya savaş ilan etmiştir. Bu ilanı Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın savaş ilanları izlemiştir.

Osmanlı hükümeti de 17 Ekim 1912'de bağışık Balkan Devletlerine savaş ilanı ile cevap vermiştir.

Osmanlı Devleti'nin hazırlıksız yakalanması, ordu içindeki İttihatçıların muhaliflerinin faaliyetleri ve büyük umutlarla işbaşına gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin gereken önlemleri zamanında alamaması, zamanında seferberlik ilan edememesi gibi sebeplerle Osmanlı Devleti çok ağır bir yenilgi almış, dış devletlerin müdahalesi ile görüşmeler başlamış, bu sırada içte yaşanan Babıâli Baskını ile hükümet el değiştirmiş ve fakat savaştaki kayıpları önlemek mümkün olmamıştır. Böylece hükümet mütareke istemek zorunda kalmıştır.

30 Mayıs 1913 Londra Anlaşması ile;

- Ege adalarının kaderinin tayini ve Arnavutluk'un sınırlarının çizilmesi büyük devletlere bırakılmıştır.
- Girit Yunanistan'a Midye-Enez hattının batısında kalan topraklarda Balkan Devletleri'ne terk edilmiştir.
- Edirne Bulgaristan'a bırakılmıştır.

II. BALKAN SAVAŞI

Balkan Devletleri I. Balkan Savaşı neticesinde elde ettikleri toprakları paylaşmaya çalışmışlardır. Ne var ki yapılan paylaşım Yunanistan'ı ve Sırbistan'ı memnun etmemiştir. Özellikle Bulgaristan'ın daha fazla pay alması ve Akdeniz'e açılması diğer devletleri rahatsız etmiş, bu durum yeni bir savaşın sebebinin oluşturmıştır. Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'ın Bulgaristan'a savaş açmasını fırsat bilen Osmanlı 21 Temmuz'da savaşa dâhil olmuş ve Edirne dâhil bütün Doğu Trakya'yı ele geçirmiştir.

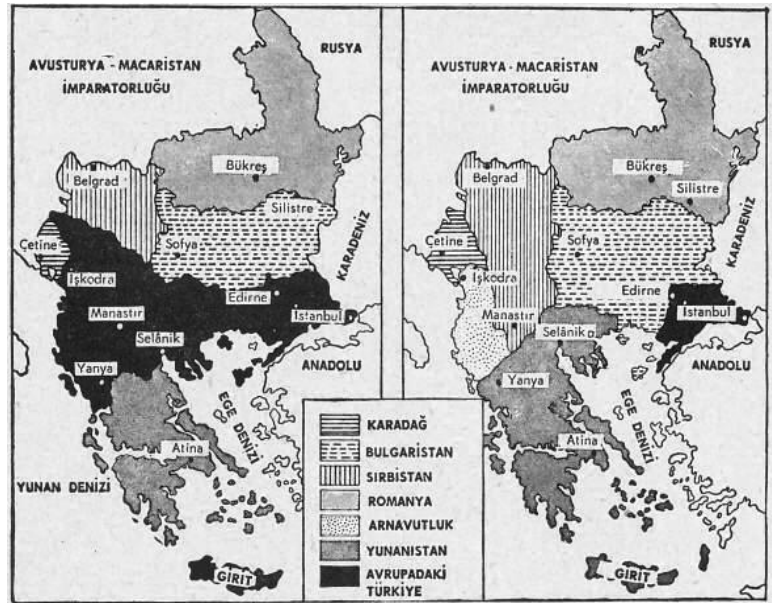
- **Yunanistan ile Atina Anlaşması** imzalanarak Yanya, Selanik ve Girit Yunanistan'a,
- **Bulgaristan ile İstanbul Anlaşması** imzalanarak Edirne, Kırklareli, Dimetoka Osmanlı'ya; Dedeağaç Bulgaristan'a bırakılmıştır.
- İmroz, Bozcaada ve Meis Türkiye'ye iade edilmiştir.

Türk Milleti'nin yakın dönem siyasî tarihinde uğradığı en büyük felaketlerden birisi ve belki de en büyüğü Balkan Savaşları'dır. Özellikle Birinci Balkan Savaşı, siyasî, askerî, ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla etkilerini uzun yıllar, devletimizin ve milletimizin üzerinde taşıdığı bir felaket olmuştur. Bu savaşın sonuçlarını şöyle değerlendirebiliriz:

- Balkan Savaşları sonucunda, artık Osmanlı Devleti'nin paylaşılması, büyük devletlerin üzerinde uzlaştıkları bir konu olmuştur.
- Balkan Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin çok büyük bir toprak kaybı olmuş; Meriç'in doğusunda kalan Doğu Trakya'nın dışındaki bütün Rumeli topraklarımız elimizden çıkmıştır.
- Savaş esnasında ve sonunda Bulgarlar başta olmak üzere Yunanlılar ve Sırların zulmü ve katliamları karşısında can ve namuslarını korumak amacıyla Rumeli'den büyük göç dalgaları başlamıştır.

SONUÇ OLARAK

- Arnavutluk istediği tüm toprakları alamamış olmakla birlikte bağımsızdı.
- Bulgaristan topraklarını yüzde 30 oranında genişletmiş, Ege'ye çıkmıştı.
- Sırbistan toprakları yüzde 82, nüfusu da yüzde 50'den fazla artmıştı.
- Yunanistan ve Karadağ da önemli kazançlar elde etmişlerdi.
- **Zarar gören yalnız Osmanlılardı.** İmparatorluk Avrupa'daki topraklarının yüzde 83'ünü ve nüfusunun yüzde 69'unu ve ayrıca her yıl İstanbul'a akan gelir ve ürünü kaybetmiş bulunuyordu.

Müttefikler çok kârlı çıkmışlardı ama düş kırıklıkları ve rekabet hâlâ devam ediyordu ve Birinci Dünya Savaşı yaklaştıkça yeni güçlülere doğru gidiyordu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Savaş Öncesi Dengeler

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İngiltere, Fransa ve Rusya sömürgeci siyasetin başını çekiyorlardı. Dünya coğrafyasının önemli bölgelerinde pek çok sömürge toprakları edinmişlerdi. Sadece İngiltere dahi kendi coğrafyasının 104 katına ulaşmıştı. Dünya bu üç büyük devlet tarafından paylaşılıyor, sıra Osmanlı topraklarına geliyordu. Almanya ise bu politikadan uzak denge politikası izliyor ve kendi içinde hızla büyüyordu. Fakat 1888'de II. Wilhelm'in tahta çıkmasıyla Almanya da sömürgeci politikayı benimsedi ve yayılma alanı olarak Osmanlı'yı seçti. Almanya siyasî, askerî ve ticarî anlamda hızla büyüyordu. Bu durum İngiltere, Fransa ve Rusya'nın hegemonyasını tehdit ediyordu. 1894'ten itibaren Rusya, Fransa ve İngiltere, Almanya tehdidine karşı birleşmeye başladılar. 1907 yılında Üçlü İtilaf kurulmuştu. Aynı tarihlerde Rusya'nın menfaatlerinin çatıştığı bir diğer devlet Avusturya-Macaristan İmparatorluğu idi. Balkanlar üzerinde Rusya'nın yürüttüğü Panslavizm politikası Avusturya-Macaristan'ın bölgedeki varlığına zarar veriyordu. Bu durum ise Almanya ile Avusturya-Macaristan'ı bir araya getirdi. Yeni sömürgeler elde etmek isteyen İtalya da bu gruba dâhil oldu. Devletler ortak düşmanlarına karşı ittifak kuruyorlardı. Bununla beraber militarizm devasa boyutlara ulaşmıştı.

1914 yılına gelindiğinde her iki taraf da savaşa hazır. Savaşı çıkaracak kıvılcım, bardağı taşıracak son damla bekleniyordu.

28 Haziran 1914'te eşi ile birlikte Saraybosna ziyaretinde bulunan Avusturya-Macaristan veliaht prensi Franz Joseph Ferdinand'ın Gabriel Princip isimli bir Sırp tarafından öldürülmesi üzerine Avusturya'nın 28 Temmuz 1914'te Sırbistan'a savaş ilan etmesi Dünya Savaşının ilk adımını oluşturdu.

Rusya'nın Temmuz'da seferberlik ilan etmesi üzerine Almanya 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş ilan etti. Ardından 3 Ağustos'ta Belçika'ya, 4 Ağustos'ta Fransa'ya savaş ilan etti. Aynı gün İngiltere de Almanya'ya savaş ilan etti. 6 Ağustos'ta Avusturya, Rusya'ya savaş ilan etti. 23 Ağustos'ta Japonya da Almanya'ya savaş ilan etti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Savaşa Girişi

Kabine ve Türk halkının büyük bir kısmı Osmanlı'nın gücünü büyük ölçüde azaltan bir dizi savaştan sonra yeni bir savaşa girecek gücünün olmadığını biliyordu. Bununla birlikte Almanya'dan çok İngiltere ve Fransa'ya yakınlık duyuyordu. Ancak Enver Paşa sahne arkasında Almanya'yla ittifak yolları aramaktaydı. Düşüncesi basitti. Savaş çıkacak olursa Ruslar, Osmanlı aleyhine genişlemeye kalkışacaklardı, üstelik hala Ermeni terörizminin sürdüğü doğuda bu kesindi. Rusya üçlü itilaf içinde olduğundan İngiltere ve Fransa'dan yardım beklemek güçtü. Diğer yandan Almanya'nın stratejik çıkarları Rusların ilerlemelerini önlemekte yatıyordu. Müttefikleri Avusturya ise uzun zamandır Osmanlı topraklarına göz dikmekle beraber Bosna Hersek'i aldıktan sonra karşılaştığı azınlık sorunları yüzünden daha fazla Slav toprağı almak istemeyecekti. Öte yandan büyük güçler arasında yalnız Almanya Osmanlı ile açık bir ittifaka girmeye hazır görünüyordu. Yine de halkın tepkisinden çekiniliyor ve Almanya ile konuşmalar gizli yürütülüyordu. Almanya ile Osmanlı arasındaki gizli ittifak 2 Ağustos 1914'te gerçekleşti. Bu anlaşmaya göre Osmanlı gerektiğinde Rusya'ya karşı Mihver devletleri destekleyecekti. Ayrıca Osmanlılar, Liman von Sanders heyetinin ordunun genel yönetiminde etkili olmasını kabul ediyor, buna karşılık Almanya da Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü Rusya'ya karşı koruyacağına söz veriyordu. Anlaşmanın gizli tutulmasının en önemli sebebi İngiltere'ye sipariş edilen gemilerin teslimatının tehlikeye atmamaktı. İngiltere'de yapılan gemiler Ağustos başında tamamlanmış, gemileri alacak Osmanlı denizcileri gönderilmişti. İstanbul'da "donanma haftası" ilan edilmiş, halk donanmanın en büyük ve en modern gemilerini karşılamak üzere hazırlanmıştı. Ancak 2 Ağustos'ta Winston Churchill, daha önce hiçbir uyarıda bulunmadan bu iki gemiye İngiliz donanması tarafından el konulduğunu bildirdi. Bu durum Osmanlı'da İngiltere'ye karşı müthiş bir öfkenin doğmasına yol açtı. Bu anda Osmanlı gizli anlaşmayı açıklayabilirdi fakat

kabine savaşa girmek konusunda hala çekimserdi. Bu arada iki Alman savaş gemisi Osmanlı'yı savaşa sokacak ortamı oluşturmak üzere harekete geçti. Alman Akdeniz filosundan iki kruvazör, Goeben ve Breslau, Kuzey Afrika'daki Fransız üslerini bombardıman etmişler (3 Ağustos) ve arkalarında İngiliz filosu olduğu halde Doğu Akdeniz'e kaçmışlardı. Enver Paşa gemilerin Osmanlı sularına girmesine izin verdi (11 Ağustos). İngiltere'nin tepkisi üzerine gemiler sahte bir satışla Osmanlı donanmasına alındılar, adları Yavuz Sultan Selim ve Midilli olarak değiştirildi, Amiral Souchon Karadeniz filosu komutanı oldu ve mürettebat üniformalarını değiştirerek fes giydi. Kabine ise halen savaşa girmemekte kararlıydı. Öte yandan Almanya artık Osmanlı'nın artık savaşa girmesini istiyor Rusları ve İngilizleri oyalamak için saldırılar öneriyordu. İngiltere ve Rusya ise Osmanlı'yı tarafsız tutmak için teklifler sunuyorlardı.

Enver Paşa ve savaş yanlısı arkadaşları bu durum karşısında yeni kışkırtmalar arıyorlardı. 7 Eylül'de kapitülasyonlar kaldırılarak İtilaf devletlerinin ekonomisine büyük bir darbe indirildi. Gümrükler artırıldı, yabancı postaneler kaldırıldı, İstanbul ve Çanakkale boğazları yabancı gemilere kapatıldı. 11 Ekim'de Alman elçisi, savaş ilan edildiği takdirde Osmanlı hükümetine 2 milyar altın kuruş gizli yardım yapılacağını bildirdi. Enver ve Cemal paşalar Amiral Souchon'a Karadeniz'e açılma ve icap ederse Rus donanmasını tahrik emri verdiler. Souchon, 29-30 Ekim'de Rus kıyılarını bombardımana tutarak çok sayıda Rus gemisini batırdı. Kabine üyelerinin bu harekete tepki göstermesi üzerine İtilaf devletlerinden özür dilendi. Ancak çok geçti. 2 Kasım'da Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Üç gün sonra İngiltere ve Fransa da savaş ilan ettiler. Bu durum karşısında padişah da 11 Kasım'da savaş ilan etmek zorunda kaldı. Aynı anda halife olmak sıfatıyla cihat da ilan etti. Savaş ilanını tam seferberlik izledi.

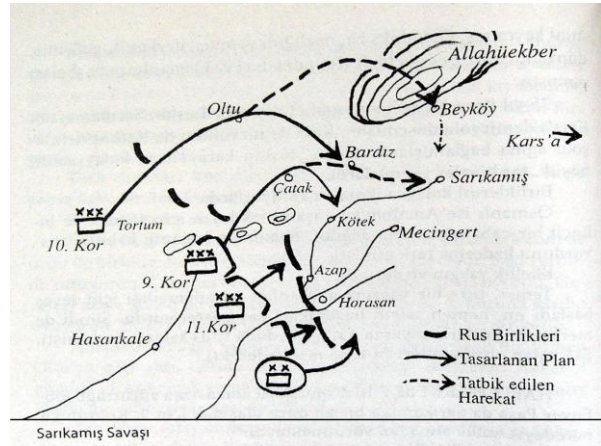
Hedef

Enver Paşa, savaş sonunda Makedonya, Trakya, Doğu Anadolu, Mısır ve Kıbrıs'ta toprak almayı ummaktaydı. Daha da ileri giderek, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk halkını Ermeni ve Rus boyunduruğundan kurtarmak, padişahın etkisini dünyanın bütün Müslümanları üzerine yaygınlaştırmak; imparatorluğu, tüm yabancı güçlerin ekonomik ve politik egemenliğinden kurtarmak istiyordu.

Kafkas Cephesi

Savaşa 1 Kasım 1914'te sınırı geçen Ruslar başladı. Osmanlılar Rus birliklerini durdurup birkaç gün içinde püskürttüler. Bu durum Osmanlı'ya Kafkasya'yı ele geçirme ümidi veriyordu. Enver Paşa bu ümit için derhal bir harekât planı yaptı; Sarıkamış Harekâtı.

Enver Paşa hazırladığı Sarıkamış Harekât planını bir an evvel uygulamaya koymak istiyordu. Ne var ki mevsim buna uygun değildi. Bölge komutanları taarruz için baharı beklemeyi teklif ettilerse de Enver Paşa bunu kabullenmeyince önce III. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa ardından 9 ve 10. Kolordu komutanları istifa ettiler. Bunun üzerine III. Ordu Komutanlığını Enver Paşa üstlendi ve 18 Aralık 1914'te taarruz emrini verdi. 21 Aralık'ta başlayan taarruzun kilit noktası Kars'tan kuzeye giden yolun üstündeki Sarıkamış sınır kasabasıydı. Sarıkamış, Osmanlı tarafından 26 Aralık'ta alındı. Fakat kışa karşı hiçbir hazırlığı olmayan ve takviye gönderilemeyen askerin büyük kısmı buraya gelmeden soğuktan donarak hayatını kaybetmişti. Asker sayısı yetersiz ve asker donanımsızdı. Ruslar Sarıkamış'ı yeniden ele geçirdiler. Ocak ayında başlayan bir Rus karşı

saldırısında Osmanlı ordusu dağıldı. Bunun üzerine Enver Paşa 2 Ocak 1915'te cepheyi terk etmek zorunda kaldı.

1916 baharında yeniden saldırıya geçen Ruslar Temmuz ayına kadar Erzurum, Erzincan ve Trabzon'u işgal ettiler. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu 6 Ağustos'ta Rusların 4. Kolordusunu yenerek Muş'u, bir gün sonra da Bitlis'i işgalden kurtardı.

1917 Martı'nda gerçekleşen Bolşevik ihtilali nedeniyle Rusya'nın savaştan çekilmesiyle doğudaki Rus işgali sona erdi.

3 Mart 1918'de Brest-Litovsk Anlaşmasıyla savaş resmen sona erdi. Bu anlaşma ile Ruslar işgal ettikleri bütün topraklardan çekilmeyi kabul ettiler.

Bu cepheyle ilgili olarak bahsedilmesi gereken bir diğer konu da savaş öncesinde ve savaş sonrasında var olan Ermeni terörizmidir:

Rusya, Ermenilere yalnız Kafkasya'yı değil, Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını da kapsayan bağımsız bir devlet vaat etmişti. Ermenilerin Rus yanlısı oldukları açıkça görülüyordu. Sarıkamış harekâtının planlandığı günlerde Çar II. Nikola da Kafkasya'ya gelerek Osmanlılara karşı Ermenilerin işbirliğini sağladı. Tiflis'teki Ermeni Milli Bürosundan şu bildiri yayınlandı:

“Dünyanın dört yanından akın eden Ermeniler Rus ordusunun şanlı saflarına katılmaya ve kanlarını Rus zaferi için akıtmaya hazırdırlar... Rus bayrağı Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında özgürce dalgalansın. Sayın Majesteleri, sizin iradenizle Türk boyunduruğunda kalan halklar özgürlüklerine kavuşsunlar. Hristiyan inançlarından dolayı acı çekmiş olan Türkiye'nin Ermeni halkı Rus koruması altında yeni ve özgür bir yaşama kavuşsunlar.”

Ermeniler bir kez daha Çarlık ordusuna katıldı ve Türkleri arkadan vurmak için planlar yapıldı. Osmanlı ordusunun büyük kısmının kaybedilmesi ve dağılması, Ermenilere isyan etme fırsatı vermişti. Ermeniler Rus ordusuna katılmakla yetinmemiş, sivil bölgelerde de Türklerle karşı tahammül edilemeyecek bir kıyım hareketine girişmişlerdi. Ayrıca bu bölgeden yürütülen askerî sevkîyata da zarar veriyorlardı. Rus ve İngiliz kışkırtmaları sonucunda meydana gelen isyan ve katliamlar karşısında Osmanlı hükümeti, herhangi bir önleme başvurmadan önce Ermeni Patriği, Ermeni milletvekilleri ve Ermeni cemaatinin ileri gelenlerini “Ermenilerin Müslümanları arkadan vurmaya ve katletmeye devam etmeleri halinde gerekli önlemleri alacağını” bildirmekle yetinmiştir. Ancak olaylar durmak yerine giderek yoğunlaşınca ordunun birçok cephede savaş halinde bulunması nedeniyle cephe gerisini emniyete alınması ihtiyacı doğmuştur. Bu maksatla, 24 Nisan 1915 tarihinde Ermeni Komiteleri kapatılarak, yöneticilerinden 2345 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmak suçundan tutuklanmıştır. Türkler için Ermeni sorunu öncelikli bir iç güvenlik ve devletin varlığını koruma sorunu idi.

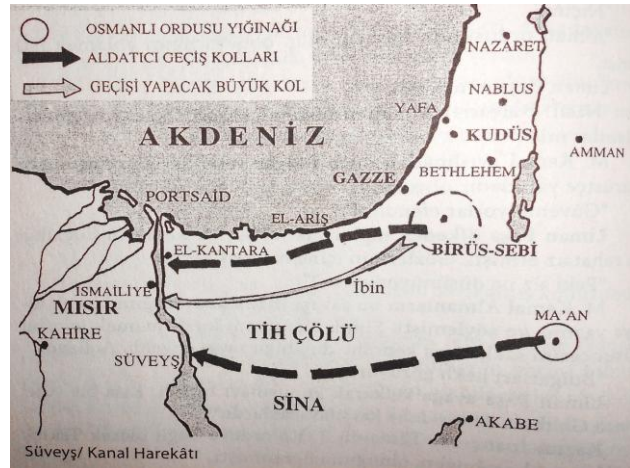
Mevcut tedbirler olayları bastırmaya yetmeyince, 27 Mayıs 1915'te Sevk ve İskân Kanunu çıkarılmıştır. Talat Paşa'nın başlattığı ve Meclis-i Vükela'nın da uygun gördüğü tehcir, doğrudan doğruya cephelerin güvenliğini sağlamak için bu bölgelerde uygulanmıştır. Böylece komitacılar yerel desteklerden yoksun kalacaklardı. Ermeni nüfusu başka yerlere kaydırılarak savaş alanlarından ve önemli tesislerden uzakta tutulacaklardı. Tehcir Yasası gereğince belirlenen bölgelerden 438.758 Ermeni tehcire tabii tutulmuş, bunlardan 382.148'i belirlenen bölgelere ulaşmıştır. (56.610 fark) Bununla beraber bölgede Ermeniler tarafından katledilen Türklerin sayısı elde mevcut verilere göre 524.000 civarındadır.

“Tarihte emsali görülmemiş olan bu vahşetin faili Ermeniler olup, Müslümanlar ancak namus ve hayatlarını muhafaza kaydıyla mukavemet ve müdafaada bulunmuşlardır.” (Mustafa Kemal – 20 Şubat 1920)

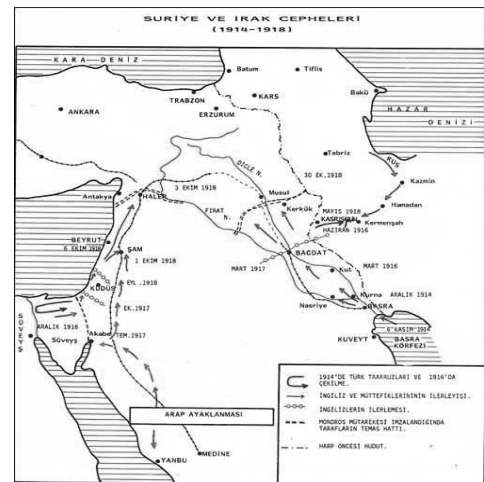
Kanal Cephesi

1 Kasım 1914'te İngilizlerin Akabe'yi bombardıman etmeleriyle cephe açıldı. Hazırlanan Kanal Harekâtı doğrultusunda Cemal Paşa 21 Kasım 1914'te İstanbul'dan törenlerle uğurlandı. Sina çölü bütün zorluklara rağmen 35 bin askerle geçildi. Buna karşılık İngiliz ordusu 100 bin civarındaydı. 2-3 Şubat 1915'te Osmanlı ordusu Süveyş Kanalı'na ulaşıysa da 4 Şubat'ta geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece 1. Kanal Harekâtı başarısızlıkla sonuçlandı. 16 Mart 1916'da Alman askerî takviyesiyle girilen 2. Kanal Harekâtı da başarıya ulaşamadı. Bu yenilgi Mısır'ın tamamen kaybedildiği anlamına geliyordu. Nitekim 1916 yılı sonunda kuvvetlerini takviye etmiş olan İngiliz birlikleri karşı taarruza geçti ve Sina

Irak Cephesi

İngilizler 1 Kasım 1914'te Basra Körfezi'ne asker çıkarak Irak cephesini açtılar. Amaçları Türk kuvvetlerinin İran'a girmesini ve Hindistan'ı tehdit etmesini önlemek Kuzey'e çıkıp Ruslarla birleşmekti. 22 Kasım'da Basra şehrini ele geçiren İngilizler, bölgeyi 1 yıla yakın bir süre kontrol altına almışlar fakat Rusya'yla birleşmeyi başaramadılar. 1915 Kasımı'nda Türk birlikleri İngiliz birliklerini yendi. 29 Nisan 1916'da yaşanan yeni bir mücadelede Türkler İngiliz kuvvetlerinin üçte birini imha etti. Ancak bu başarı uzun sürmedi. 1917 yılı başlarında takviye olan İngiliz kuvvetleri karşı saldırıya geçti ve yapılan Bağdat muharebelerinin Türk yenilgisiyle sonuçlanması sonucu Bağdat İngilizlerin eline geçti.

Çanakkale Cephesi

İtilaf Devletlerinin amacı Çanakkale Boğazını geçmek ve İstanbul'u ele geçirmektir. Böylece bir vuruşta başkentini kaybeden Osmanlı Devleti çökecek, savaş dışı kalacaktır. Bu da müttefiklerin Rusya'ya askerî yardım ulaştırmaları, Rusya'dan da gıda maddesi alabilmelerini sağlayacaktır. Boğazların ele geçirilmesi ile Süveyş Kanalı ve Hint yolu üzerindeki Osmanlı Devletinin baskısı kalkacak, Balkan Devletlerinin İtilaf Devletleri yanında yer almaları da sağlanmış olacaktır.

3 Kasım 1914 günü İngiliz savaş gemileri Boğazın giriş kısmındaki Seddülbahir ve Kumkale istihkâmlarını birkaç saat bombardıman ettiler. Gemilerin birinin üstündeki top sayısı bile kalelerimizdeki toplam silah sayısından fazlaydı. Bu bombardıman Çanakkale Boğazı'nın müttefik filo tarafından zorlanabileceği yönünde fikir verdiği için Türk tarafı için önemli olmuştu.

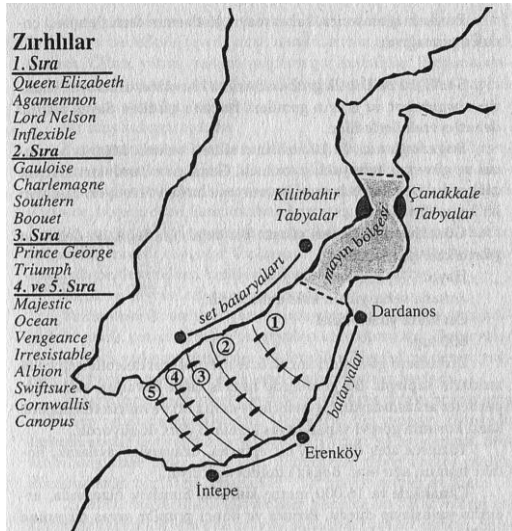
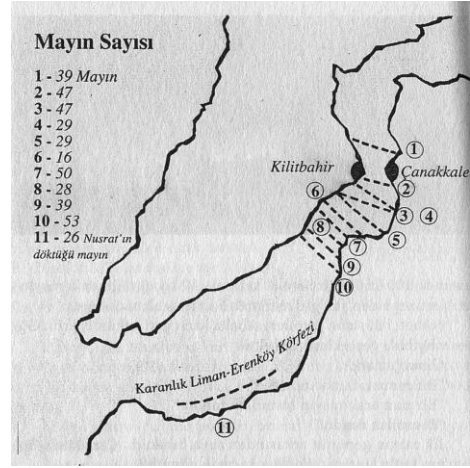
Okak ayından itibaren İngiliz ve Fransız savaş gemileri Çanakkale yönüne doğru hareket etmeye başladılar. Savaşa hazırlanan filo Limni ve Gökçeada’da bekletiliyordu. İngiliz-Fransız müttefik filosu bölgeye 48’i savaş gemisi olmak üzere 230 kadar gemi, 20’den fazla denizaltı ve 14 uçak gemisi, 50’nin üstünde uçak ve zeplinlerle gelmişti.

Çanakkale’de hazırlıklar yapılmıştı. Tabyalar savaşa hazır hale getirilmiş, boğaza 11 sıra mayın dökülmüştü. Turgut Reis ve Barbaros Hayrettin gibi birkaç Türk savaş gemisi boğaz önlerine getirilmişti. Boğaza **Cevat Paşa** komuta ediyordu.

19 Şubat 1915 günü saat 10.00’da İngiliz yüzen kalelerinden bir kısmı Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarını ve diğer bir kısmı da aksi istikamette Kumkale ve Orhaniye tabyalarını bombardıman etmeye başladılar. Savaş uçakları da bir yandan tabyalara bomba ve çivi atıyorlardı. Bu bombardımanlar 25 Şubat’a kadar devam etti. İsabet alan müttefik filo geri çekilmeyi yeğlerken, karşındaki tabyalar da artık kullanılmaz hale gelmişti. 25 Şubat’tan sonra müttefik filo hava şartları nedeniyle genel saldırıyı sürekli erteliyordu.

Türk tarafı ise bu genel saldırıya karşı hazırlıklarını sürdürüyordu. 7-8 Mart gecesi küçük mayın dökme gemisi Nusrat, Yüzbaşı Tophaneli Hakkı Bey komutasında ve bütün ışıklarını söndürmüş olarak kalan son 26 mayını Karanlık Limanı önlerine, kıyıya paralel olarak bıraktı. Uçaklar ve mayın arama birlikleri, bu mayınları 18 Mart gününe kadar fark etmeyecekti.

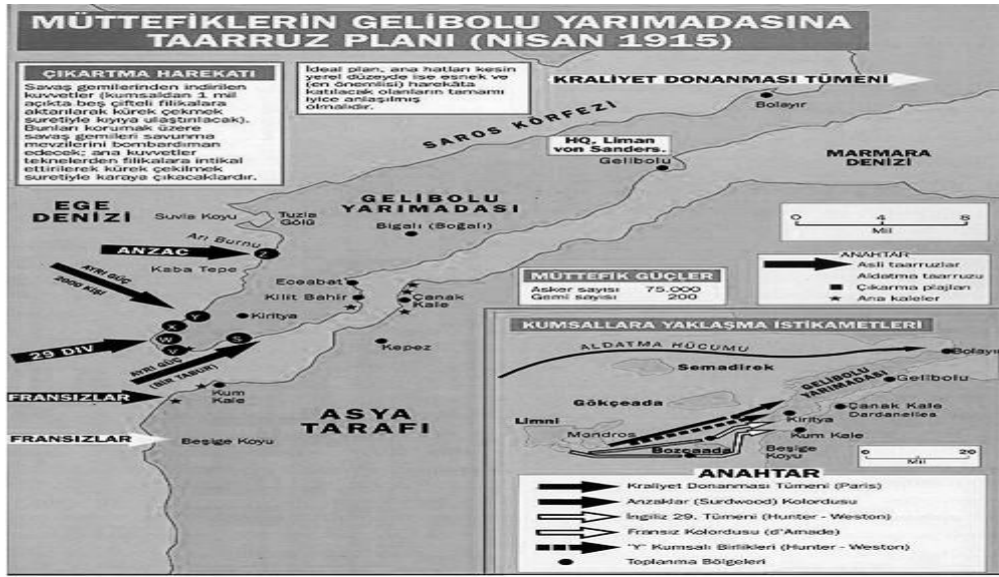
18 Mart 1915 günü müttefik filo genel saldırı için Boğaza doğru yola çıktı. Savaş gemileri üç sıra halinde idi. Birinci sıra 10.30’da Boğaza girdi. İkinci sıranın da Boğaza girmesiyle savaş şiddetlenmişti. 186 İngiliz Fransız topuna karşılık Türk topçusunun yalnızca 17 topu vardı. İngiliz gemilerini 38’lik topları, 12 m çapında ve 4 m eninde çukurlar açıyorlardı. Topların menzili 20 km’yi buluyordu.

Savaş sırasında ilk önce Fransız savaş gemisi Bouvet aldığı isabetle yan yatarak batmaya başladı. Bunun üzerine üçüncü sıra da Boğaza girerek savaşa dahil oldu. Boğaza yeni giren Ocean Rumeli Mecidiyesi tabyamızı tahrip ettikten sonra yeni hedeflere yöneldi. Bu sırada tabyada sağ kalmış erlerden biri olan Seyid Onbaşı 215 okka ağırlığında toprağa gömülmüş bir top mermisini kucakladı ve kısmen bozulmuş olan topa sürdü ve ateşledi. Üçüncü denemede top alev aldı. Mermi Ocean zırhlısının kıç tarafında, su kesimindeki cephanelikte patladı ve Ocean 1,5 dakika içinde battı. Bu durum Türk tarafına güven ve hız kazandırırken, müttefik filoya geri çekilmeye başladı; Agememnon Boğaz’dan kaçan ilk gemi oldu. Ardından üç torpido muhribi battı. Öndeki gemileri takviyeye giden Irresistible da Nusret’in döküldüğü mayınlara çarparak battı. Queen Elizabeth de aldığı isabetler

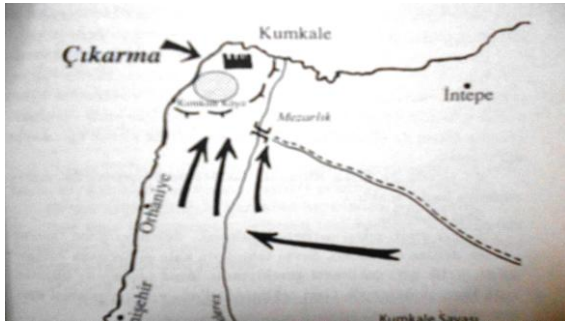
sonucu sürüklenmeye başlayınca Amiral Jan de Robek kaçış emri verdi. 18 Mart 1915 günü zafer Türklerindi.

Boğazı denizden geçemeyen müttefikler, bu defa karaya ani bir çıkarma yaparak Boğazı, Gelibolu yarımadasını ve İstanbul’u ele geçireceklerdi. Bunun için Çanakkale’ye 410 bini İngiliz tarafında, 79 bini Fransız tarafında olmak üzere yarım milyona yakın insan getirdiler. Bu kuvvetler içinde İngiliz Fransız birlikleriyle birlikte Rum ve Yahudi gönüllüler, Anzaklar (Avustralyalı, Yeni Zelandalı askerler), Sihler, Gurkanlar, Sudanlı, Senegalli, Faslı askerler de vardı. Çeşitli dil, din ve ırklardan oluşan bu insanlar kendilerinin olmayan bir savaş için bir araya gelmişlerdi. Anlaşılan emperyalist devletler, Türk askerine karşı, kendilerine yakışır biçimde bütün akvam-ı beşeri Gelibolu’ya toplamışlardı. Bu orduya General Sir Ian Hamilton komuta ediyordu.

Plan basitti, aynı anda üç bölgeye çıkarma yapılacaktı. Buna göre Fransızlar Kumkale'ye çıkacaklardı. İngilizler, Seddülbahir'e çıkıp Alçıtepe yönünde ilerleyerek Kilitbahir'i alacaklar, Anzaklar ise Arıburnu'na çıkıp Kocaçimentepe ve Eceabat'ı ele geçireceklerdi.

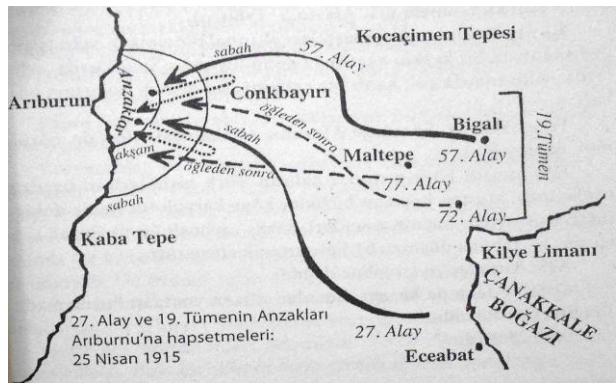
Türk ordusuna Alman General Liman von Sanders komuta ediyordu.

çıkarma yapan İngiliz ise önce Gözcübaba tepesindeki Ezinelî Yahya Çavuş ve 63 arkadaşının direnişiyi karşılaştı ve uzun süre sahilde siper almak zorunda kaldı. Bu bölgede 25 Nisan-6 Temmuz arasında yapılan Kırte ve Sığındere muharebeleri Türk zaferiyle sonuçlandı. Ne var ki ne düşman ilerleyebiliyor ne de Türk tarafı düşmanı denize dökabiliyordu. Savaş gemileri Türk tarafına nefes aldırmiyordu. Aylar

Çıkarma, planlandığı şekilde 25 Nisan 1915'te başladı. Fransızlar, Kumkale'de ilerleyemediler ve geri çekilmek zorunda kaldılar. Aynı zamanda kalabalık Anzak ordusu da Arıburnu'na çıktı. Türk birliklerinin sayısı azdı ve kısa sürede cephanesi tükendi. 57. Alay'ın cephanesinin tükenmesi üzerine 19. Tümen Kumandanı Albay Mustafa Kemal'in emriyle süngü savaşları başladı. Böylece Anzaklar da sahilde kalmışlardı. Seddülbahir'e

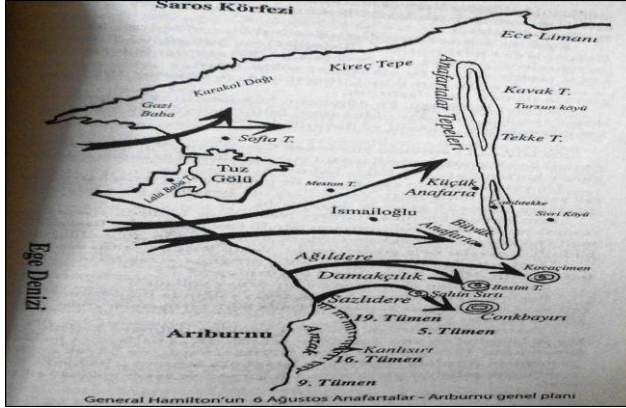

geçmesine rağmen bir ilerleme yoktu.

14 Mayıs 1915 gecesini, Muavenet-i Milliye torpido botumuz attığı bir torpille, Morto Koyu önünde demirlemiş olan Goliat zırhlısını batırdı. 25 Mayıs'ta Triumphe, Kabatepe açıklarında, 27 Mayıs'ta Majestic, Seddülbahir-Kumkale arasında U-21

denizaltımızın attığı torpiller sonucu battı.

Hamilton'ın son bir planı vardı; Suvla koyuna çıkarma yaparak Anafartalar'ı ele geçirmek. 7 Ağustos'ta çıkarma başladı. İngilizler Türk birliklerine zehirli gaz bombası da kullanıyorlardı. İngilizler hızla ilerliyorlardı.

Siperler arası mesafe yer yer 8 metreye düşmüştü. 10 Ağustos'ta Anafartalar Grup Komutanı Mustafa Kemal, genel Türk taarruzunu başlattı. Bu geniş bölgede yapılan savaşlar sonucunda 1. 2. ve 3. Anafartalar zaferi kazanıldı. Şiddetli Türk direnişi karşısında İngiliz ordusu çözüldü. Sonbahardan itibaren hazırlıklara başlayan müttefik birlikler 20 Aralık 1915'ten itibaren geri çekilmeye başladılar. Son İngiliz gemisi 10 Ocak 1916'da Çanakkale'yi terk etti. Zafer Türk milletini.

Hicaz-Yemen Cephesi

İngilizlerin yıllardır uğraş verdikleri politikaları sonucu gelişen İngiliz-Arap ilişkileri 23 Mayıs 1915 tarihli Şam Protokolü ile işbirliğine dönüşmüştü. Bu protokol İngilizlerin desteğiyle bir Arap devleti kurulmasını öngörüyordu. Bu hedef doğrultusunda Şerif Hüseyin, İngilizlerin de yardımlarıyla hazırlıklarını tamamlayarak 9 Haziran 1916'da Cidde, Mekke v Taif'te isyanı başlattı ve bir hafta içinde Cidde'yi ele geçirdi. 27 Haziran 1916'da yayınladığı bir bildiriyle Osmanlı'ya savaş ilan eden Şerif Hüseyin, Ekim ayında da kendini Arabistan kralı ilan etti ve bunu onaylayan ilk devlet de tabii ki İngiltere oldu. Mekke ve Cidde civarının ele geçirilmiş olmasına rağmen Fahrettin Paşa önderliğinde gerçekleşen Medine müdafaası Mondros Mütarekesi imzalanana kadar devam etti. Bölge yazık ki mütareke sonunda bütün mücadeleye rağmen teslim edildi.

Suriye-Filistin Cephesi

Bu cephe Kanal cephesinde kazanan İngilizlerin Suriye sınırına kadar gelmeleri sonucu açılmıştır. Yapılan 1. ve 2. Gazze muharebelerinde İngiliz kuvvetleri püskürtülmüştü fakat başlangıçtaki bu başarı uzun sürmedi ve yapılan üçüncü muharebe sonucunda Gazze düştü. 9 Aralık 1917'de Kudüs İngilizlerin eline geçti. 1918'de Yafa'da yapılan çarpışmalar İngilizlerin başarısı ile sonuçlandı. İngilizlerin ileri harekâtı karşısında bölgeye henüz atanan Mustafa Kemal 7. Orduyu Şam yönünde geri çekmeyi başardı. Oradan da Halep'e ve Hatay'a çekilen 7. Ordu Halep'te direndi. Bu defa İngilizler Araplarla birlikte Türk birliklerine saldırdılar. 7. Ordu bu saldırıya karşı koyarak düşmanı yenmeyi başardı. Bu Suriye ve Filistin'de kazanılan son Türk zaferi idi. Mustafa Kemal Paşa'nın düşman karşısında başarı ile geri çektiği ve sonunda bölgesel dahi olsa zafer kazanan bu ordu, daha sonraki yıllarda Milli Mücadele'nin çekirdeğini oluşturacaktı.

Türk Orduları dört yıl boyunca Çanakkale, Kafkasya, Irak, Suriye, Galiçya, Sina, Yemen, Hicaz ve çeşitli cephelerde binbir kahramanlık göstermiş, gücünün sonuna kadar her cephede dövülmüştür.

Türkiye'nin bulunduğu grup için savaşın bir çıkmaza girdiği, ABD'nin 2 Nisan 1917 de Almanya'ya savaş açıp İtilaf Devletleri safında yer almasından sonra anlaşılması oluyordu.

OSMANLI DEVLETİNİ PAYLAŞILMASINA DAİR GİZLİ ANTLAŞMALAR

Osmanlı Devleti üzerinde emperyalist emelleri olan dört büyük Avrupa devleti, (İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya) ilk kez I. Dünya Savaşı sırasında aynı ittifakın içerisinde yer almışlardı. Bölmek, parçalamak ve

topraklarına sahip olmak istedikleri Osmanlı Devleti'nin karşı aynı ittifakta yer almaları bu devletlere "Şark Meselesi"ni halletmek için tarihi bir fırsat sunacaktı. Bu cümleden hareketle, İtilaf Devletleri'ni oluşturan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarda değişik tarihlerde bir araya gelerek Osmanlı Devleti'ni paylaşmayı amaçlayan projeleri ele almışlar ve bunları birer antlaşmaya dönüştürmüşlerdi. Bu antlaşmalar şunlardır:

4-12 Mart 1915'te Rusya ve İngiltere, 10 Nisan 1915'te de Fransa tarafından kabul edilen **İstanbul Antlaşması**'na göre; İstanbul şehri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Marmara Denizi'nin batı kıyıları, Midye-Enez Hattı'na kadar olan Güney Trakya, Boğaziçi, İzmit Körfezi ve Sakarya Nehri arasında belirlenecek bir kısım topraklar Rusya'ya bırakılacak, İmroz ve Bozcaada'nın kaderi Rusya'ya danışılmadan tayin edilmeyecekti.

19 Nisan 1915 tarihinde İtalya'ya verilecek yerlerin tespit edilmesi için imzalanan **Saint Jean de Maurienne Antlaşması**'na göre; İzmir, Aydın, Konya ve Antalya İtalya'ya verilecek, İngiltere ve Fransa İzmir'de, İtalya da Mersin, Hayfa, ver İskenderun'da serbest liman bölgesi oluşturabilecekti.

26 Nisan 1915'te İtalya'ya verilecek toprakların tespiti için İtalya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan **Londra Antlaşması**'na göre; eğer Osmanlı Asyası işgal edilirse İtalya'nın Antalya ve çevresini işgal etmesine izin verilecek, 12 Adalar üzerindeki bütün haklar İtalya'ya eline geçecek, Trablusgarp üzerindeki dini haklar da İtalya'ya verilecekti.

Rusya'ya verilecek yeni yerlerin tespit edilmesi için Mart 1916'da Rusya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan **Petrograt Protokolü**'ne göre; Trabzon dâhil Doğu Karadeniz ile Erzurum, Van ve Bitlis Rusya'ya verilecekti.

Ekim 1916'da İngiltere ve Fransa'ya verilecek yerlerin tespiti için söz konusu iki devlet arasında imzalanan **Sykes-Picot Antlaşması**'na göre; Musul hariç Irak İngiltere'ye verilecek, Antalya, Adana bölgesi, Suriye kıyıları ve Lübnan Fransa'ya bırakılacak, Musul Suriye'nin kalan kısımları ve Ürdün'ü de içine alacak bir Arap devleti kurulacak ve bu Arap devleti İngiltere ve Fransa'nın kontrolünde olacaktı. Ayrıca Filistin'de Şerif Hüseyin'in ve Rusya'nın kabul edeceği uluslar arası bir yönetim oluşturulacaktır.

2 Kasım 1917'de İngilizlerce yayınlanan **Balfour Deklarasyonu**, Filistin topraklarında bir Yahudi devletinin kurulmasını öngörüyordu.

Bu anlaşmalar gösteriyor ki Türk Milleti'nin varlığı ve devleti ortadan kaldırıyor ve bir siyasi varlığa gerekli olan Anadolu toprakları da elinden alınıyordu.

Savaşın Sona Ermesi

1918 ilkbaharı, Osmanlı Devleti ve müttefikleri içi, bir başarı ümidi ortaya çıkarmışsa da savaşın seyri bu ümitlerin kısa sürede ortadan kalkmasına sebep olacaktır.

Rusya'da çıkan ihtilal sonucunda Çarlık Rusya yıkılmış, Ekim 1917'de iktidarı ele geçiren Bolşevikler, savaştan çekilme kararı almışlardı. Rusya'nın savaştan çekiliyor olması müttefikler açısından büyük bir kayıp olmakla birlikte Amerika'nın 1917 Nisanından itibaren İtilaf Devletleri saflarında savaşa katılması İtilaf Grubu'nu oldukça güçlendirmişti.

Almanya ve Avusturya'nın cephelelerdeki üst üste yaşadığı başarısızlıklar her iki devletinde 1917 yazından itibaren barış teşebbüslerinde bulunmasına sebep olmuş, ancak barış şartları üzerinde anlaşma sağlanamadığı için bir sonuç elde edilememiştir. Bu dönemde müttefiklerin durumu da pek iyi sayılmazdı. Bu

sırada Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi Osmanlı ve Almanya'nın fiziksel bağına kesmişti. Bu, savaşın sonu demekti. Bütün ülkelerin savaşın ağır yıkımları altında ezilmeye başladığı bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson oluşturulacak barışın düzenini tespit etmek maksadıyla Ocak 1918 tarihinde yaptığı bir konuşma ile Wilson Prensipleri olarak anılan meşhur prensiplerini açıkladı. Bu prensiplerin mahiyeti kısaca şöyleydi:

Avrupa'da milliyetler esas tutularak, siyasi harita ona göre düzenlenecekti. Bu düzenlemelerde bağımsız bir Polonya, Belçika ve Macaristan öngörülüyordu. İşgal edilen yerlerin derhal boşaltılması isteniyor ve küçük devletlerin bağımsızlık teminatı büyük devletler tarafından sağlanmalıdır deniyordu. Wilson prensiplerinin 12. maddesi ise Osmanlı Devleti ile ilgiliydi. Buna göre; Osmanlı Devleti'nin Türklerin yaşadığı bölgelerinde Türk hâkimiyeti sağlanacak fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları verilecekti. Çanakkale devamlı olarak bütün milletlerin gemilerine açık olacak ve bu durum milletler arası garanti altına alınacaktı.

Rusya'nın Savaştan Çekilmesi ve Brest-Litovsk Antlaşması

Çarlık Rusya, savaşın olanca hızıyla devam ettiği Mart 1917'de başlayan bir ihtilâl sahne olmuş ve sonucunda çarlık rejimi yıkılmış, Ekim İhtilâli ile de Bolşevikler iktidara gelmişlerdi. Bolşevik hükümet, devam etmekte olan savaştan çekilmiş ve İttifak Devletleriyle bir barış antlaşması yapmıştı.

3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya savaştan çekilmişti. Osmanlı Devleti adına bu antlaşmayı imzalamaya Sadrazam Talat Paşa katılmıştı. Antlaşmanın Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren hükümleri şöyledir:

1. Ruslar 1914'den beri Doğu Anadolu'da işgal ettikleri bütün Türk topraklarından çekilecek.
2. 1877–1878 Türk-Rus Savaşı sonrası elimizden çıkmış olan “Elviye-i Selase”yi yani Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerimizi bize iade edeceklerdi.
3. Türk-Rus sınırının tespiti ve halli plebisite (Bölge halkının rey'i veya kararı) bırakılmıştı.

Ayrıca, Ruslar yayınladıkları bir bildiriyle Çarlık Rusya döneminde imzalanmış ve kabul edilmiş olan bütün gizli ve açık paylaşım projeleri ve antlaşmalarını tek taraflı olarak geçersiz kabul etmişler; bu proje ve antlaşmaları yayınlamışlardı. Böylece Osmanlı Hükümeti de, devletleri aleyhindeki paylaşım projelerinden haberdar olmuştu.

Romanya'nın Savaştan Çekilmesi ve Bükreş Antlaşması

1915'ten itibaren Rus baskısı altında olan Romanya, kendisine verilecek taviz ve sağlanacak imkânlarla göre İttifak veya İtilâf Devletleri nezdinde yer almak ve savaşa girmek kararındaydı. Ancak, Sırbistan'ı yenen Avusturya, Romanya'yı tehdit edince 17 Ağustos 1916'da İtilâf Devletleri ile anlaşılan Romanya savaşa girdi.

Rusya'nın savaş dışı kalmasıyla İttifak ordularının baskısını üzerinde hisseden Romanya, cephelerde de yenilince mütareke imzalamak durumunda kaldı. 7 Mayıs 1918'de Bükreş antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşmayla Romanya, Almanya ve Avusturya'nın ekonomik nüfuzu altına giriyor ve topraklarının bir kısmını kaybediyordu. Ancak sonuçta müttefikleri galip geldiği için bu şartlara uymak zorunda kalmamıştır.

Bulgaristan'ın Savaştan Çekilmesi ve Nöyyi Antlaşması

1918 Ocak ayında Almanya yardımının kesilmesi Bulgaristan'ı zaafa uğrattı. Savaşın son yılına gelindiğinde, İtilaf Devletleri ordularına yenilen Bulgaristan ordusu dağıldı. Bunun üzerine, Bulgar Hükümeti barış istemek zorunda kaldı. 29 Eylül 1918'de önce mütareke imzalayan Bulgaristan, 27 Kasım 1919'da Nöyyi antlaşmasını imzaladı.

Avusturya'nın Savaştan Çekilmesi ve Sen Jermen Antlaşması

Savaş içinde ilk yorgunluk işaretini veren Avusturya, savaşın başından beri Rusya'nın tüm ağırlığını üzerinde hissetmiş ve bu nedenle Almanya ve Osmanlı Devleti'nden askerî yardım almıştı.

Avusturya, 1917 ortalarından itibaren çeşitli kanallardan barış ortamı yaratmaya çalışmış ve teşebbüslerde bulunmuştu. Nihayet, 3 Kasım 1918'de mütareke imzalayan Avusturya, 10 Eylül 1919'da Sen Jermen (Saint Germain) antlaşmasını imzaladı. Bu arada Macarlar, Avusturya bünyesinden ayrılarak Macaristan adıyla kendi devletlerini kurmuşlardı.

Antlaşmaya göre Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalandı. Toprakları üzerinde Çekoslovakya, Yugoslavya ve Macaristan isimleriyle yeni devletler kuruldu. Avusturya'da askerlik mecburî olmaktan çıkartıldı. Avusturya, ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakıldı.

Macaristan'ın Savaştan Çekilmesi ve Trianon Antlaşması

Savaşın sonunda Avusturya bünyesinden ayrılan Macaristan'da ihtilâl çıkmış ve Sovyet modeli bir idare kurulmuştu. Bu nedenle barış antlaşmasının imzalanması hemen mümkün olmadı. Bilahare Macaristan Hükümeti de galip devletlerle Trianon Antlaşmasını imzaladı. Macaristan da I. Dünya Savaşı sorumlusu olarak kabul edildi. Bu nedenle, Macaristan da parçalandı ve toprak kaybetti.

Macaristan; Çekoslovakya, Romanya, Yugoslavya ve Avusturya'ya toprak bırakıyordu. Macaristan'da da askerlik mecburiyeti kaldırılıyor ve ağır bir savaş tazminatı ve malî yükümlülük altına konuluyordu.

Almanya'nın Savaştan Çekilmesi ve Versay Antlaşması

Ağustos 1918 başlarından itibaren savaşı kaybettiklerini anlayan Alman askerî ve sivil yetkilikleri, en kısa zamanda bir barış antlaşmasının yapılması için uygun bir zamanı beklemeye karar verdiler. Almanya, Osmanlı Devleti'nden de önce barış girişimlerini başlatmış ve Müttefiklerle yapacağı barış antlaşması konusunda İsviçre aracılığıyla mütareke talebinde bulunmuştu. Fakat bu teşebbüslerden bir sonuç çıkmamıştı. Kasım 1918'de mütarekeyi imzalayan Almanya, 28 Haziran 1919'da da Versailles antlaşmasını imzaladı.

Bu antlaşmayla Alman İmparatorluğu parçalanıyordu. Almanya toprakları üzerinde Litvanya, Polonya isimleriyle yeni devletler kuruluyordu. Denizaşırı ülkelerdeki sömürgelerini de kaybeden Almanya'da askerlik mecburi olmaktan çıkartılıyordu. Almanya, ayrıca çok ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda bırakılıyordu.

MONDROS MÜTAREKENAMESİ

Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, Filistin ve Suriye yenilgileri ile zor durumda kalmıştı. Anadolu her yönden tehdit altına girdiği için işbaşına yeni gelen Ahmet İzzet Paşa Hükümeti ülkenin işgale uğramaması ve Türk Milliyetinin daha fazla ezilmemesi için biran önce mütareke yapmaya karar verip 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladı.

Amiral Calthorpe ile Rauf Bey'in başkanlık ettiği heyetler arasında yapılan mütareke görüşmeleri 27 Ekim 1918'de Mondros Limanında demirli Agememnon zırhlısında başladı ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekenamesi imzalandı.

Mondros Mütarekesine göre:

- Boğazlar derhal açılacak
- Kaleler itilaf kuvvetlerine teslim edilecek
- İtilaf savaş esirleriyle, suçları ne olursa olsun Osmanlı cezaevlerinde bulunan bütün Ermeniler serbest bırakılacak
- Osmanlı ordusu terhis edilecek
- Osmanlı gemileri teslim edilecek
- Tüm limanlar İtilaf devletlerinin emrine verilecek
- İtilaf devletleri, önemli kalelere, demiryollarına, telefon ve telgraf idaresine, limanlara, rıhtımlara, Toros tünellerine el koyacaklardı.
- Osmanlılar işgalci kuvvetlere bedelsiz olarak kömür, yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerini vereceklerdi.
- İmparatorlukta Alman ve Avusturyalılar İtilafçılara teslim edilecek, Mihver devletlerle haberleşme kesilecekti.
- İmparatorluğun sivil halkının tüm yiyecek stokları İtilafçıların denetimine verilecekti.

7. ve 24. Maddeler

- İtilaf Devletleri, kendi güvenliklerini tehdit edecek herhangi bir durum ortaya çıkarsa, istedikleri herhangi bir yeri işgal edebileceklerdir.
- **Altı Ermeni ilinde** bir karışıklık çıkacak olursa, müttefikler bu illeri işgal etme hakkına sahiptirler.

(Vilayat-ı Sitte: Erzurum, Elazığ, Sivas, Van, Bitlis, Diyarbakır)

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına gelindiğinde harbin Osmanlı Devleti açısından başarıyla sonuçlanması imkânsız hale gelmişti. Ancak, savaş sonrası ortaya çıkan mevcut durum kayıtsız şartsız teslimiyeti gerekli kılacak kadar da kötü değildi. Osmanlı ordusunun mütareke imzalanmadan önce Suriye ve Filistin cephelerindeki çöküşü, Halep'in kuzeyinde alınan tedbirlerle durdurulmuştu. Irak Cephesi'ndeki durum ise mütareke görüşmelerine tesir edecek kadar kötü değildi. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin Kafkaslardaki üstün ve rakipsiz durumu önemli bir avantajdı. Buna rağmen Mondros Mütarekesi gibi Osmanlı Devleti'ni yok sayan ve ülke topraklarını işgale hazır hale getiren bir ateşkes antlaşması kabul edilmişti.

Mütareke hükümleri oldukça ağırdı. Özellikle 7. ve 24. maddeler İtilaf Devletlerinin Anadolu'da istedikleri yerleri kolayca işgal etmelerine zemin hazırlamak amacını taşımaktadır. Yapılacak işgallere karşı koyma ihtimali bulunan Türk birlikleri silahsızlandırılarak, denetim altına alınmış, özellikle sınır bölgelerindeki kuvvetlerin dağıtılması sağlanmaya çalışılmıştır.

MONDROS MÜTAREKESİ'NİN UYGULANMASI, İŞGALLER VE TEPKİLER

Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca 6 Kasım'da Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti ile yapılan antlaşma neticesinde Boğazlar İngilizlere teslim edildi. 13 Kasım'da İstanbul 61 gemiyle gelen İngiltere'nin

denetimine alındı. İstanbul'un bütün denetimi İtilafçıların eline geçiyordu. Politik ve askeri denetim İtilaf yüksek komiseri Amiral Calthorpe'a verildi. Calthorpe, "hiçbir Türk'e hoşgörü göstermemek ısrarlı tutumumuz olmuştur" ve "karşılıklı dostluk ve yakınlık kesinlikle yasaklanmıştır" diyerek işgalin şeklini belirtiyordu. Diğer taraftan İngilizler antlaşmanın 7. maddesine dayanarak Çanakkale, Musul, Batum, Antep, Konya, Maraş, Bilecik, Samsun, Merzifon, Urfa ve Kars'ı işgal ettiler.

Kasım 1918'de İngilizlerle birlikte İskenderun'a giren Fransızlar, Aralık 1918'de Dört Yol, Mersin, Adana, Pozantı'yı ve bütün Toros tünellerini işgal ettiler. Daha sonra aralarında yaptıkları anlaşma gereği Antep, Urfa ve Maraş İngilizler tarafından Fransızlara devredildi.

Önceleri pasif kalan İtalyanlar ise, Yunanistan lehine siyasi gelişmeler yaşanması üzerine Antalya, Burdur, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i işgal ettiler ayrıca Konya ve Akşehir'e de birer birlik gönderdiler.

Tam manasıyla bir çöküş ve çözülme dönemine girilmişti.

1918 Haziranında, Sultan Reşat'ın ölümü üzerine 36. padişah olarak tahta çıkan VI. Mehmed Vahideddin, devletin ve tahtının geleceğini, dönemin büyük devleti İngiltere'nin lütfuna bağlamıştı.

İngiltere Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, Londra'ya şu mesajı yollar: "*VI. Mehmed, İngilizlerin Türkiye'de idareyi mümkün olduğu kadar süratle ellerine almasını istiyor.*"

Yüksek Komiser Yardımcısı Amiral Webb, 19 Ocak 1919'da Londra'ya durumu şöyle aktarmıştı: "*Görünürde memleketi işgal etmediğimiz halde, şimdi valilerini atıyor ya da görevden uzaklaştırıyoruz; polislerini yönetiyor, basınlarını denetliyor, zindanlara girerek Rum ve Ermenileri işledikleri suçlara aldırma serbest bırakıyoruz... Halife elimizde bulundukça İslam dünyası üzerinde ek bir denetleme aracına sahibiz... Bildiğiniz gibi Padişah bizi buraya yerleştirmek istiyor.*"

Damat Ferit sadarete getirilişini takip eden günlerde (9 Mart 1919) Amiral Webb'i ziyaret ederek şöyle diyecektir: "*Padişahın ve benim yegâne ümidimiz, Allah'tan sonra İngiltere'dir.*"

Vahdettin, 30 Mart 1919'da Damat Ferit aracılığıyla, kendi eliyle yazdığı bir tasarımı İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a ulaştıracaktır. Özeti şudur: "*Osmanlı Devleti 15 yıl müddetle İngiliz sömürgesi olsun.*"

Bu arada halk uzun yıllardan beri cephede ölümle, cephe gerisinde yoksullukla boğuşa boğuşa tükenmiş, içine kapanmıştır.

Şubat ayında işgal edilen doğu vilayetlerinde sivil memurluklara Ermeniler atanıyor, işgale uğrayan Karadeniz vilayetlerinde ise Pontus devleti kurma hayali için adımlar atılıyordu. Azınlıkların İtilaf işgalini kendi çıkarlarına kullanacakları işgalcilerin büyük kentlere girişlerinde kendilerini sevinçle bağırarak basan Rum ve Ermeni kalabalıklarının davranışlarıyla anlaşılmıştı. Demiryollarında ve diğer kamu işletmelerinde olduğu gibi idarede de Müslümanların yerine Hristiyanlar getirilmeye başlandı. Devlet okulları açılınca yalnız Hristiyanların okula gitmeleri kararlaştırıldı. Büyük yetimhanelerin başına Hristiyan misyonerler getirildi ve savaşta bütün yakınlarını kaybetmiş binlerce Türk çocuğunun Hristiyan olduğu ileri sürüldü.

İstanbul'daki Divan-ı Harp'in başında azınlıklar bulunuyor, şahitleri toplama görevi Patrikhane'ye veriliyordu. Yüzlerce Türk aydını tutuklanıyor, Sansaryan Hanı'nda, Bekirağa Bölüğü'nde tutuluyordu. Basına yoğun bir sansür uygulanıyor, halk tepkisizleştirilmeye çalışılıyordu.

İşgal giderek ağırlaşıyor ve özellikle azınlıkların olduğu bölgelerde Türk kıyımlarına sebep oluyordu. Bu arada savaş sonu anlaşmaları hazırlamak için toplanmış olan **Paris Barış Konferansı**’nda Osmanlı topraklarını paylaşma faaliyetlerine yenileri ekleniyordu. Azınlıklar, konferansa başvurarak her geçen gün temeli olmayan iddialarla daha fazla toprak talep ediyorlardı. İngiltere’nin Yakındoğu pazarlarının paylaşılması sırasında, bir ajan-devlete, muhtemel bir Türk kıyırdanmasını bastırarak jandarmaya ihtiyacı vardı. İngiltere Başbakanı Lloyd George, Yunanlarda karar kıldı ve kanlı ve uzun bir savaşa sebep olacak düşüncesini açıkladı: “Osmanlı İmparatorluğu’nun mirasçısı Yunanistan’dır”. Nihayet konferansta, Yunan taleplerinin sonucu, daha önce İtalyanlara vaat edilmiş olan İzmir ve çevresinin, Lloyd George’un önerisi ve Başkan Wilson’ın onayı ile Yunanlar tarafından işgal edilmesine karar verildi.

Yunanlılar, İzmir, Aydın, Balıkesir, Uşak, Bursa, Afyon ve Kütahya’yı işgal ettiler ve bu işgalleri bütün bir Batı Anadolu’yu kapsayacak şekilde genişlettiler.

İtilafçıların işgalleri ve Paris’te varılan anlaşmalar Osmanlı toplum ve hükümetinde çok farklı tepkiler yaratmıştı. Osmanlılardan çoğu tek çözümün itilafçılarla, özellikle İngilizlerle anlaşmak olduğunu, ancak bu yolla Tüklere bir şeyler kalabileceğini düşünüyorlardı.

İZMİR’İN İŞGALI

İşgalin planı, 14 Mayıs’ta sabah saatlerinde kararlaştırıldı ve saat 09.00’da Kolordu Kumandanı Ali Nadir Paşa’ya ve Vali İzzet Paşa’ya tebliğ edildi. Bunun üzerine Ali Nadir Paşa derhal Harbiye Nazırı Şakir Paşa’yla iletişime geçti. Albay Süleyman Fethi, işgale direnmek için izin istiyordu. Şakir Paşa cevabında “işgal vukuuna dair Babîâlî’ye verilmiş bir malumat yoktur, amiralin bu teklifi, mütareke şartları hükümleri icabından olmakla, muvafakat edilmesi lüzumu tabiidir.” diyordu. Ali Nadir Paşa’nın “efendim bunun bir Yunan işgaline yol açacağı hakkında ısrarlı şayialar vardır” demesi üzerine de “bu gibi şayialara ehemmiyet vermeyiniz diyordu.

Akşam saatlerinde İngilizler ikinci bir nota daha verdiler:

“Mondros Mütarekenamesinin 7. maddesi gereğince, İtilaf devletleri namına, İzmir Yunan askeri birlikleri tarafından işgal olunacaktır. Bu karar Babîâlî’ye de bildirilmiştir. Çıkarma kuvvetleri yarın saat 08.00’de İzmir’e ulaşacaklardır. Yunan deniz silahlı müfrezeleri, saat 07.00’den itibaren iskeleleri işgal edeceklerdir. Esef verici olaylara meydan vermemek üzere, Osmanlı kıtaları bulundukları mahallerde kalmalıdır...”

Ali Nadir Paşa emrinde bulunan birliklere verdiği talimatta şunları söylüyordu: “İzmir müstahkem mevkii tahkimat bölgesi, bugün öğleden sonra İtilaf devletleri kıtaları tarafından işgal edilecektir. Bu bölgelerdeki komutanlar, subaylar ve erler, esef verici olayların olmaması için, garnizonlarından çıkmayacaklardır... Bu işgal esnasında katiyen karşı konmayacak, işgale gelen İtilaf müfrezelerine gereken kolaylıklar gösterilecektir.”

Bu emirler verilirken, işgali haber alan halk tepkisini koymaya başladı. İşgalden hemen önce 14 Mayıs gecesi maşatlık bölgesinde büyük bir miting yapıldı. Binlerce Türk, İzmir’in Yunanistan’a ilhakını reddetti.

“Ey bedbaht Türk!

Wilson prensipleri adı altında, senin hakkın gasp ediliyor, namusun çiğneniyor. Buralarda Rum’un çok olduğu ve Türkler’in Yunan’a ilthakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi. Bunun neticesi olarak güzel memleket Yunan’a verildi.

Şimdi sana soruyoruz:

Rum senden daha mı çoktur?..

Yunan hâkimiyetini kabule taraftar mısın?..

Artık kendini göster... Bütün kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüz binlerce toplan ve büyük çoğunluğunu orada bütün dünyaya göster.

İlan ve ispat et...

Burada zengin, fakir, âlim, cahil yok. Fakat Yunan hâkimiyetini istemeyen bir kitle-i kaahire var.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma! Hüsrân ve pişmanlık fayda vermez. Binlerce yüz binlerce maşatlığa koş ve Heyet-i Milliye'nin emrine itaat et!

İmza: Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi"

15 Mayıs 1919'da işgal başladı. İlk işgalci, saat 08.40'da karaya çıktı. Yerli Rumlar, Yunan ordusunu karşılamak için büyük hazırlıklar yapmışlardı. Bütün Rum evlerine Yunan bayrakları asılmış, kızlar üzerlerinde mavi beyaz elbiseler, ellerinde çiçeklerle, çocuklar ellerinde Yunan bayraklarıyla bekliyorlardı. Yunanlar karaya çıktıklarında pek çok Rum askerlere sarılıp ağlamaya başladı. "Zito Venizelos" diye bağırıyorlardı. Karşılama heyetinin başında bulunan İzmir Rum Metropoliti Hrisostomos, Yunan bayrağını öpüp, Albay Zafiriü'ya "hoş geldiniz" diyecek, 3000 yıllık ayrılığın nihayet sona erdiği ve yıllardır maruz kaldıkları Türk zulmü ve esaretinden kurtuldukları için Tanrı'ya minnet ve şükranlarını sunarak Yunan taburunu takdis ettikten sonra askerlere şöyle seslenecekti: "Asker evlatlarım, Elen çocukları! Bugün ecdat topraklarını yeniden fethetmekle, İsa'nın en büyük mucizesini göstermiş oluyorsunuz. Bu uğurda ne kadar Türk kanı döküp içerseniz, o kadar sevaba girmiş olacaksınız. Ben de bir bardak Türk kanı içmekle onlara karşı kin ve nefretimi teskin etmiş olacağım. Haydi, buyurunuz bütün azizler sizin arkanızda olacak. Atalarınızın toprakları sizi bekliyor"

Yunan işgaliyle beraber, Türk kıyımı da başlayacaktı. Büyük bir hızla öldürme ve yağma başladı. Yunan askerler ve yerli Rumlar, Türklerin evlerini basıyorlar, kadınların ırzına geçiyorlar ve Türkleri türlü işkencelerle öldürüyorlardı.

Süngülü Yunan müfrezeleri, saat kulesi karşısındaki Kışlaya girerek, kolordu komutanı başta olmak üzere, emir gereği savaşmadan bekleyen Türk subaylarını itiş kakış içinde esir aldı. Yunanlılar esir aldıkları subayları halk arasında yürüterek, Pasaport iskelesine getirdi. Bu arada mukavemet etmeme emri aldıkları için direnmeyen Türk subaylar, sivil elbise giyerek halkın arasına karışmış Yunan askerler ve yerli Rumlar tarafından saldırıya uğruyorlardı. Tabancayla, süngüyle ve dipçik darbeleriyle, 9 komutan şehit edildi, 27 subay kayboldu. Esir alınarak Yunan gemilerine götürülen Türk memur ve lise öğrencilerine de Rum evlerinin çatılarından taş ve kiremit parçaları atılıyordu. Esir alınarak sokaklarda yürütülenler "Zito Venizelos" diye bağırmaya zorlanıyordu. Bunu reddeden Süleyman Fethi Bey, onlarca süngü darbesiyle şehit ediliyordu.

Olaylar sürerken, asker sivil yüzlerce Türk'ün yaşadığı eziyeti gördükçe buna dayanamayan Osman Nevres (Hasan Tahsin), Kordon boyunda kilise çanları çalarken, ülkesinin işgalini izleyen zavallı kalabalıkları yardı ve Yunan müfrezelerinin karşısına atladı: "Yaşasın Ulusumuz". Aynı anda birkaç el tabanca sesi duyuldu. Yunan Eczun Alayının en önde yürüyen sancaktarı yere yığıldı. Ardından yanındaki. Nevres'i fark eden işgalciler, kurşun yağmuru ile Nevres'i şehit edip, naşını paramparça ettiler.

CEMİYETLER

1. MİLLÎ CEMİYETLER

Mondros mütarekesinin uygulama tarzı, galip devletlerin Türkiye'yi yok etme çabalarını açıkça göstermekteydi. Bunlara karşı Padişah'ın ve Osmanlı Hükümeti'nin boyun eğmesi memleketi çok karanlık bir yöne sürüklüyordu.

İşgal edilen yerlerde, Türklere esir muamelesi yapılıyor, azınlıklar alabildiğine şımartılıyordu. Ermeniler ve Rumlar büyük devletlerin teşvikiyle taşkınlıklara başlayınca; yurdun hemen her tarafında, Türk halkı bir araya

gelerek topraklarına göz dikenlere karşı cemiyetler kurmaya başladılar. Bu ilk örgütlenme biçimini Fevzi Çakmak Paşa şöyle tanımlamaktadır. **“Mondros Mütarekesi’nden sonraki aylarda, bir uçaktan Anadolu’ya baksaydınız yer yer yanan ateşler görürdünüz. Bunlar pırıl pırıl yanan çoban ateşleridir. Bunlar “Müdafa-i Hukuk” ateşleridir.”**

Millî Mücadele döneminde, neredeyse memleketin her il ve ilçesinde bir millî teşkilat vardır. Ancak biz, bunlardan sadece belli başlı birkaç tanesini ele alacağız.

1. Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti: Derneğin amacı Trakya’nın Osmanlı Devleti’ne bağlılığını ve toprak bütünlüğünü korumaktır. Bu cemiyet, Trakya’nın tarih, millet, ekonomi ve kültür yönlerinden Türk olduğunu ispatlamak için yayınlar yapmıştır.

2. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti: İzmir İli’nin Yunanlılara verileceğinin duyulmasının ardından kurulan cemiyet, İzmir’in yabancılara verilmesini engellemek amacıyla Wilson İlkelerine dayanarak bölgenin Türklüğünü göstermek için çalışmıştır.

3. Redd-i İlhak Heyet-i Milliyesi (İzmir Müdafaa-i Vatan Heyeti): Redd-i İlhak Cemiyeti Yunan işgaline karşı İzmir’i savunmak, işgalin ilhakla sonuçlanmasını önlemek amacıyla kuruldu. İzmir’in işgalinden bir gün önce yayımladığı bildiri ile halkı maşatlıkta toplaması ve İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalini bütün Anadolu’ya duyurma çabası en önemli faaliyetleri olmuştur.

4. Kilikyalılar Cemiyeti (Adana Müdafa-i Hukuk-ı Milliye): Adana ve dolaylarına yönelik Fransız ve Ermeni emellerine karşı Türklüğün haklarını savunmak için faaliyet gösterdi. Millî Kongre Cemiyeti, millî bilinçlenme ve millî kurtuluş davasına yayın yoluyla katkıda bulundu.

5-Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: Cemiyetin amacı, Trabzon ve yöresine yönelik Rum ve Ermeni iddialarına karşı Türk ve Müslüman haklarını korumak ve bu amaç doğrultusunda siyâsî faaliyetlerde bulunmak, bilimsel yayınlar yapmaktır. İkinci kongresinde silahlı mücadele kararı aldı. Cemiyet, Erzurum Kongresi’nin toplanmasına öncülük eden iki cemiyetten birisi olarak Millî Mücadeleye önemli bir katkıda bulundu.

6-Millî Kongre Cemiyeti: Rumların, İstanbul’da teşkilatlanıp Megali İdea uğrunda çalışmalarına engel olmak için kurulan cemiyetin başlıca amacı; bütün Kuvayı Milliye’yi birleştirmek, vatanın haklarını ve yararlarını koruyacak ve gerçekleştirecek yolları ve araçları sağlamaktır.

7- Vilayat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti: Doğu Anadolu illerinin Ermenilere verilmek istenmesi üzerine kurulan cemiyet, bölgenin Türk olduğunu kanıtlamaya yönelik yayınlar yaparak bölgedeki Türklerin haklığını yönünde kamuoyu oluşturmaya çalışmıştır.

8- Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti: Türk kadınının Milli Mücadele’ye büyük bir kararlılıkla katılışını simgeleyen cemiyet, 1919 yılında Sivas’ta Sivas Valisi Reşit Paşa’nın Eşi Melek Hanım ve arkadaşları tarafından kurulmuştur. Bu cemiyet, İtilaf Devletleri ve İtilaf Devletleri’ni çeşitli yollarla protesto etmiş Milli Ordu’ya para ve mal bağışı kampanyaları düzenlemiştir.

MİLLÎ VARLIĞA DÜŞMAN CEMİYETLER

a) Mondros Mütarekesi’nden sonra şartların iyice ağırlaşması çeşitli çevrelerin olumsuz teşebbüslere yönelmelerine sebep olmuştur. Örneğin bazıları, güçlü bir devletin idaresini kabul etmenin tek kurtuluş çaresi olduğunu savunurken, bazı çevrelerde kurtuluşun ancak saltanat ve hilafete sıkı sıkı sarılmakla mümkün

olabileceğini iddia ediyordu. Bir kısım cemiyet ise düşman ile çeşitli ittifaklar kuracak kadar ileri gitmişti. Bu cemiyetlerin içerisinde ayrılıkçı düşüncelere sahip olanlar da mevcuttu. Bu cemiyetlerin başlıcaları şunlardır:

1. Sulh ve Selamet-i Osmaniye Cemiyeti: Kurtuluşun ancak İstanbul'da tamamen İngilizlerin baskısı altında bulunan Sultan-Halifenin buyruklarına bağlı kalmakla mümkün olabileceğini iddia eden bu cemiyet aynı zamanda İngiliz yanlısı bir siyaset takip etmekteydi. İstanbul'da kurulan bu cemiyetin üyeleri arasında hükümet üyeleri ve önemli şahsiyetler bulunmakta idi.

2. Teali İslam Cemiyeti: Kurucusu ve yöneticileri medrese hocaları olan bu cemiyet de kurtuluşu hilafete bağlılıkta görmüş ve İngiliz Muhipleri Cemiyeti ile yakın ilişki içerisinde olmuştur. Milli mücadeleye karşı, İngiliz sömürgeciliğini desteklemiştir.

3. Kürt Teali Cemiyeti: 1919 yılında Seyit Abdulkadir tarafından kurulan bu cemiyet İngiliz işbirliğiyle Osmanlı'nın bir kısım topraklarında Kürt devleti oluşturmayı hedeflemiştir.

4. Hürriyet ve İtilaf Fırkası: İlk kez 1911 yılında kurulan bu fırka Mondros sonrası yönetimde etkin olmuş ve Damat Ferit başkanlığında kurtuluşu İngiliz himayesinde aramıştır.

5. Wilson Prensipleri Cemiyeti: 1919 yılında İstanbul'daki bir grup aydın tarafından kurulan bu cemiyet kurtuluşu Amerikan mandasında görmüştür.

6. İngiliz Muhipleri Cemiyeti: 1919'da kurulan bu cemiyete başta padişah ve Damat Ferit olmak üzere pek çok devlet adamı üyedir ve amaç İngiliz mandasını sağlamaktır. Milli Mücadele'ye en fazla zarar veren derneklerden bir tanesidir. Alemdar gazetesi cemiyetin kuruluş haberine şu notu eklemiştir: *"Cemiyet, memleketin en yüksek simalarının da onaylarıyla kurulmuş olup, ihmalimizden ötürü şimdiye kadar açığa vuramadıkları sonsuz İngiliz sevgisinin belirlenmesine hizmet edecektir. Cemiyetin başka bir gayesi olmayıp, vatanını, geleceğini düşünen her fert üye olur."*

b) AZINLIKLAR TARAFINDAN KURULAN CEMİYETLER

Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerinin mütarekeden hemen sonra uygulanmaya başlaması Türkiye'de yaşayan azınlıkların faaliyetlerini yoğunlaştırmaya başlamasına sebep olmuştur. Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere karşı uygulamış olduğu müsamahakâr politikalar sayesinde kendi dini ve milli kimlerini koruyabilen azınlıklar, İtilaf Devletleri'nin de teşvik destekleriyle Anadolu topraklarını parçalamak ve faaliyet gösterdikleri bölgelerdeki Türk varlığına son vermek amacıyla çeşitli cemiyetler kurmuşlardır. Bu cemiyetlerin önemlileri şunlardır:

Rumlar Tarafından Kurulan Cemiyetler:

1. Mavri Mira Cemiyeti: Yunanistan destekli Rumlar tarafından kurulan bu cemiyetin amacı İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu'yu Yunanistan'a dahil etmek için uygun ortamı hazırlamaktır. Patrikhane ve din adamları tarafından da desteklenen bu cemiyet kurduğu çetelerle çok sayıda Türk'ü katletmiş ve amaçlarına ulaşabilmek amacıyla her türlü insanlık dışı eylemde bulunmuşlardır.

2. Pontus Rum Cemiyeti: Rum cemiyetlerinin en tehlikelisi ve en teşkilatlısı olan Pontus Rum Cemiyeti'nin amacı; Karadeniz kıyıları ve iç kesimlerini de içine alacak bir Pontus Rum Devleti kurmaktır. Merkezi İstanbul'da olan cemiyet, kurduğu çetelerle Karadeniz Bölgesi'nde katliamlar gerçekleştirmiştir.

3. Rum Kordos Komitesi: Rumların silahlı örgütlerinden birisi de Rum Kordos Komitesi'dir. Rusya'dan getirdikleri Rum ve Ermenileri silahlandırarak çeşitli Türk bölgelerine yerleştiren komite, özellikle Samsun ve çevresinde faaliyet göstermişlerdir.

4. Küçük Asya Cemiyeti: Aydın ve Çevresinin Yunanistan'a verilmesini amaçlamışlardır.

Ermeniler Tarafından Kurulan Cemiyetler:

5. Hınçak Cemiyeti: 1887 yılında İsviçre'de Ermeniler tarafından bu cemiyetin amacı Doğu Anadolu topraklarını da içine alacak Büyük Ermenistan Devletini kurmaktır.

6. Taşnak Sutyun Cemiyeti: 1890 yılında yine Ermeniler tarafından Tiflis'te kurulan bu cemiyet de Hınçak Cemiyeti ile aynı amacı taşımaktaydı. Her iki cemiyet de Anadolu ve İstanbul'daki onlarca isyanı düzenlemiş ve özellikle Güney ve Doğu Anadolu'da binlerce Türk'ü katletmişlerdir.

7. Yahudilerin Faaliyetleri: Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin o zamana kadar sadece iyilik ve himayesine mazhar olmuş Yahudiler de dostça ve dürüstçe davranmamışlardır. Nitekim İstanbul'daki Yahudiler Rumlarla birlikte çalışmayı kabul etmiştir. Filistin'in artık İtilaf Devletleri'nin işgali altında olması sebebiyle Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunmamışlarsa da kurdukları **Nakabi ve Alyans** adlı cemiyetler aracılığıyla seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

MİLLÎ DİRENİŞ BAŞLIYOR...

Anadolu'da işgaller çoğalırken İstanbul'da işler giderek kötüleşiyordu. Türk subaylarına yakalarında yabancı isimlik taşıma zorunluluğu getirilmişti. Türk polisler öldürülüyor, katilleri yakalanamıyor, yakalananlar da İtilafçıların baskılarıyla salıveriliyordu.

Tarih 10 Nisan 1919'u gösteriyordu. Vakit ikindiye biraz geçmiş, onbinlerce insan Beyazıt Meydanı'nda toplanmıştı. İdam sehpaı kurbanını bekliyordu. Biraz sonra silahlı bir manganın arasında, üzerinde idam gömleğiyle 35 yaşında Kemal Bey görüldü. İdam sehpaına çıkarılıp, boynuna yağlı ilmek geçirildi. Kemal Bey'e son sözleri sorulunca:

"Sevgili vatandaşlarım! Ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığımı vicdanım emindir... Beni ecnebilere yaranmak için asıyorlar. Eğer adalet buysa, kahrolsun böyle adalet!" dedi ve deva etti: "Vatan uğrunda cephe de ölen bir Mehmetçik gibi şehit gidiyorum. Çocuklarımı asil Türk milletine emanet ediyorum. Allah vatanımıza ve milletimize zeval vermesin!"

Halkın "âmin" sesleri arasında bir ihanet sesi duyuldu: "Söyletmeyin bu alçak herifi!.. Hemen asın bu köpeği. Ne duruyorsunuz..." İngiliz işbirlikçisi Sait Molla'nın sesiydi bu.

Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, vatanını savunduğu için işgalciler ve yerli işbirlikçileri tarafından idam edilmişti.

Daha sonra Kemal Bey'i yalnız bırakmayan Tıbbiyeli gençlerden biri mezarı başında şunları söyledi:

"Dinle ey Türk Milleti! Müslümanlar dinleyin! Kemal'i şehit ettiler. Bilmiyorlar ki şehitlik mertebesine ulaşmak isteyen binlerce Kemal sırada bekliyor. Ne bekliyoruz? Felaketimizi hazırlayan İngilizleri vatandan atmak borcumuzdur..."

İzmir’de Rumların yaptıkları dayanılmaz noktalara gelmişti. Teslim olmamaya niyetli ve kimseden çare gelmediğini gören Urla halkı, 17 Mayıs 1919’da silahlı direniş başlatma kararı aldı. Bu ilk milis gücün oluşumu anlamına geliyordu. Halk, alayın silah deposunu bastı ve depodaki 120 kadar tüfeğe ve cephaneye el koydu. Karadeniz’de de milli direniş hız kazanmıştı. Karadeniz direnişin atardamarı olacaktı.

Büyük basındaki sansür nedeniyle İzmir’deki katliamdan habersiz olan halk, Redd-i İlhak Cemiyetinin telgraflarıyla gerçeği öğreniyor, ulusal direniş başlıyordu. Hükümete, padişaha ve işgal kuvvetlerine protesto telgrafları yağıyordu. Direniş öncesi Antalya halkı adına gönderilen protesto telgrafında şöyle deniyordu:

“... Hakkını, genel Barış Konferansının adaletinden bekleyerek savunamayan bir milletin, en son ümit ışığı karşısında zellilikle, sabır ve sükûn ile uyumasına imkân kalmamıştır. Haklarımızı çiğneyenlere karşı hükümetimizin görüşünü sabırsızlıkla bekliyoruz... Vatanın korunması için fiili gösterilere ve fedakâr hareketlere hazırız. Milletin namusu ya varlığını silerek tarih sayfalarına geçmek ya da yaşamak hakkı olduğunu ispat etmek ister.”

İzmir’in işgali Anadolu’da adeta bir bomba gibi patlamıştı. Kuvayi Milliye hareketi, bu işgalle birlikte düşünce alanından eylem alanına çıkmıştı. Halk direnmeye hazırdı ancak hükümette direnecek siyasî irade yoktu.

İstanbul’da da gençler harekete geçtiler. 18 Mayıs 1919 günü Darülfünun’da çok coşkulu bir toplantı yapıldı. Pek çok konuşmanın birinde İzmir’den gelen bir Hukuk talebesi Hamit Şevket, “Memleket zaten yanmıştır, yanacaksa bari şanlı olarak yansın! Protesto yapılınsın.” diyordu. Hocaların bütün yatıştırma çabalarına karşın gençler protesto kararı aldılar.

Mustafa Kemal’in Samsun’a çıktığı gün, Fatih Camii’nin önünde 80 bini aşkın Türk İzmir’in işgalini protesto için toplandı. Konuşmaların yapıldığı kürsüye, siyah zemin üzerine beyaz ay yıldızlı bayrak asılmıştı. Kürsüde ateşli konuşmalar yapıldı. Bu ilkti ama son olmayacaktı. 22 Mayıs 1919, Perşembe günü, Mustafa Kemal Samsun’da isyan bayrağını açmaya hazırlanırken, İstanbul’da binler binlere karışıyor, Sultanahmet mitingine 200 bin kişi katılıyordu.

Bütün bunlar yaşanırken işbirlikçiler de boş durmuyordu. Alemdar gazetesi şöyle yazıyordu: *“İngilizleri istiyoruz... Türklerin kendi güçleri adam olmalarına imkân yoktur. Bu acı ama hakikattir. Yatağımıza serilmeden önce, bir kere daha Türkler ellerini İngiltere’ye uzatmalıdır. Zaten 3 gündür şehrin her tarafında Türkiye’nin İngiliz mandasına terk edilmesi için imza toplanıyor. İmzalar 40 bine ulaşmıştır. Türkleri ancak İngiliz idaresi koruyup kurtarabilir.”*

İngiliz Muhipleri Cemiyetinin kurucularından Sait Molla, Anadolu’daki tüm belediye başkanlarına telgraflar çekerek, öyle diyordu: *“İngiliz taraftarlığı kuvvetlendirilmeli ve süratle yayılmalıdır. Türkiye için tek kurtuluş yolu İngiliz idaresi altına girmektir...”*

Diğer taraftan Teali İslam cemiyeti hazırladığı bildirilerle sesleniyordu: *“... İngilizleri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Savaşta yenildikten sonra uslu oturmak ve yenilginin sonucuna katlanarak sabırla telafi etmekten başka çare var mıdır?... Ey yalancı ve azılı eşkıyalar! ... Yağmacılar... Kendinize ne hakla, ne yüzle ne utanmazlıkla Kuva-yi Milliye unvanını veriyorsunuz? Milleti öldürerek mahvederek milletin hakkını savunacaksınız öyle mi? Utanmaz hainler, artık yetişir, yakamızı bırakın...”*

Tarih 27 Mayıs 1919, propagandalar artıyordu. Hürriyet ve İtilaf şunları söylüyordu: *“Mukavemet hakkındaki teşviklere kapılmayınız. Felaket getirir! Memleketimizdeki subayların bir dikili ağacı yoktur. Onlar şimdiden sonra subay kalamayacakları için milleti kendi emellerine alet etmek istiyorlar. Onlara uymayınız. Almanlar, Avusturyalılar, Bulgarlar müttefikimiz olduğu halde biz İtilaf devletleriyle başa çıkamadık. Şimdi biz mi*

üç beş kişi ile çıkacağız? Biz hükümetten daha mı iyi biliriz? Elbette bize zararı var ki, hükümet sükûneti emrediyor.”

MUSTAFA KEMAL

İSTANBUL'DAN SAMSUN'A

Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı gün Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal, mütarekeye ilk itiraz edenlerden birisi olmuştu. Bulunduğu bölgenin işgaline direneceğini bildirmesinin ardından Yıldırım Orduları Grubu ve 7. Ordu lağvedilerek Mustafa Kemal, Harbiye nezareti emrine verildi. 10 Kasım'da Adana'dan hareket eden Mustafa Kemal, İtilaf donanmalarının boğaza girdiği gün, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a vardı. Gördüğü manzara karşısında söylediği söz geleceğe işaret ediyordu: “Geldikleri gibi giderler.”

İstanbul günlerinde Mustafa Kemal arkadaşları ile temasa geçerek kurtuluş çareleri aramaya koyuldu. Devamlı olarak Meclis üyeleriyle, padişahla görüşüyor, fakat bu görüşmelerden hiçbir sonuç alamıyordu. Ali Fethi Bey'le beraber Minber isimli işgale muhalif bir gazete çıkarıyordu. Bu arada maaşı kesilmiş ve yaveri de alınmıştı. İstanbul'da ilk önce yeni bir hükümet hatta yeni bir padişah arayışı içine girildi. Bir süre sonra yenilerinin de düşman süngüsünden kurtulamayacağı anlaşıldığından milletin kurtuluşu için Anadolu'ya gitmek zarureti doğdu. Mustafa Kemal, Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başladı. Bu esnada Karabekir Paşa, 15. Kolordu Komutanı olarak, Ali Fuat Paşa da 20. Kolordu Komutanı olarak Anadolu'ya gitmişlerdi.

Mustafa Kemal için Anadolu'ya gitmek fırsatı, Amiral Calthorpe'un 21 Nisan 1919'da hükümete verdiği bir nota ile çıktı. Karadeniz bölgesinde Pontuscu Rumlar İngilizlerin Samsun'a asker çıkarmasından ve Rusya'dan bu bölgeye yüzlerce Rum getirilmesinin ardından, faaliyetlerini ve katliamlarını iyice artırmışlardı. Ne var ki artık Türkler de kendilerini savunmaya, mümkün olduğunca silahlanmaya başlamışlardı. Bölgede işler karışıyordu. İngilizler kendi şımarttıkları çocuğun oyuncağı olmuştu. Verilen nota bölgedeki karışıklıkların sebebinin Türkler olarak gösteriyor ve bu karışıklığa son verilmesi isteniyordu. Bunun üzerine bölgeye derhal bir yetkili komutan gönderilmesi ihtiyacı doğdu. Dâhiliye Nazırı Mehmet Ali Bey, görev için Mustafa Kemal'i önerdi. (Mustafa Kemal'in seçilmesinde en büyük yardımı dönemin Genelkurmay Başkanları Fevzi Çakmak ve Cevat Çobanlı ile İkinci Başkan Kazım İnanç'ın ve kabinedeki İçişleri Bakanı Mehmet Ali Bey'in yaptıkları anlaşılmaktadır.) Damat Ferit, Mustafa Kemal'in atanması söz konusu olduğunda durumu İngilizlere de bildirme gereği duymuştu. Anlaşma devletlerinin de görüşleri alındıktan sonra Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Mustafa Kemal'i çağırarak kendisine Samsun bölgesine ilişkin bir dosya vermiş ve oraya gidip sorunu yerinde incelemesini önermişti. Mustafa Kemal'in de bu teklifi kabul etmesi üzerine, hükümet ve padişah tarafından 30 Nisan 1919'da, Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Kıtaaatı Müfettişliğine tayin edildi.

Mustafa Kemal Paşa'ya verilen görev açıktı: Bölgede (Türklerden kaynaklanan(!)) asayişsizliğe son vermek, iç asayişini yeniden sağlamak, bölgede varlığından söz edilen (Türklerin elinde bulunan) silah ve cephaneyi bir an evvel toplattırmak, Türklere ait teşkilatları dağıtmak.

Görev yalnızca askeri değil aynı zamanda idari idi. Görev bölgesi Trabzon, Van, Sivas ve Erzurum vilayetleri ile Erzincan ve Samsun sancaklarını içine alıyordu.

Sultan Vahidettin ordu müfettişliğine atadığı Mustafa Kemal'den şunları istiyordu:

“Doğu illerinin saltanata bağlı ve saf halkını aleyhimize kışkırtan bu komitacıların en hızlı bir biçimde ve çok kısa bir zamanda ortadan kaldırılmaları çarelerine yönelmenizi sizden istemekteyiz. Allah korusun, bu kışkırtmalar ve bu karışıklıklar devam ederse, Anlaşma devletlerinin bundan yararlanarak henüz işgal edilmemiş bu yöreye asker göndermeleri gerçekleşebilir. O zaman ülkemizin en kudretli bir bölgesi de elimizden çıkmış olur.

Büyük devletlerin bu alanda kurmak istedikleri Ermeni ve Kürt devletlerinin kurulmasına yol açılmış olur. Buna meydan vermemenizi sizden bekliyorum.”

Mustafa Kemal’in padişaha yanıtı şöyle olmuştu:

“Bu bölgede kurulma olasılığı bulunan bir Ermenistan ve Kürdistan kurulmasına neden ve bahane sayılacak en küçük bir duruma meydan vermeyeceğim. Bunu size arz etmeyi görev bilirim.”

Bütün hazırlıklar yapıldıktan sonra 16 Mayıs 1919’da Bandırma Vapuru ile İstanbul’dan ayrılan Mustafa Kemal, vapuru arayan İngiliz birliklerinin ardından şöyle diyecekti:

“Bunlar işte böyle... Yalnız demire, çeliğe ve silah kuvvetine dayanırlar. Bildikleri yalnız madde. İstiklali uğrunda ölmeye karar vermiş bir milletin kuvvet ve kudretini asla anlayamazlar. Biz Anadolu’ya ne silah ne cephane götürüyoruz. Biz Anadolu’ya ideali ve imanı götürüyoruz.”

SAMSUN

Üç günlük zorlu bir yolculuğun ardından Bandırma Vapuru 19 Mayıs 1919 saat 06.00’da Samsun’a vardı.

“1919 yılı Mayısın 19. günü Samsun’a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyleydi:

Osmanlı Devleti’nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya savaşında yenilmiş, Osmanlı ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir ateşkes antlaşması imzalanmış. Büyük savaşın uzun yılları sonunda millet yorgun ve fakir bir durumda... Saltanat ve hilafet makamında oturan Vahideddin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferit Paşa’nın başbakanlığındaki hükümet aciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma razı.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta...

İtilaf devletleri, Ateşkes Antlaşmasının hükümlerine uymayı gerekli bulmuyorlar. Birer bahane ile itilaf donanmaları ve askerleri İstanbul’da. Adana ili Fransız’lar; Urfa, Maraş, Ayıntap İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya’da İtalyan askeri birlikleri, Merzifon ve Samsun’da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faaliyette. Nihayet, konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919’da, İtilaf Devletleri’nin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir’e çıkartılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında Hristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel arzu ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar. Sonradan elde edilen güvenilir bilgi ve belgelerle iyice anlaşılmıştır ki İstanbul Rum Patrikhanesinde kurulan Mavri Mira Heyeti illerde çeteler kurmak ve idare etmek, miting ve propagandalar yaptırmakla meşgul. Yunan Kızılhaçı ve Resmi Göçmenler Komisyonu, Mavri heyetini çalışmalarını kolaylaştırmakla görevli... Ermeni Patriği Zaven Efendi de Mavri Mira Heyeti ile birlikte çalışıyor. Ermeni hazırlığı da tıpkı Rum hazırlığı gibidir. Trabzon, Samsun ve bütün Karedeniz sahillerinde örgütlenmiş olan ve İstanbul’daki merkeze bağlı olan Pontus Cemiyeti hiçbir engelle karşılaşmadan kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.

Düşünülen Kurtuluş Çareleri

Şimdi Efendiler, müsaade buyursanız size bir soru sorayım: Bu durum ve şartlar karşısında kurtuluş için nasıl bir karar akla gelebilirdi? Açıkladığım hususlara ve yaptığım gözlemlere göre üç türlü karar ortaya atılmıştır:

Birincisi: İngiliz himayesi istemek.

İkincisi: Amerika mandasını istemek.

Üçüncü karar: Bölgesel kurtuluş çareleri

Benim kararım

Efendi'ler ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların dayandığı bütün deliller ve mantıklar çürüktü, temelsizdi. Gerçekte içinde bulunduğumuz o tarihte, Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü bitmişti. Osmanlı memleketleri tamamen parçalanmıştı. Ortada bir avuç Türk'ün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da paylaşımı sağlamaya çalışmaktan ibaretti.

Neyin ve kimin dokunulmazlığı için kimden ne gibi yardım sağlamak isteniyordu? O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi?

Efendiler, bu durum karşısında bir tek karar vardı, o da milli hâkimiyete dayanan, kayıtsız şartsız, bağımsız yeni bir Türk devleti kurmak!

İşte, daha İstanbul'dan çıkmadan önce düşündüğümüz ve Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basar basmaz uygulanmasına başladığımız karar, bu karar olmuştur."

Geldiği günden itibaren bölgede teftişlerde bulunan Mustafa Kemal, 22 Mayıs 1919'da bölgeye ilişkin raporunu İstanbul'a bildirdi. Millî Mücadelenin ilk ana programını teşkil eden rapor, özetle şu fikirleri kapsamaktaydı: "Samsun bölgesi Rumları siyasi emellerinden vazgeçerlerse, sorun kendiliğinden düzelir. Türklüğün yabancı mandasına ve kontrolüne tahammülü yoktur. Yunanlıların İzmir'de hakları yoktur. İşgal geçicidir. Millet, millî hâkimiyet esasını ve Türk milliyetçiliğini kabul etmiştir. Bunu gerçekleştirmeye çalışacaktır."

Bu telgraf, 19 Mayıs Ruhu'nun dayandığı temelleri tespit etmesi bakımından önemlidir. Raporda, Rum azınlığın faaliyetlerine, Yunanlıların İzmir'i işgaline açıkça karşı çıkış vardır. Bununla birlikte Türklüğün yabancı mandasına tahammülü olamayacağını açıkça ilan edilmesi ve Millî Mücadele Hareketi'nin referanslarını Türk Milliyetçiliği fikriyatına bağlanması açısından son derece önemlidir.

HAVZA

Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da önce güvenliğini sağlayacak tedbirleri aldı ve ordu ile ilk teması kurdu. Daha sonra hem Anadolu'nun içlerine doğru biraz daha ilerlemek hem de Samsun'un İngiliz işgalinde bulunması ve civarındaki Rum çetelerinin faaliyetinden ötürü karargâhını 25 Mayıs'ta Havza'ya nakletti. Havza'da halkı millî mücadele fikri etrafında toplamaya ve hazırlamaya çalıştı. 28 Mayıs'ta Havza'dan yayınladığı genelgeyle, valilerden ve komutanlardan, işgallerin mitinglerle protesto edilmesini ve İtilaf devletleri temsilcilerine ve İstanbul Hükümetine protesto telgrafları gönderilmesini istedi. Türk Bağımsızlık Savaşı'nın ilk yıllarındaki bu tip teşebbüsler Millî Mücadele'nin ordudan çok "Kuvayı milliyeye" dayanması ve Anadolu direnişini halka mal etmek amacına hizmet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da Anadolu'ya çıkması ile başlayan mücadele, Türk bağımsızlığının sağlanması yolunda siyasi, hukukî ve askeri bir mahiyette olacaktır. Müdafaa-i

Hukuk Cemiyetleri ve kongrelerle Anadolu halkının teşkilatlandırılması, Büyük Millet Meclisi'nin açılması, millî kuvvetlerin teşkiliyle girilen askeri mücadele bu döneme damgasını vuracaktır.

AMASYA TAMİMİ

12 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, buradan Amasya'ya gelmiştir. Gerek Havza'daki faaliyetleri gerekse buradaki konuşması O'nun artık Millî Mücadele'yi siyasi ve hukukî bir metin haline getireceğini gösteriyordu. Türkiye gizli ve açık işgal edilirken, zihinler devşirilip, topraklar fiilen işgal edilirken, Milli Kongreler dönemi başladı.

Sivas ve Erzurum'da yapılacak kongreler öncesi Amasya'da ön hazırlık gerçekleştirildi. Buradaki tarihî toplantıda, Sivas Kongresine katılacak delegelerin nasıl seçileceği belirlendi. Damat Ferit hükûmetine karşı direnişe geçen komutanlar, Amasya'da bir araya geldiler ve önemli kararlara imza attılar.

Sivas kongresi öncesi alınan ve bir millî sır olarak saklanması kararlaştırılan karar metninde, "Vatanın tehlikede olduğu" vurgulanıyordu. Mustafa Kemal, 21-22 Haziran 1919 gecesi Amasya'da yaveri Cevat Abbas'a "yaz bakalım" demişti:

1-Vatanın bütünlüğü, milletin istiklali tehlikededir. İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun gereklerini yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi adeta yok olmuş gösteriyor.

Milletin istiklalini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.

Milletin içinde bulunduğu durum ve şartlara göre harekete geçmek ve haklarını yüksek sesle cihana işittirmek için her türlü tesir ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zorunludur.

Bu nedenle yapılan teklifler ve millî istek üzerine Anadolu'nun her bakımdan en emniyetli yeri olan Sivas'ta millî bir kongrenin tez elden toplanması kararlaştırılmıştır.

Bunun için vilâyetlerin her sancağından milletin güvenini kazanmış üç temsilcinin mümkün olduğu kadar çabuk yetişmek üzere hemen yola çıkarılması gerekmektedir.

Her ihtimale karşı, bu mesele bir millî sır halinde saklı tutulmalı ve delegeler gereken yerlerde kimliklerini gizlemelidirler.

2-Doğu vilayetleri adına, 10 Temmuz'da, Erzurum'da bir kongre toplanacaktır. Bu tarihe kadar diğer vilayetlerin temsilcileri de Sivas'a gelebilirlerse, Erzurum kongresinin üyeleri Sivas umumî kongresine katılmak üzere hareket ederler.

Tamimde belirtilen "İstiklalin yine milletin azim ve kararıyla kurtarılacağı" ifadesi istiklalin tehlikeye düştüğünü tespit ve mücadele için bir kararlılığı göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Yine tamimde ifade edilen "İstanbul Hükûmeti üzerine aldığı sorumluluğun icaplarını yerine getirememektedir. Bu hal milletimizi adeta yok olmuş gösteriyor" sözlerinden İstanbul Hükûmeti'ne karşı, daha henüz hiçbir hukukî oluşum olmadığı halde büyük bir cesaretle cephe alındığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla Amasya Tamimi bir "bağımsızlık beyannamesi" olarak kabul edilecektir. Ayrıca Amasya Tamimi ile hukukî zemini hazırlayacak olan millî bir heyetin toplanması kararı da tarihi bir karar olmuştur. Ayrıca Amasya Tamimi, millî egemenliğe dayalı yeni yapılanmanın ilk adımıdır. Tamimde bu çağrının gerekçesi ve uygulanacak plan açıklanmıştır.

KONGRELER DÖNEMİ

Amasya'dan Erzurum'a

Mustafa Kemal 23 Haziran'da Amasya'da ayrılırken, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal de valiliklere Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledildiğini ve ondan gelen emirlerin dinlenmemesi gerektiğini bildiren bir telgraf yolladı. Tokat üzerinden gelip 27 Haziran 1919'da Sivas'a varan Mustafa Kemal burada büyük bir törenle karşılandı. İlk işi Dâhiliye Nazırı tarafından görevlendirilen ve Mustafa Kemal aleyhinde propaganda yapan Elazığ Valisi Ali Galip'i sorguya çekerek kendisine gereken dersi vermek oldu.

27 Haziran akşamı Sivas MHC yöneticileri ile bir toplantı yaparak birtakım talimatlar verdi ve 28 Haziran sabahı Erzurum'a doğru yola çıktı.

3 Temmuz'da Erzurum'a varan ve yine geniş halk kitleleri tarafından karşılanan Mustafa Kemal'in İstanbul'la olan yazışmaları giderek sertleşmekteydi. Nihayet 8-9 Temmuz gecesi görevinden alındığı kendisine bildirildi. Bunun üzerine Mustafa Kemal saat 22.50'de Harbiye Nezaret'i'ne ve Padişaha resmi görevleriyle birlikte askerlikten de istifa ettiğini bildirdi. İstifanın ardından Mustafa Kemal'e ilk destek "*Ben ve kolordum her zaman emrinizdeyiz Paşam*" diyen Kazım Karabekir'den gelmişti.

ERZURUM KONGRESİ (23 Temmuz-7 Ağustos 1919)

Vilayet-i Şarkîye Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti iş birliği ile düzenlenen Erzurum Kongresi gerekli hazırlıkların ardından 23 Temmuz 1919 tarihinde toplanmıştır. Kongreye Mustafa Kemal Paşa, başkan olarak seçilmiştir. İki hafta oturuma devam eden kongre 7 Ağustos 1919'da kararlarını açıklamıştır.

Erzurum Kongresi Kararları

- 1- Trabzon ili ile Samsun Sancağı ve doğu illeri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Elazığ, Van ve Bitlis illeri hiçbir neden ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz bir bütündür.
- 2- Kuvayı Milliye'yi etkin, millî iradeyi hâkim kılmak esastır.
- 3- Her türlü işgal ve müdahale, Rum ve Ermeni devleti kurulması amacına yönelik bir hareket kabul edileceğinden topluca savunmaya geçilmesi ve karşı konulması esası kabul edilmiştir. Hristiyan azınlığa siyasî egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak şekilde yeni birtakım ayrıcalıklar verilemez.
- 4- Dış devletlerin baskısı karşısında Osmanlı hükümetinin ülkemizin herhangi bir parçasını bırakması ya da koruyamaması ihtimaline karşı, Hilafet ve saltanatın, ülkenin ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü vekâleten sağlayacak her türlü tedbir ve karar alınmıştır.
- 5- Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız gayrimüslim unsurların, Osmanlı yasaları ve diğer yasalarla sahip oldukları her türlü haklarına bütünüyle uyulacaktır. Mal can ve ırzlarının dokunulmazlığı zaten dinimizin ve millî geleneklerimiz ve yasalarımızın gereğidir.
- 6- Ateşkes anlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan memleketimizin paylaşılması düşünce ve projelerinden bütünüyle vazgeçilmesi, varlığımıza, tarihî hukuka, ırkî ve dinî yapımıza saygı gösterilmesi ve bunlara aykırı düşen girişimlere değer verilmemesi ve bu şekilde bütünüyle hak ve adalete dayanan bir karara varılması beklenmektedir.
- 7- Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, millî ilkelere saygılı olan ve vatanımıza karşı saldırı ve yayılma amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sanayi ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adil ve insancıl olmak şartıyla bir barışın hemen yapılması, insanlığın kurtuluşu ve dünyanın huzuru adına en büyük ve millî arzumuzdur.
- 8- Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihî dönemde İstanbul hükümetinin de millî iradeye bağlı olması zaruridir. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin keyfi kararlarına milletçe baş eğilmediği gibi böyle kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar geçen

olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır. Bunun için milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve tasadan kurtulmak çarelerine doğrudan doğruya girişmesine gerek kalmadan, İstanbul hükümetinin Millî meclisi hemen ve vakit kaybetmeden toplaması ve böylece milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları Millî Meclis'in denetimine bırakması zaruridir.

9- Vatanımızın karşı karşıya kaldığı üzücü olaylar ile tamamen aynı amaçla millî vicdandan doğan cemiyetlerin birleşmesinden oluşan kitle bu defa Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır.

10-Kongre tarafından bir Temsil Heyeti seçilmiş olup, köylerden il merkezlerine kadar, bütün millî teşkilatlanma güçlendirilmiş ve birleştirilmiştir.

Kongre, kabul ettiği karar gereğince dokuz kişilik bir Temsil Heyeti seçerek dağılmış, heyetin başkanlığına Mustafa Kemal seçilmiştir.

Erzurum Kongresi bölgesel yapıda bir kongre olmasına rağmen, millîliğe gidişin ilk teşkilatlaşma unsurlarını taşır. Daha sonra Sivas'ta Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin benimseyeceği müdafaa-i hukuk ilkeleri burada kararlaştırılmış ve teşkilatın yapısı burada oluşturulmuştur. Erzurum Kongresi, Amasya'da bir araya gelen Millî Mücadelemizin önder kadrosu ile Doğu Anadolu'nun müdafaa-i hukukçu hareketini bir araya getirmiş, merkezleştirici bir rol de üstlenmiştir. Amasya'da askeri bir komite tarzında oluşan merkezi önderlik, Erzurum Kongresi'yle bölgesel de olsa sivil bir tabana kavuşmuştur.

Erzurum Kongresi vatanın bütünlüğü ve milli bağımsızlık yolundaki esasları belirlemiştir. Bu esaslar "kayıtsız ve şartsız istiklâl ve milli hâkimiyet" idi. Kongrede vatan sınırları belirtilerek, vatanın bir bütün olduğu ve parçalanmayacağı ilân edilmekle, işgalci devletlerin vatanımızı işgal edemeyecekleri anlatılmak istenmiştir.

Erzurum Kongresi, Milli Mücadele Hareketi'ne ve bu hareketin lideri ile kadrosuna hukuki bir kimlik kazandırmıştır.

İstanbul Hükümeti, bu kongreyi isyan olarak nitelemiş, 30 Temmuz 1919'da "Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in hükümet kararlarına aykırı hareketlerinden dolayı hemen yakalanarak İstanbul'a gönderilmeleri" için yetkililere emir vermiş, ancak bu emirleri dinletememiş, kararlarını uygulayamamıştır.

SİVAS KONGRESİ

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya çıktıktan sonra, vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklâlinin tehlikede olduğunu duyurduğu Amasya Tamimi'nde, "Anadolu'nun en emin mahalli olan Sivas'ta millî bir Kongre'nin bir an önce toplanacağı bildirilmiş ve vilayetlerin her sancağından milletin itimadını ve güvenini kazanmış üç temsilcinin seçilerek hemen Sivas'a gönderilmesi istenmişti." İşte Sivas Kongresi'nin toplanmasıyla ilgili karar Millî Mücadele önderlerinin ilk buluşma merkezi olan Amasya'da alınmıştı.

2 Eylül 1919'da Sivas'a gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye hiç vakit kaybetmeden Sivas Kongresini toplama çalışmalarını başlatmışlardır. Nitekim Kongre, 4 Eylül 1919 tarihinde yurdun dört bir tarafından Sivas'a gelebilmiş olan 38 delegenin katılımıyla Sivas Lisesi'nde toplanmıştır. Kongreye katılımın beklenen seviyede olmamasının sebeplerinden biri İstanbul Hükümeti yanlısı idarecilerin Amasya Tamimi'nin halka duyurulmasını engellemesi, bir diğeri ise işgal altındaki bölgelerden delege seçilip gönderilememesi idi.

İtilaf Devletleri ve Osmanlı Hükümeti kongreyi engellemek için birtakım teşebbüslerde bulunmuşlardır. Bu teşebbüslerden en esaslısı İstanbul Hükümeti'nin emriyle Elazığ Valisi Ali Galip'in kongreyi basma teşebbüsüdür. Böyle bir planın daha önceden haber alınması sebebiyle Ali Galip amacına ulaşamamıştır.

Kongre çalışmalarına başladığı sırada bazı üyeler Mustafa Kemal Paşa'nın kongre başkanlığına getirilmemesi için çeşitli tertiplerde bulunmuşsa da delegeler yapılan gizli oylamada Sivas Kongresi Başkanlığına yine Mustafa Kemal Paşa'yı seçmiştir.

Sivas Kongresi'nin çalışma konularını Erzurum Kongresi Kararları ile bazı kongre üyelerinin hazırladıkları muhtıralar teşkil etmekteydi. Kongrenin ilk üç günü, söylevler, usul hakkındaki görüşmeler ve bu kongrenin İttihat ve Terakki Partisi ile ilgili bulunmadığının gerekçesi ve yeminlerle geçmiştir.

Sivas Kongresi'nde tartışılan en önemli konulardan biri manda ve himaye meselesidir. Böyle bir meselenin ortaya çıkmasındaki sebep, önemli sayıda delegenin Amerikan mandasını savunmasıdır. Bunlar arasında Halide Edip, Refet Bey, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey gibi isimler de vardır. Amerikan mandasını savunanların temel gerekçelerini, Amerika'nın uzaklığı nedeniyle doğrudan bir işgalin söz konusu olmayacağı ve bu ülkenin medeni ve zengin oluşu nedeniyle kurtuluşun bu ülkenin mandası altında sağlanabileceği iddiaları oluşturmuştur. Neticede uzun süren tartışmaların ardından manda meselesi reddedilmiştir.

Önemli değişikliklerle Erzurum Kongresi Kararları'nın da kabul edildiği Sivas Kongresi'nde alınan kararlar şunlardır:

Sivas Kongresi Kararları:

1- Ateşkes anlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalan ve her noktasında ezici İslam çoğunluğunun yaşadığı Osmanlı ülkesinin bölgeleri birbirinden ve Osmanlı toplumundan ayrılmaz ve hiçbir nedenle bölünemez bir bütündür.

2- Kuvayı Milliyeyi etkin, millî iradeyi hâkim kılmak esastır.

3- Osmanlı topraklarının herhangi bir parçasına karşı yapılacak her türlü işgal ve müdahaleye, özellikle vatanımız içinde kendi başına birer Rumluk ve Ermenilik kurulması isteği doğrultusundaki davranışlara karşı topluca savunmaya geçilmesi ve karşı konulması esası kabul edilmiştir.

4- Öteden beri aynı vatan içinde yaşadığımız bütün azınlıkların her türlü hakları bütünüyle saklı olduğundan, bu azınlıklara siyasî egemenliğimizi ve sosyal dengemizi bozacak şekilde yeni birtakım ayrıcalıklar verilemez.

5- Osmanlı hükümeti dış devletlerin baskısı karşısında ülkemizin herhangi bir parçasını bırakmak ya da koruyamamak durumuna düşerse, Hilafet ve saltanatın, ülkenin ve milletin dokunulmazlığını ve bütünlüğünü sağlayacak her türlü tedbir ve karar alınmıştır.

6- Ateşkes anlaşmasının imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırlarımız içinde kalıp İslam çoğunluğunun oturmakta olduğu, kültür ve uygarlık üstünlüğü Müslümanlarda bulunan vatan bütünlüğünün paylaşılması görüşünden bütünüyle vazgeçip, bu topraklar üzerindeki tarihî, sosyal ve dinî haklara ve coğrafi bütünlüğümüze uyulması ve buna aykırı davranışlara son verilmesi ve böylece adalet ve hukuka dayalı bir karar alınmasını bekleriz.

7- Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı ve vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak şartıyla, altıncı maddede yazılı sınırlar içinde, millî ilkelere saygılı olan ve vatanımıza karşı saldırı ve yayılma amacı gütmeyen herhangi bir devletin teknik, sanayi ve ekonomik yardımını memnuniyetle karşılarız. Bu adil ve insancıl olmak şartıyla bir barışın hemen yapılması, insanlığın kurtuluşu ve dünyanın huzuru adına en büyük ve millî arzumuzdur.

8- Milletlerin kendi geleceğini bizzat kendilerinin tayin ettiği bu tarihî dönemde İstanbul hükümetinin de millî iradeye bağlı olması zaruridir. Çünkü millî iradeye dayanmayan herhangi bir hükümetin keyfi kararlarına milletçe baş eğilmediği gibi böyle kararların dışta da geçerli olmadığı ve olamayacağı şimdiye kadar geçen olaylarla ve sonuçlarla ortaya çıkmıştır. Bunun için milletin içinde bulunduğu sıkıntı ve tasadan kurtulmak çarelerine doğrudan doğruya girişmesine gerek kalmadan, İstanbul hükümetinin Millî meclisi hemen ve vakit kaybetmeden toplaması ve böylece milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları Millî Meclis'in denetimine bırakması zaruridir.

9- Vatanımızın karşı karşıya kaldığı üzücü olaylar ile tamamen aynı amaçla millî vicdandan doğan vatansever ve millî cemiyetlerin birleşmesinden oluşan kitle bu defa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adını almıştır.

10-Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas'ta toplanan genel kongresince kutsal amacı izlemek ve genel teşkilatı yürütmek için Temsil Heyeti seçilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar, bütün millî teşkilatlanma güçlendirilmiş ve birleştirilmiştir.

Sivas Kongresi kararlarıyla Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar onaylanmıştır. Bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında birleştirildi ve Temsil Heyeti bütün ülke için geçerli oldu. Bütün sivil ve askeri güçler bir otorite altına alınmaya başlandı ve İstanbul Hükümeti'nin otoritesine üstünlük sağlandı. Batı Anadolu'daki millî güçler ve cemiyetler de bu otoriteye bağlandılar.

Sivas Kongresi'nin ardından bir karar ve icra organı olan Heyet-i Temsiliye tarafından, Ali Fuat Paşa, bütün Kuvayı Millîyeyi kapsamak üzere "Umum Kuvayı Millîye Kumandanlığı'na" atandı.

Sivas Kongresi'nin toplandığı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele Hareketi'nin sesi olması gayesiyle bir gazete çıkartma teşebbüsüne girmiş, ancak kongre günlerinde hazırlıklarını tamamlayamayan bu gazete kongreden sonra 14 Eylül 1919'da çalışmalarını tamamlamış ve İrade-i Milliye adıyla yayın hayatına başlamıştır.

Sivas Kongresi, milletin bütün fertlerini ve düşüncelerini millî idareye ortak etmek ve bağlamak suretiyle, İstanbul'un gücü ve otoritesini yıkmış ve millî egemenlik ilkesini hâkim kılmıştır. Sivas Kongresi ile birlikte "millî istiklâl" ilkesinin yanında "millî hâkimiyet" ilkesi de aşama aşama gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

SİVAS KONGRESİ'NDEN SONRAKİ GELİŞMELER

İstanbul Hükümeti Sivas Kongresi'ni dağıtmak ve Mustafa Kemal ile arkadaşlarını tutuklamak için Elazığ valisi Ali Galip'i görevlendirmişlerdi. Ali Galip Malatya'ya kadar gelmiştir. Malatya Mutasarrıfı Halil ve İngiliz Binbaşı Nowil ile iş birliği yaparak Sivas'ı basmayı planlamış, ancak üzerine gönderilen millî kuvvetler Ali Galip'in kuvvetlerini püskürtmüştür. Bu olay üzerine Mustafa Kemal 13-14 Eylül 1919 gecesi İstanbul'la her türlü haberleşmeyi keser ve memleketin nasıl idare olunacağını tespit ederek milletin başvurabileceği yetkili yerin ancak Heyet-i Temsiliye olduğunu komutanlarla valilere ve ayrıca padişaha bildirir. Bu hareket Anadolu'da gelişmiş bulunan milliyetçilerin güçlerinin de ifadesi olur. Mustafa Kemal-İstanbul mücadelesinde (8 Haziran-30 Eylül 1919) en nihayet İstanbul Hükümeti çaresiz kalır, İngilizlerden yüz bulamayan Damat Ferit Paşa Hükümeti istifa eder. Yeni hükümeti Ali Rıza Paşa kurar (2 Ekim 1919-8 Mart 1920).

Milliyetçi bir hüviyet taşıyan bu kabinenin İstanbul'da iş başına geçmesi, Mustafa Kemal Paşa ve millî dava için Damat Ferit'in düşürülmesinden sonra kazanılan ikinci zafer olur.

ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ İLE HEYET-İ TEMSİLİYE ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Mustafa Kemal Paşa Sadrazam Ali Rıza Paşa'ya Erzurum ve Sivas kongrelerinde kabul edilmiş olan kararlara saygılı olmak şartıyla yardımcı olacağını vaat etti. Yeni hükümetten şu isteklerde bulundu:

- 1- Erzurum ve Sivas kongrelerinde alınan kararların ve millî teşkilatın tanınması
- 2- Barış Konferansına Temsil Heyeti'nin güvenini kazanmış kimselerin gönderilmesi
- 3- Meclis-i Mebusan toplanıncaya kadar hükümetin herhangi bir anlaşmaya girişmemesi
- 4- Millî harekete katılanların ve destekleyenlerin aleyhine çalışılmaması ve takip edilmelerine son verilmesi
- 5- Genelkurmay Başkanlığı'na Cevat veya Fevzi Paşa'nın getirilmesi

Mustafa Kemal Paşa, Heyet-i Temsiliye adına bir beyanname yayınlayarak Ali Rıza Paşa kabinesinin desteklendiğini açıkladı. Ali Rıza Paşa Heyet-i Temsiliye ile yakından görüşmek ve anlaşmak üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı Amasya'ya gönderdi.

AMASYA GÖRÜŞMELERİ VE SONUÇLARI (20-22 EKİM 1919)

Mustafa Kemal Paşa, yanında Rauf ve Bekir Sami Beylerle birlikte 18 Ekim’de Amasya’ya geldi. Salih Paşa’nın gelmesinden sonra 20 Ekim’de görüşmeler başladı. Sivas kongresince kabul edilmiş bulunan esaslar üzerinde görüşmeler 22 Ekim’e kadar sürdü. Taraflar şu esaslar üzerinde anlaştılar:

1-Türk vilayetlerinin düşmana şu veya bu suretle terk olunmaması, hiçbir himaye ve manda kabul edilmemesi, Türk vatanının bütünlüğünün istiklalinin korunması.

2-Müslüman olmayan topluluklara Türk memleketlerinin siyasi hâkimiyet ve sosyal dengesini bozacak biçimde imtiyazlar verilmemesi.

3-Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin hukuki bir teşekkül olmak üzere İstanbul Hükümetince tanınması

4-İtilaf devletleri ile Osmanlı Devleti arasında barışın kurulması için toplanacak konferansa Heyet-i Temsiliye tarafından da uygun görülen kimselerin gönderilmesi.

5-Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nın İstanbul’da toplanmasının güvenlik bakımından uygun olmadığı.

Son madde, yani Meclisin İstanbul’un dışında toplanacağı hükmü anayasaya aykırı olacağı gerekçesiyle İstanbul Hükümeti tarafından doğrudan kabul edilmedi. Mustafa Kemal Paşa da ısrar etmedi.

İstanbul Hükümeti Amasya görüşmeleri ile Heyet-i Temsiliye’yi resmen tanımış oluyordu. Bu görüşmelerden sonra Salih Paşa İstanbul’a döndüğünde Hükümet Meclis-i Mebusan’ın açılması için milletvekili seçimlerinin yapılmasını sağlar. Son Osmanlı Mebusan Meclisi için yapılan seçimlerde Mustafa Kemal Erzurum ilinden milletvekili seçilir.

SİVAS’TA KOMUTANLARLA YAPILAN TOPLANTI (16-29 KASIM 1919)

16-29 Kasım 1919 tarihleri arasında Mustafa Kemal’in çağrısıyla Sivas’ta bir kısım Heyet-i Temsiliye üyeleri ile tüm kolordu komutanlarının katıldığı bu toplantıda memleketin içinde bulunduğu son durum ve kongre kararlarına göre izlenecek stratejiler görüşülür. Toplantıda Mustafa Kemal’in yanı sıra 3. Kolordu Komutanı Hüseyin Selahaddin Bey, 12. Kolordu Kurmay Başkanı Binbaşı Şemsettin Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa hazır bulunmuşlardır. Alınan kararlar genelde Meclis-i Mebusan ve başta Misak-ı Millî olmak üzere burada kabul edilecek kararlar üzerine olmuştur:

1-Millet Meclisi’nin bütün tehlikelere rağmen İstanbul’da toplanması gerekmektedir. Milletvekillerini vaziyet hakkında aydınlatmak ve millî teşkilatın programını mecliste savunacak bir grup vücuda getirmek için gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

2-Komutanlar, cemiyetin teşkilatını yaymak ve kuvvetlendirmek için çalışacaklardır.

3-Millet Meclisi İstanbul’da toplanıp emniyet ve serbestlik içinde çalıştığı görülünceye kadar, Heyet-i Temsiliye Anadolu’da kalarak millî vazifesine devam edecektir.

4-Paris Sulh Konferansı, Türkiye hakkında zararlı bir karar verir, Hükümet ve Millet Meclisi de bunu kabul ve tasdik ederse bu hususunda milletin isteği öğrenilerek icabı yapılacaktır.

Aynı toplantıda yalnızca komutanların katıldığı diğer bir oturumda ise askerî strateji masaya yatırılmış, Batı’da ve Güney’de gayri nizami harp usulünce halkın vatan savunması için nasıl silahlandırılıp teşkilatlandırılacağı tespit edilirken Doğu’da elde mevcut tek düzenli ordu olan 15. Kolordu ile stratejik savunma yapılmasına karar verilmiştir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA VE HEYET-İ TEMSİLİYE’NİN ANKARA’YA GELMESİ

18 Aralık 1919’da Sivas’tan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, bağımsızlık ve millî egemenlik savaşının tarihî yolculuğuna devam ederek Kayseri, Mucur, Kırşehir üzerinden 27 Aralık 1919 Cumartesi günü Ankara’ya geldi. Bu tarihten sonra Ankara millî mücadelenin merkezi oldu. Ankara’da Heyet-i Temsiliye adına Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi çıkarılmaya başlandı.

SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ’NİN TOPLANMASI VE MİSAK-I MİLLÎ KARARLARININ ALINMASI

Amasya’da ortaya koyulan ve Erzurum ile Sivas kongrelerinde gücünü gösteren millî iradenin üstünlüğü karşısında Meclis-i Mebusan’ın açılması kabul edilmişti. Seçim kararının alınmasından sonra seçim için 1920 yılı başlarında bütün hazırlıklar tamamlanmıştı. Seçimlere Heyet-i Temsiliye’nin herhangi bir müdahalesi olmamasına rağmen her yerde Müdafaa-i Hukuk Grubu taraftarlarının kazanması için çaba gösterilmişti. Yapılan bu seçimlerde Müdafaa-i Hukuk Grubu taraftarlarının da seçilmesinin yanı sıra Mustafa Kemal Paşa da Erzurum’dan Mebus seçilmişti.

Seçimler yapılırken İstanbul Hükümeti, Meclis-i Mebusan’ın İstanbul dışında toplanmasının uygun olmayacağı kararını vermiştir. Ortaya çıkan bu gelişme üzerine Meclis’in toplanacağı yer ve seçimlerle ilgili gelişmeleri değerlendirip bir karara varmak için Milli Mücadele’yi destekleyen komutanlarla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti adına Mustafa Kemal Paşa ile **16–29 Kasım 1919 tarihleri arasında bir “Komutanlar Toplantısı”** yapılmıştır. Yapılan toplantıda bütün sakınca ve tehlikelere rağmen Meclis’in İstanbul’da toplanmasına Heyet-i Temsiliye üyesi mebusların da Meclis’e katılmasına karar verilmiştir. Yine bu toplantıda Anadolu’dan İstanbul’a gidecek mebuslarla bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır.

Mebuslarla Ankara’da yapılan görüşmelerde, Meclis-i Mebusan Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa’nın getirilmesi ve bir Müdafaa-i Hukuk Grubu’nun kurulması kararlaştırılmıştı. Ancak kararlaştırıldığı gibi hareket edilmeyerek, Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal seçilmediği gibi **Müdafaa-i Hukuk Grubu** da kurulmamış yerine **Felah-ı Vatan Grubu** kurulmuştur. Netice’de Mustafa Kemal Paşa bu gelişmelerden memnun kalmamıştır.

MİSAK-I MİLLÎ’NİN KABULÜ

12 Ocak 1920 tarihinde toplanan Meclis’in almış olduğu en önemli karar şüphesiz ki Misak-ı Milli’nin kabul edilmesidir.

Erzurum ve Sivas Kongresi’nde alınan kararlar doğrultusunda 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda kabul edilen Misak-ı Milli “Millî Ant” demektir. Türk milletinin temsilcilerinin asgari olarak nasıl bir barış antlaşmasını imzalayabileceklerini ortaya koyan hususları ihtiva eden bu kararlar **17 Şubat 1920** tarihinde kamuoyuna ve dünyaya açıklanmıştır.

MİSAK-I MİLLÎ KARARLARI

1. 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi yapıldığı sırada, Osmanlı Devleti’nin özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu alanlarda düşman ordularının işgali altında kalan kısımlarının geleceğinin,

ahalisinin serbestçe beyan edecekleri oylarla belirlenmesi gerekir; söz konusu mütareke imzalandığı tarihte Türk Ordusu tarafından savunulan yerlerin tümü, hiçbir nedenle birbirinden ayrılamayacak bir bütündür.

2. Halkı, özgürlüğe kavuşunca, oylarıyla Anavatan'a katılmış olan üç il (Elviye-i Selase yani Kars, Ardahan ve Batum Livaları) için gerekirse yeniden halkın serbest oyuna başvurulmasını kabul ederiz.

3. Türkiye ile yapılacak barışa kadar ertelenen Batı Trakya'nın hukukî durumunun belirlenmesi de halkının özgürce açıklayacağı oya göre olmalıdır.

4. İstanbul şehri ile Marmara Denizi'nin güvenliği sağlanmak şartıyla, Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın dünya ticaretine ve ulaşımına açılması konusunda, bizimle birlikte öteki devletlerin oybirliği ile verecekleri karar geçerlidir.

5. Azınlıkların hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkın aynı haklardan yararlanması şartıyla tarafımızdan temin ve kabul edilecektir.

6. Siyasi, adli ve iktisadi alanlardaki gelişmemize engel olarak kayıtlara karşıyız. (Kapitülasyonlar reddedilmiştir.)

Misak-ı Milli'nin Tarihi Anlamı ve Önemi

Milli yemin, milli sözleşme anlamına gelen Misak-ı Milli bir milli kurtuluş planı olmanın yanında, milli sınırlar içerisinde tam bağımsız bir Türk devleti kurmayı hedefleyen bir düşüncenin eseridir. Bu metinle ortaya koyulan düşünce günümüzde de hala geçerliliğini korumaktadır ve gelecekte de koruyacaktır.

Hiçbir emperyalist amaç gütmeyen ve demokratik ilkeler üzerine bina edilen Misak-ı Milli, kurulması öngörülen tam bağımsız yeni Türk devletinin sınırlarını tespit ettiği ve bu yolda gerçekleştirilecek olan Milli Mücadele'nin temel çerçevesini çizdiği için son derece önemlidir.

Misak-ı Milli aynı zamanda bir savaş kararıdır, çünkü bu kararda belirtilen hakların korunması için mücadele edileceği hakkında kesin inanç ve azim vardır. Misak-ı Milli son Osmanlı Meclis-i Mebusan üyelerinden gelecek nesillere vasiyettir. Yine Misak-ı Milli her şeyden önce bir **milli ve üniter devlet** düşüncesinin ürünüdür. İmparatorlukların dağıldığı dönemin şartlarını taşımaktadır. Bu itibarla da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesini yansıtmaktadır. Misak-ı Milli'nin hedefi barıştan sonraki dönemde başarılı olabilmek için milletin bağımsızlığını korunmasını sağlamaktır.

İstanbul'un İtilaf Devletleri Tarafından İşgali ve Meclis-i Mebusan'ın Dağıtılması

İtilaf Devletleri özellikle de İngiltere İstanbul'daki yeni gelişmelerden hiç memnun kalmamıştı. Hele Misak-ı Milli'yi hiç hoş karşılamamıştı. İngilizlere göre İstanbul'daki hükümet tamamen Mustafa Kemal'in fikirlerini savunmaktaydı. Yaşanan bu gelişmelerden Türklerin barış görüşmelerinde oldukça direneceği anlaşılmaktaydı. Nitekim Ocak 1920 sonlarında Kuva-yı Milliye Akbaş Cephaneliği'ni basarak buradaki büyük miktarda silah ve cephanenin Anadolu'ya naklini sağlamıştı. Bunun yanı sıra özellikle Anadolu'nun güneyinde Kuva-yı Milliye tarafından işgallere karşı sert direnişler gerçekleştirilmekteydi.

Yukarıda değindiğimiz bütün bu gelişmeler karşısında özellikle İngilizler, İstanbul Hükümeti üzerindeki baskıyı daha da artırmıştı. Ahmet Anzavur'un 26 Şubat 1920'de ikinci defa isyan etmesi, Yunanlıların Mart ayı başlarında tekrar harekete geçerek ilerlemeye başlaması Ali Rıza Paşa Hükümeti üzerindeki baskıları daha da artırmış ve hükümet 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmiştir. 8 Mart 1920 tarihinde Salih Paşa Hükümeti kurulmuş ve bu hükümet İtilaf Devletleri'nin "**Kuvayı Milliye'yi red ve kınama**" tekliflerini kabul etmemiştir.

Bu gelişmeler karşısında İngilizler İstanbul'daki milli havayı dağıtmak için İstanbul'un işgaline karar vermiştir. Neticede İngilizler bir İtilaf birliği ile Mondros Mütarekesi'nin **7. maddesini** bahane ederek **16 Mart 1920** tarihinde İstanbul'u işgal etmiştir. İşgal sırasında 9 Türk askeri şehit edilmiştir.

Şehrin denetimini tamamen ele geçiren İtilaf Devletleri Meclis-i Mebusan'ı basarak içlerinde Rauf Bey'inde bulunduğu 150 kadar asker ve sivil yetkili ile milletvekilini tutuklayarak bunların büyük bir kısmını Malta'ya sürgüne göndermiştir. Bu şekilde Meclis-i Mebusan'ın basılarak milletvekillerinin tutuklanmasının ardından kalan üyeler 18 Mart'ta toplanarak işgal altındaki bir şehirde Meclis'in hür ve serbest bir şekilde karar vermesinin mümkün olmadığını açıklayarak çalışmaların geçici olarak oy birliği ile durdurulması kararı almışlardır.

İngilizlerin bu girişimlerine Heyeti Temsiliye de Anadolu'daki İngiliz subaylarını tutuklatarak karşılık vermişlerdir.

I. TBMM DÖNEMİ

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI

İstanbul'un işgali ve Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılması, milletvekillerinin tutuklanması Osmanlı Devleti'nin sona erdiğini gösteriyordu. Mustafa Kemal Paşa'nın tahminleri doğru çıkmıştı. Bu durum milli mücadeleye olan desteği artıracaktı. İstanbul'dan ümidini kesen millet, yönünü Ankara'ya çevirecekti. Artık milli iradeyi hâkim kılmak maksadıyla yeni bir meclisin açılması ihtiyacı doğmuştu. 17 Mart 1920'de Mustafa Kemal, ordu komutanlarına bir genelge göndererek Meclisin Ankara'da toplanmasının gerekli olduğunu bildirdi. 19 Mart 1920 tarihinde yayınladığı genelgeyle de bunun için derhal seçimlerin yapılmasını, her sancaktan beş üyenin seçilmesini ve 15 gün içinde Ankara'ya gelmelerini istedi. Genelgede, dağılmış olan Mebusan Meclisi'nin üyeleri de bu meclise katılmaya çağrılıyordu.

Ankara'ya gelen vekiller üç gruptan oluşuyordu: Mustafa Kemal Paşa'nın genelgesi ile yapılan seçimle belirlenenler, Osmanlı Mebusan Meclisi'nden gelenler, Sürgünden gelen 14 milletvekili.

23 Nisan 1920'de meclis ilk toplantısını yaptı. Ertesi gün yapılan toplantıda, Mustafa Kemal Paşa başkan seçildi. Meclisin açılmasıyla milletin meşru haklarını koruyacak bir kurucu meclis oluşturulmuş oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, meclisin yetkileri ve hükümetin kurulması konusundaki görüşlerini bir önerge şeklinde TBMM'ye sundu. Bu önerge meclis tarafından 24 Nisan 1920'de kabul edildi. Kararlar şöyledi:

1. Hükümet kurmak gereklidir.
2. Geçici kaydıyla bir hükümet reisi tanımak veya padişah kaymakamı atamak doğru değildir. (Meclisin kararlarında bağımsız olduğu ve hükümetin daimi olduğu vurgulanmıştır.)
3. Mecliste toplanmış milli iradeyi, vatanın mukadderatına hâkim kılmak temel ilkedir. TBMM'nin üstünde güç yoktur.
4. TBMM yasama ve yürütme yetkisine sahiptir. Meclisten ayrılacak bir heyet meclise vekil olarak hükümet işlerini görür. Meclis reisi hükümetin de reisidir. (Güçler birliği. Meclis hükümeti.)
5. Padişah ve halifenin durumu, bulunduğu baskıdan kurtulduktan sonra meclis tarafından belirlenecektir.

I. TBMM **kurucu meclis** tir. Meclis yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kendisinde toplamış, "**kuvvetler birliği**" temeline göre kurulmuştur. Meclisçe alınan kararların uygulanabilmesi için kendi içinden seçilen ve 11 vekilden oluşan yürütmeye "**İcra Vekilleri Kurulu**" deniyordu. Bu kurulun başkanı Meclisin de başkanı idi.

Mecliste siyasi partiler yoktu ancak zamanla Halk Zümresi, Tesanüt Grubu, İstiklâl Grubu, İslahat Grubu gibi çeşitli gruplar kuruldu. Bu gruplardan başka 1920 sonlarında Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası da kurulmuştu.

Mustafa Kemal Paşa, Milli mücadelenin giderek sertleşmesi karşısında seri kararlar alabilmek için, **I. Grup** da denilen **Müdafaa-i Hukuk Grubu**nu kurdu. Bu gruba çeşitli sebeplerle muhalif olanlara da **II. Grup** denilmekteydi.

TBMM, öncelikle Anadolu'daki asayişsizliği ortadan kaldırmak için harekete geçti ve 29 Nisan'da "**Hıyanet-i Vataniye Kanunu**" nu çıkardı. Bu yasayı uygulamak üzere 11 Eylül 1920'de "**İstiklâl Mahkemeleri**" kuruldu.

7 Haziran 1920'de çıkarılan bir yasa ile Osmanlı Devleti ile yapılan her çeşit sözleşmeler, açık veya gizli her türlü antlaşmalar, ayrıcalıklar 16 Mart 1920'den başlanarak yapılmamış sayılacaktı. Böylece bütün yabancı devletler Ankara ile ilişki kurmak ve anlaşmak zorunda bırakılmıştı.

20 Ocak 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu çıkarılincaya kadar Osmanlı Kanun-i Esasi'si ölçüt olarak alınmış, bu tarihten sonra kanunlar yeni yasaya dayanılarak çıkarılmıştır.

İstanbul Hükümeti, ilk günden itibaren TBMM'ye karşı olumsuz bir tavır takınmıştı. Kurduğu **Harp Divanı**, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere arkadaşlarını ölüm cezasına çarptırmıştı. Padişah bunlardan yalnız Mustafa Kemal'in ölüm cezasını onaylayarak diğerlerini affetmişti. Bu, Mustafa Kemal'i yalnız bırakmak için yapılmış bir hareketti.

İstanbul Hükümeti yalnız milli mücadeleye karşı **fetva ve fermanlar** dağıtmakla kalmamış, paralı askerler tutarak bunları Kuvayı Milliye'nin karşısına göndermişti (**Halife Ordusu**).

TBMM'NİN AÇILIŞINDAN SONRA ASKERİ VE SİYASİ GELİŞMELER

İç Ayaklanmalar:

TBMM'nin yeni kurulduğu günlerde karşı karşıya kaldığı iki büyük mesele vardır. Birincisi yurt içinde asayiş ve otoriteyi temin etmek, ikincisi ise cepheleleri oluşturmak için düzenli orduya geçişti.

Damat Ferit hükümetinin İngilizlerle işbirliği yaparak, uzun savaş yıllarının yoğunluğunu taşıyan halka yaptıkları Milli Mücadele aleyhtarı yoğun propaganda Ankara'yı bir hayli zora sokmuş ve TBMM hükümetine karşı ayaklanmalara yol açmıştır. Bu ayaklanmaların başlıcaları şunlardır:

- Bozkır Ayaklanmaları (27 Eylül – 4 Ekim ve 20 Ekim – 4 Kasım 1919)
- Şeyh Eşref Ayaklanması (26 Ekim – 24 Aralık 1919)
- Anzavur Ayaklanması (1 Ekim – 30 Kasım 1919 ve 16 Şubat – 16 Nisan 1920) Manyas, Susurluk, Biga, Gönen, Ulubat.
- Kuvayı İnzibatiye Ayaklanması (8 Mayıs – 8 Ağustos 1920) İzmit
- Bolu – Düzce – Hendek ve Adapazarı Ayaklanmaları (12 Nisan – 31 Mayıs ve 8 Ağustos – 23 Eylül 1920)
- Yozgat Ayaklanmaları (15 Mayıs – 27 Ağustos ve 5 Eylül – 30 Aralık 1920)
- Afyon Ayaklanması (15 Mayıs 1920)
- Zile Ayaklanması (21 Mayıs – 12 Haziran 1920)
- Milli Aşiret Ayaklanması (8 – 26 Haziran 1920)
- Konya Ayaklanması (2 Ekim – 22 Kasım 1920)
- Demirci Mehmet Efe Ayaklanması (1 – 31 Aralık 1920) Denizli, Burdur, Dinar, Çal

- Koçgiri Ayaklanması (6 Mart – 17 Haziran 1921)
- Çerkez Ethem Ayaklanması (27 Aralık 1920 – 24 Ocak 1921) Kütahya, Gediz, Demirci.
- Rum Pontus Ayaklanması (6 Aralık 1920 – 6 Şubat 1921)

İsyanların Sonuçları:

1. Milli mücadelenin uzamasına neden olmuştur.
2. İstiklâl Savaşı'nın kazanılması gecikmiştir.
3. Anadolu'nun uzun süre düşman işgalinde kalmasına neden olmuştur.
4. Yunanlar Anadolu'nun içlerine kadar yayılma fırsatı bulmuştur.
5. Kardeş katline ve mücadelesine sebep olmuştur.
6. Milli kaynak kaybına kayı meydana gelmiş ve kuvvetler birbirine karşı kullanılmıştır.
7. İsyanların bastırılması, TBMM'nin gücünün artmasını ve Anadolu'ya hâkim olmasını sağlamıştır.
8. Düzenli ordunun kurulması hızlanmıştır.

SEVR ANTLAŞMASI (10 Ağustos 1920)

I. Dünya Harbi'nden sonra İtilaf devletleri mağlup devletlerle kısa sürede barış antlaşmaları imzaladılar. Bu antlaşmaların şartları, Paris Barış Konferansı'nda belirlenmiştir. Ancak Osmanlı ile yapılacak antlaşma, İtilaf devletlerinin Osmanlı topraklarını aralarında paylaşamamaları, İzmir'in Yunanlara verilmesinden dolayı İngiltere ve İtalya arasında anlaşmazlık yaşanması, Milli Mücadelenin başlaması sebepleriyle gecikmiştir.

İngiltere, Fransa ve İtalya 18 – 26 Nisan 1920 tarihleri arasında **San Remo**'da toplanarak Türklere kabul ettirilecek antlaşmaya son şeklini verdiler. Konferansta Türk Milleti hakkında karar verilirken, müttefikler Türklerin görüşlerini almak lüzumunu bile hissetmediler. Barış antlaşmasının taslağı 11 Mayıs'ta Osmanlı temsilcilerine verildi. Gözlemci Tefik Paşa, antlaşma tasarısını görünce dehşete düştü. Bu taslağın kabul edilmesi, Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılması demekti. Tefik Paşa, "Antlaşma şartlarının bağımsız bir devlet anlayışıyla bağdaştırılması mümkün değildir." diyerek antlaşmaya yanaşmadı.

Direnşi kırmak amacıyla İngiliz destekli Yunan kuvvetleri 22 Haziran 1920'den itibaren büyük bir saldırıya geçerek, Bursa – Uşak çizgisine doğru ilerlemeye başladılar ve 8 Temmuz'da Bursa'yı işgal ettiler. Hemen hemen bütün Ege Bölgesi ve Doğu Trakya Yunanların eline geçti (54 bin km). 22 Haziran 1920'de toplanan Saltanat Şurası'nda Korgeneral Rıza Paşa haricindekiler, antlaşmanın imzalanmasını kabul ettiler.

Barış görüşmeleri için **Damat Ferit Paşa** Paris'e gitti. Hadi Paşa ile Rıza Tefik Bey **10 Ağustos 1920**'de Türk milli mevcudiyetine derin darbe vuracak olan Sevr Antlaşması'nı imza ettiler.

On üç bölüm ve 433 maddeden oluşan Sevr Antlaşması'nın hükümleri özetle şöyledir:

- Doğu Trakya ve Batı Anadolu Yunanistan'a bırakılacaktır.
- Mardin, Urfa, Antep de içinde olmak üzere Suriye Fransa'ya verilecektir.
- Arabistan ve Musul dahil Irak İngiltere'ye bırakılacaktır.
- Güneybatı Anadolu İtalyanlara bırakılacaktır.
- Rodos ve Oniki Ada İtalya'ya, diğer Ege adaları Yunanistan'a bırakılacaktır.
- Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti bir de Kürt devleti kurulacaktır.
- İstanbul ve Çanakkale boğazları savaş sırasında bile bütün devletlerin gemilerine açık tutulacak, Boğazlar uluslar arası bir komisyon tarafından yönetilecekti. Bu komisyonun ayrı bütçesi ve ayrı bayrağı olacaktı.
- İktisadi, mali ve adli kapitülasyonlar en geniş biçimiyle tanınıyordu. Azınlıkların hakları Türklerden daha fazla tutuluyordu.
- İstanbul Osmanlı'nın başkenti olarak kalacaktı.

- Giresun, Ordu, Samsun, Tokat, Amasya, Sinop, Çorum, Kayseri'nin doğusu, Çankırı, Ankara, Eskişehir, Bolu, Zonguldak ve Bilecik Osmanlı'nın elinde kalacaktı.
- Askeri kuvvet 50.700 kişiden oluşacak ve ordunun ağır silahları bulunmayacaktır.
- Deniz gücü sınırlı olacak, 13 küçük gemiyi geçmeyecektir.
- Osmanlı devleti savaş tazminatı ödeyecektir.

Bu antlaşma ile yalnız Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi değil, Türk milletinin yok edilmesi amaçlanıyordu.

TBMM'nin Sevr'e tepkisi çok sert oldu. TBMM, bu anlaşmayı tanımadığını bildirdi. Bu anlaşmayı onaylayanların tamamı, 19 Ağustos'ta TBMM'ce verilen kararla vatan haini ilan edildiler.

İSTİKLÂL HARBİ

İşgallerin başlamasıyla kaderine terk edilen Türk milleti, işgal edilen yerlerde Kuvay-i Milliye birlikleri kurarak bölgelerini işgalden kurtarma çabalarını başlattılar. **Bölgesel nitelikte başlayan İstiklâl mücadelesi genelgelerin yayımlanması, kongrelerin toplanması ve TBMM'nin açılmasıyla topyekûn bir İstiklâl Harbi'ne dönüşmüştür.**

Türk İstiklâl Savaşı, içte saltanata, Kuvayı Milliye'ye karşı ayaklananlara, dışta ise, işgalci devletlere karşı yürütülmüştür. İstiklâl Savaşı'nın amacı, işgalcileri topraklarımızdan atmak, milli ve bağımsız bir devlet kurarak millet egemenliğini gerçekleştirmektir.

Düzenli Ordunun Kurulması

Mondros Mütarekesi'ne göre Osmanlı orduları terhis edildiği için Türk İstiklâl Harbi'nin askeri safhasını Kuvayı Milliye birlikleri başlattı. Osmanlı Devleti'nden sadece Doğu Anadolu'daki **XV. Kolordu** kalmıştı. Bu kolorduyu da baskılara rağmen **Kazım Karabekir** dağıtmamıştı. Türk milletinin işgalci devletlerle mücadele edebilmesi için düzenli ordular kurması şarttı.

Kuvayı Milliye birliklerinin işgalleri engellemekte yeterli başarıyı gösterememeleri, Yunan kuvvetlerinin durdurulamaması ve böylece geniş toprakların kaybedilmesi, Kuvayı Milliyecilerin hukuk devleti anlayışına ters hareket etmeleri, eğitim, disiplin, itaat ve düzen yönünden eksik olmaları, kendi başına buyruk hareket etmeleri ve bir otorite altına girmek istememeleri, para, yiyecek gibi ihtiyaçlarını halktan zorla karşılamaları, yurdun en kısa sürede düşman işgalinden kurtarılma istenmesi düzenli ordunun kurulmasını hızlandırmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, TBMM'nin açılmasından sonra Kuvayı Milliye birliklerini Milli Savunma Bakanlığı'nın emrine aldı. Birliklerin 22 Haziran 1920 Yunan ileri harekâtını durduramamaları ve Gediz Muharebesinde başarısız olmaları düzenli ordunun kurulmasını zorunlu hale getirdi. Bu olaydan sonra **Batı cephesi komutanlığına İsmet Paşa** tayin edildi ve 8 Kasım 1920'de **düzenli ordunun kurulması kararı alındı.** İstiklâl Mahkemeleri firarları engellemiş olsa da, TBMM'nin otoritesi altına girmek istemeyen bazı Kuvayı Milliye liderleri isyan ettiler. **Çerkez Ethem** de bunlardan biridir. I. İnönü Savaşı sırasında başlattığı isyan orduya zor günler yaşatmıştır.

MİLLİ CEPHELER

GÜNEY VE GÜNEYDOĞU CEPHESİ

Mondros'tan sonra başlayan işgaller giderek genişlemişti. İngilizler, öncelikle Musul, İskenderun ve Kilis'i, daha sonra da Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal ettiler. Fransızlar ise Adana, Mersin ve Osmaniye'yi işgal ettiler. Buralarda yaşayan Ermenilerle işbirliği yaptılar. Hatta jandarma gücünü Ermenilerden oluşturdular.

İngiltere ve Fransa 15 Eylül 1919'da ikili bir anlaşma yaparak Ortadoğu'yu nasıl paylaşacaklarını belirlediler. Irak ve Filistin İngiliz mandası, Suriye ve Lübnan da Fransız mandası altına sokuldu. Antep, Urfa ve Maraş da el değiştirerek Fransızlara geçti. Fransızlar burada bulunan yerli Ermenileri silahlandırarak bölgeyi kontrol altına almaya çalıştılar.

1920 yılı boyunca bölgede sivil halkın örgütlenmesi sonucunda ortaya çıkan Kuvayı Milliye önce Adana ve Maraş'ta (11 Şubat 1920), sonra Urfa'da (9 Şubat – 10 Nisan 1920) Fransızları ve Ermenileri mağlup ederek bölgeden çıkardılar. Maraş savunması 28 Kasım 1919 Cuma günü, işgal kuvvetlerinin kale burcundaki Türk bayrağını indirmeleriyle başlamış, 20 Ocak 1920'den itibaren silahlı çarpışmaya dönüşmüştü. Türk başarısı sonucu Fransızlar, 11 Şubat 1920'de Maraş'tan çekilmişlerdi. Urfa'daki mücadele ise Yüzbaşı Ali Saip liderliğinde 9 Şubat 1920'de başlamış, sonuç itibarıyla Fransızlar 1 Nisan 1920'de Urfa'yı terk etmek zorunda kalmışlardır. Ardından bir yıl süren Antep savunması bütün büyüklüğüne rağmen, Fransızların şehri ele geçirmesine mani olamamış, Antep anlaşma sonunda geri alınmıştır. (1 Nisan 1920 – 9 Şubat 1921).

Başarıya ulaşamayacaklarını nihayet anlayan Fransızların TBMM ile anlaşmaktan başka çıkar yolu kalmamıştı. Bu nedenle 1921 Mayıs'ında görüşmelere başlandı. Fransızlar, 20 Ekim 1920 Ankara İtilâfnamesi'nin imzalanması sonucunda güney topraklarımızı boşaltarak çekilmek zorunda kaldılar.

DOĞU CEPHESİ VE GÜMRÜ BARİŞİ

1877 – 1878 Osmanlı – Rus Savaşı ile Kars ve yöresi Rusların eline geçmiş fakat 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra geri alınmıştı. Mondros Mütarekesi ile Türk ordusu 1914 sınırı gerisine çekilince, İngiliz askeri müdahalesiyle bu bölge Ermenilerin eline geçmişti.

Rus ordusunun Ermenistan ve Gürcistan'ı da Sovyetleştirmeye niyetli olduğu, böylece Kars, Ardahan ve Batum'un yeniden Rusların eline geçeceği anlaşıldığından TBMM, Ermenistan'a taarruz etmeye karar verdi. 9 Haziran 1920'de doğu vilayetlerinde seferberlik ilan edilerek 15. Kolordu Kumandanlığı, "Doğu Cephesi Kumandanlığı"na çevrildi. Başında Kazım Karabekir Paşa bulunmaktaydı. Ermeniler 12 Ağustos 1920'de Oltu bölgesindeki bazı köyleri işgal ettiler ve 20 Ağustos'ta Türk kuvvetlerine saldırdılar. Bu gelişmeler üzerine TBMM, 20 Eylül 1920'de taarruz emri verdi. Türkler 28 Eylül'de karşı taarruza geçerek 29 Eylül'de Sarıkamış'ı aldılar ve 28 Ekim'e kadar bu hatta kaldılar. 30 Ekim'de Kars geri alındı. Kars'ın alınmasıyla ülkenin doğu sınırı güvence altına alınmış, Misak-ı Milli sınırlarına ulaşılmış, Ermeni ordusu da Türkler için tehlikeli olamayacak hale getirilmişti. Bunun üzerine Ankara hükümeti 1 Kasım 1920'de barış teklif etmiştir. Ermeniler Rusya'ya ve ABD'ye başvurmuşlar fakat bekledikleri desteği bulamayınca mütareke istemişlerdir. Ermeniler önce mütareke şartlarını kabul etmedilerse de uğradıkları bozgun sonunda kabule mecbur kalmışlardır. 2 – 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Gümrü Antlaşması, Ankara Hükümetinin imzaladığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile Türkler, vaktiyle kaybettikleri Kars, Sarıkamış, Kağızman, Kulp ve Iğdır'ı yeniden topraklarına katmış, çok miktarda silah ve cephaneyi ele geçirmişlerdi. Böylece, Türk askerlerinin bir kısmının ve çok sayıda silah ve malzemenin Batı cephesine gönderilmesi imkânı doğmuştu.

Artvin – Ardahan dolayları, 1917’den sonra kurulmuş olan Gürcistan’ın elinde bulunuyordu. Gürcüler, kuzeyden gelen Sovyetlerin de tehdidi altında idi. Kazım Karabekir Paşa, 19 Şubat 1921’de bir ulti­matom vererek Ardahan ve Artvin’in de boşaltılmasını sağladı.

Bu cep­he­deki sa­vaş ve ba­rış TBMM’nin ilk başa­rısıdır. Fakat bir süre sonra Ermenistan Ruslar tarafından işgal edilince Gümrü Antlaşması da hükümsüz kalmıştır. Onun yerine Ruslarla 16 Mart 1921’de Moskova, 13 Ekim 1921’de Kars Antlaşmaları imza edilmiş ve Doğu sınırımız kesinleşmiştir.

Ayrıca Türk delegeleri Moskova’da iken Afgan yetkilileri ile de 1 Mart 1921’de bir dostluk antlaşması imzalanmıştı.

TRAKYA CEPHESİ

İngiliz denetiminde bulunan Trakya Bölgesi, Yunan işgaline uğramıştır. Burada direniş ve mücadeleler sürmekle beraber bu hareketler tam manasıyla bir cephe veya savaş niteliği taşımamıştır.

BATI CEPHESİ

İstiklâl Harbi sırasında Türk milletinin geleceği ile ilgili en önemli muharebeler Batı Cephesinde gerçekleşmiştir. 15 Mayıs 1919’da İzmir’in Yunanlar tarafından işgal edilmesinin ardından tepkiler oluşmaya başlamış ve kısa sürede cephe­ler teşkil edilmiştir. Burada ilk silahlı mücadele Ayvalık’ta başlamıştır. Ardından Bergama – Soma, Akhisar, Salihli, Aydın ve Nazilli cephe­leri açılmıştır.

I. İNÖNÜ MUHAREBESİ (6 – 10 Ocak 1921)

1920 yılı sonlarında Yunan Kralı Aleksandır ölmüş, başbakan Venizelos da seçimleri kaybederek, iktidardan düşmüş ve ülkeyi terk etmişti. Yeni Kral Konstantin, Türk – Yunan savaşının devam ettirilmesi kaydıyla İngilizler tarafından tahta çıkarılmıştı.

1920 yılı yaz aylarında ilerleyen Yunan birlikleri belirli mevzilerde durmuşlar ve bir genel saldırı için hazırlanmaya başlamışlardı. Bu sırada Çerkez Ethem’in düzenli orduya katılmayı reddederek Türk Hükümetine karşı ayaklanması ve hatta Yunanlarla işbirliği yapmaya hazır olduğunu bildirmesi de Yunan ordusu için bulunmaz bir fırsat olmuştu. Yunan ordusu, 6 Ocak’ta Bursa’dan Eskişehir yönünde ve Uşak’tan Afyon yönünde ileri harekâta başladı. 9 Ocak’ta İnönü’de Türk birlikleri ile çarpıştı. Yeni kurulmuş olan ordudaki birliklerimizin önemli bir kısmı Çerkez Ethem’in üstüne gönderilmişti. Yunanlar kuvvet bakımından çok üstündü. Buna rağmen 11 Ocak’ta Yunanlar geldikleri mevzilere geri çekilmek zorunda kaldılar. Güneyde de Çerkez Ethem’in kuvvetleri dağıtıldı. Böylece **düzenli ordumuzun ilk muharebesi olan I. İnönü Muharebesi zaferle sonuçlandı.**

Birinci İnönü Muharebesi her ne kadar ordu boyutunda stratejik kuvvetlerin harbi gibi büyük kapsamlı olmasa da fizikî ve psikolojik sonuçları açısından Millî Mücadelenin dönüm noktalarından biridir.

I. İnönü Zaferi TBMM’de ve millette derin coşku ve heyecanla karşılandı. Bu başarı dışarıda da büyük yankılar uyandırdı. Rusya bu olaydan sonra TBMM hükümetine yanaştı. İtilaf devletleri de Londra Konferansının toplanmasına karar verdiler.

ANAYASANIN KABULÜ (20 Ocak 1921)

TBMM, 1876’da ilan edilen ve 1909’da değiştirilen Kanun-i Esasî’yi kabul ya da reddetmeksizin meclisin ve hükümetin işleyişini saptayarak ihtilal meclislerine özgü bir yöntemi benimsemişti. TBMM, yeni devletin

kuruluş ve çalışma biçimini gösteren anayasayı, dört ay süren görüşmeler sonunda 20 Ocak 1921’de “Teşkilat-ı Esasiye” adıyla kabul edildi.

1921 Anayasası, yeni Türk Devletinin kuruluşunun hukuki ve siyasal belgesidir. Bu anayasa TBMM’nin kurucu meclis olduğunu göstermektedir. Olağanüstü bir dönemde günün şartlarına göre yapılan bu anayasa Milli Mücadelenin düzenli bir şekilde yürütülmesini sağladı ve 1924 yılına kadar yürürlükte kaldı. 1921 Anayasası milli egemenlik, tek meclis, güçler birliği ve meclisin üstünlüğü gibi temel ilkelere dayandırılmıştır. Bu anayasadaki en önemli değişiklik 29 Ekim 1923’te yapılmış, Cumhuriyet ilan edilmiş, meclis hükümeti yerine kabine sistemine geçilmiştir.

LONDRA KONFERANSI (21 Şubat – 12 Mart 1921)

Garp devletleri (İngiltere, Fransa ve İtalya), Londra Konferansı’na, Osmanlı hükümeti ile Yunanistan’ı çağırdılar. Davette Osmanlı heyeti arasında Ankara temsilcilerinin de bulunması isteniyordu. İtilaf devletleri bu davranışları ile TBMM hükümetini meşru saymadıklarını göstermek istiyorlardı. İstanbul hükümetinin çağırılması TBMM çevrelerinde kızgınlık yarattı. Uzun yazışmalara rağmen, İtilaf devletleri kararlarından dönmediler. Dışişleri bakanı Bekir Sami Bey’in başkanlığındaki kurul Londra’ya gönderildi. İstanbul hükümeti de Tefvik Paşa’yı göndermişti. 23 Şubat’ta toplanan konferansta İtilaf devletleri ufak ve önemsiz değişikliklerle masaya getirdikleri Sevr Antlaşmasını Türk ve Yunan tarafların kabul etmelerini istediler. Türk heyeti evvela Anadolu’nun boşaltılmasını istedi ve Misak-ı Milli’yi izah etti. Yunanlılar da Ne Anadolu’nun boşaltılmasını ne de diğer değişiklikleri kabul ettiler. Bu durum karşısında konferans herhangi bir sonuca varılmadan dağıldı. Bu olaydan sonra Yunan saldırısı yeniden başlayacaktı.

Bu olumsuz sonuca rağmen Londra Konferansı TBMM açısından bir başarıdır. Her şeyden önce İtilaf devletleri Milli Mücadeleyi hukuki alanda da tanımışlardı. Özellikle İstanbul temsilcilerinin söz hakkını Ankara’ya bırakması, bundan sonraki diplomatik ilişkiler bakımından son derece elverişli bir ortam hazırlamıştır. Konferans dağıldıktan sonra Bekir Sami Bey, İngiliz, Fransız ve İtalyanlarla birer sözleşme imzalamıştır. Fakat bu sözleşmeler devlet eşitliği ilkesine ters düştüğü için hükümet tarafından tanınmamış ve Bekir Sami Bey de görevinden alınmıştır.

Londra Konferansı’nın Türk hükümetine sağladığı en büyük fayda Misak-ı Milli’nin bütün dünyaya duyurulmuş olmasıdır.

Moskova Antlaşması (16 Mart 1921)

Rusya ile imzalanan bu anlaşmaya göre, iki taraftan birinin tanımadığı uluslararası bir senedi diğeri de tanımayacaktı, Sovyet Rusya Misak-ı Milli’yi resmen tanıyacaktı, ayrıca kapitülasyonların kaldırılmasını kabul edecekti. Bu anlaşmayla ilk defa büyük bir devlet TBMM’yi resmen tanıdı.

II. İNÖNÜ MUHAREBESİ (23 Mart – 4 Nisan 1921)

Londra Konferansı’nda Türklere önerilen barış taslağı kabul edilmeyince, özellikle İngilizler TBMM’ye baskı yapabilmek için Yunanları yeni bir saldırıya kışkırtmaya başladılar. Yunanlar da gerek I. İnönü Muharebesindeki başarısızlıklarını örtmek gerekse evvelce Sevr ile kazandıkları imkânlardan yararlanmak için saldırıya hevesliydiler. Ayrıca Türk ordusuna zaman kazandırmak da istemiyorlardı. Bunun üzerine General Papoulas Atina’ya söz verdiği üzere hazırlıklarını tamamlayarak birliklerini 23 Mart 1921 sabahı harekete geçirdi. Üç tümenle Bursa - İnegöl hattından, üç tümenle de Uşak’tan Afyon istikametinde taarruza başladılar. Yunan kuvvetleri bu defa sayı ve cephane bakımından daha da üstündü. 27-29 Mart tarihlerinde çarpışmalar doruğunu buldu fakat Papoulas Türk savunma direncini kıramadı. Saldırıların püskürtülmesiyle Yunan kuvvetleri

çıkış mevzilerine dönmeye başladılar. Güneydeki Yunan birlikleri kuzeydekilerin yenildiğini anlayınca Afyon'u işgal ettikleri halde hızla geri çekildiler ve böylece Afyon kurtulmuş oldu.

II. İnönü Muharebesi de Türk zaferiyle sonuçlanmıştı. Bu durum umutları daha da artırdı. Neticede gelen yardımlar çoğaldı. Bu doğrultuda silah ve cephane mevcudu giderek yükselirken, orduya katılmak için cepheye koşan gönüllülerin sayısı da günbegün artacaktı. Temmuz 1921'de Batı Cephesi mevcudu 54 binden 116 bine çıktı. Zaferden sonraki üç ayda orduya katılan subay sayısı ise 1234'ü buldu.

Bu savaşımlardan sonra İsmet Paşa, 31 Mart'ta tuğgeneralliğe, Fevzi Paşa da orgeneralliğe yükseltildi.

İnönü zaferlerinin ardından Rusya, Fransa ve İtalya Türkiye ile yakınlaşmaya başladılar. İtalyanlar işgal ettikleri yerlerden silah ve cephanelerini bırakarak çekildiler.

KÜTAHYA VE ESKİŞEHİR MUHAREBELERİ (10 – 24 Temmuz 1921)

Yunanlar, Türk Milli Mücadelesini tamamen ortadan kaldırmak için yeni birliklerle takviye oldular. Mevcudu 193 bine ulaşan Yunan ordusu aynı anda 200 km'lik bir alanda beş farklı noktadan taarruz edecekti. Savunma konumundaki Türk ordusunun mevcudu ise 116 bin askerden ibaretti. 8 – 10 – 12 Temmuz'dan itibaren genel saldırıya geçtiler. 14 Temmuz günü muharebeler iyice şiddetlendi. 16-17 Temmuz gecesi Kütahya-Eskişehir arasında tam bir kaos hakimdi. Özellikle subay zayıfatının çok ağır olması emir komuta zincirini koparmıştı. Türk birlikleri dövüşerek geri çekilmeye başlamıştı. Bu saldırı sonunda Afyon, Eskişehir, Kütahya, Bilecik düşman eline geçti.

Durumun vahameti üzerine Mustafa Kemal Paşa cepheye geldi ve İsmet Paşa'ya ordunun düşmanın ulaşamayacağı bir mesafeye Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesini salık verdi. Böylece zaman kazanılacaktı. **Ordumuz 21 Temmuz'da geri yürüyüşe geçerek 25 Temmuz 1921'de tamamen Sakarya Nehri'nin doğusuna çekildi.** Bu harp yönetimi açısından isabetli bir karardı.

Kütahya – Eskişehir Muharebelerinde Türk ordusunun kayıpları büyüktü. 30 bin civarında kayıp ve firar vardı. Ayrıca araç ve gereç kaybımız da büyüktü. Toplam zayıat esas alındığında Batı Cephesi kuvvetlerinin %35'i savaş dışı kalmıştı. Fakat neticede Mustafa Kemal'in pes etmeye niyeti yoktu. Türk askeri yaralanmış olsa da hala ayakta idi ve Yunanlar hedeflerine ulaşamamışlardı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN BAŞKOMUTANLIĞA SEÇİLMESİ VE TEKÂLİF-İ MİLLİYE EMİRLERİ

Alınan yenilgi karşısında artık olağanüstü önlemlerin alınması gereği doğmuştu. Bu sebeple TBMM, uzun tartışmaların ardından, sahip olduğu yetkileri şahsında toplamak ve meclis adına karar alıp uygulamak üzere 5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya üç ay süreyle **Başkomutanlık** yetkisi veren kanunu teklif ve kabul etti. Bu kanuna göre Başkomutan, meclisin ordu ile ilgili yetkilerini meclis adına kullanma hakkına sahip oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa, meclisten aldığı yetkiye dayanarak 7 – 8 Ağustos'ta orduya yardım için **Tekâlif-i Milliye** emirlerini yayımlamıştı. Bu emirlere göre; ●Her il ve ilçede bir tane Tekâlif-i Milliye Komisyonu kurulacaktı. ●Her evden bir takım çamaşır, bir çift çorap ve çarık komisyona verilecekti. ●Her türlü yiyecek maddesinin %40'ına bedeli sonradan ödenmek şartıyla el konulacaktı. ●Ticaret adamlarının ve halkın elinde bulunan her çeşit kumaş, deri, ayakkabı ve giyim kuşama yönelik her şeyin %40'ına karşılıkları sonradan verilmek üzere el konacaktı. ●Halkın elinde bulunan araçlar aylık 100 km'lik askeri ulaşım yapacaklardı. ●Ordunun yiyeceği ve giyeceği için gerekli görülen bütün sahipsiz mallara el konulacaktır. ●Halkın elindeki bütün silah ve cephane üç gün içerisinde teslim edilecektir. ●Ülkedeki her türlü makineli araç ve gerecin

%40'ına el konacaktır. •Ülkedeki bütün demirci, dökümcü, nalbant, terzi, marangoz gibi zanaatkâr ordunun kontrolünde çalışacaktır. •Halkın elindeki taşıt araçları ile binek hayvanlarının %20'sine el konacaktır.

Tekâlif-i Milliye emirlerinin uygulanmasında İstiklâl Mahkemeleri önemli rol oynamıştır.

Mustafa Kemal: ***“Efendiler, zavallı milletimizi esir etmek isteyen düşmanları mutlaka yeneceğimiz hakkındaki güven ve inancım bir dakika olsun sarsılmamıştır. Bu dakikada, bu kesin inancımı yüksek heyetinize karşı, bütün millete karşı ve bütün dünyaya karşı ilan ederim.”***

SAKARYA MEYDAN MUHAREBESİ VE SONUÇLARI

Yunan ordusu, Türk ordusuna toparlanma ve takviye olma zamanı tanımamak adına yaptığı harekât planını bir an evvel uygulamaya koymak üzere 23 Ağustos 1921'de, Mangal Dağı ve Tübbe-tepe'ye doğru taarruza geçti. Düşman ordusu, savunma hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısına kuvvetlerimiz yetiştirildi. Sakarya'da Türk ordusu için geri çekilmek diye bir şey yoktu. 26 Ağustos gecesi Mustafa Kemal Paşa'nın emir muharebenin kaderini değiştirecekti:

“Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O satıh bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaş kaniyla ıslanmadıkça, düşmana terk olunamaz. Onun için, küçük, büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat küçük, büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada tekrar düşmana cephe kurup savaşa devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler ona tâbi olamaz. Bulunduğı mevzide sonuna kadar dayanmaya ve karşı koymaya mecburdur.”

Artık Yunanlar kendi stratejilerine göre değil, Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğı plana göre savaşmak zorundaydı. Muharebe, Sakarya bölgesinde 110 kilometrelik bir alanda 22 gün aralıksız sürdü. Yunan ordusu yenildi ve geri çekildi. **13 Eylül 1921 günü, Sakarya Nehri'nin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı.** Sakarya Muharebesi, genç Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde pek az rastlanan büyük bir zafer olarak geçti.

Yunan ordusu perişan haldeydi. İngilizlerin tabiriyle yenilmez savaş makinesi Haymana Ovası'nda 18.000 ölü bırakmış ve taarruz gücünü tamamen yitirmişti.

TBMM, Sakarya'da zafer kazanan Başkomutan'a 19 Eylül 1921'de “mareşal” rütbesi ve “gazi” unvanı verdi.

Kars Antlaşması

Sakarya Savaşı'nın kazanılmasından sonra Rusya ile ilişkilerimiz daha olumlu hale geldi. 26 Eylül 1921'de Kars'ta, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan devletlerinin temsilcilerinin katıldığı bir konferans düzenlendi ve 13 Ekim 1921'de Kars Antlaşması imzalandı. Bu anlaşma ile diğer üç Sovyet cumhuriyeti de Rusya ile daha önce imzalanan Moskova Anlaşması'nı kabul etmiş oldular.

Ankara İtilâfnâmesi

Fransız Hükümeti, II. İnönü Zaferi sonrasında Franklin Bouillon'u Ankara'ya göndermişti. Bouillon Mustafa Kemal'le imtiyazlı bir antlaşma imzalamak istiyordu. Yunan saldırısının Sakarya'da durdurulması Ankara Hükümetine siyasi alanda yeni başarılar elde etme imkânı verdi. Fransa, daha önce istediğı ekonomik ve kültürel ayrıcalıklardan da vazgeçerek 20 Ekim 1921'de Fransa'nın Anadolu'yu boşaltmasını öngören ve bu kesimde Hatay hariç bugünkü sınırlarımızı şekillendiren **Ankara Antlaşması'nı** imzaladı. Böylece Fransa da resmen Misak-ı Milli'yi tanımıştı.

Bu antlaşma ile Güney sınırındaki savaş sona ermiş, bu bölgedeki kuvvetler Batı Cephesine kaydırılmıştır. Fransa çekilirken birçok silah ve cephanesini de Türklere bırakmıştır.

İngilizler ise Yunanlara verdiği desteği çekerken, ellerindeki Türk esirleri de serbest bırakmışlardır. Böylece Malta'da bulunan pek çok Türk de Ankara'ya dönmüştür.

BÜYÜK TAARRUZ VE BAŞKOMUTANLIK MEYDAN MUHAREBESİ

Sakarya Zaferinden sonra artık Türk taarruzunun zamanı gelmişti. Fakat ordunun eksiklerini mümkün olduğu kadar tamamlamak ve taarruz konusunda düşman cephesinde şüphe uyandırmamak gerekiyordu. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa TBMM'de bile ne zaman ve nasıl taarruz edileceğini kesinlikle belirtmiyordu.

Doğu ve Güney cephelerindeki birliklerin bir bölümü, sessizce ve büyük bir düzen içinde batıya kaydırıldı. Ordumuzun silah ve cephane ihtiyacı Tekâlif-i Milliye emirleriyle gelenler ve İtalyan ve Fransızların bıraktıkları ile takviye ediliyordu. Ayrıca İstanbul'da depolardaki pek çok silah ve cephane büyük bir gizlilikle deniz yoluyla Anadolu'ya kaçırıldı.

Bu tarihlerde Yunanlar Afyon – Eskişehir demiryolunun doğusunda savunmaya geçmişlerdi.

Batı cephesinin hazırlığı umut verici bir biçimde ilerlediğinden Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, yakın bir zamanda taarruz edileceğini ordu ileri gelenlerine açmış ve taarruz tarihine ilişkin kararını 1922 yılı Haziranında vermiştir.

Taarruz için yapılan gece yürüyüşleri büyük bir gizlilik ve sessizlik altında gerçekleştirilmiştir. Taarruz hazırlıkları 24 Ağustos'ta sona erer. Harekâtın başladığını üst komuta kademesi dışında kimse bilmeyecektir.

26 Ağustos 1922 sabahı saat 05:15'te topçu ateşiyle hazırlanan taarruz planı uygulamaya konulmuştur. Cephe ilk gün yarılammış ama Yunan savunması çökmüştür. İkinci gün öğleye doğru İngilizlerin geçilmez dedikleri Yunan mevzileri yarılmıştır. Tüm alanda bir yandan muharebeler devam ederken bir yandan da kuşatma harekâtı sürdürülmektedir. 31 Ağustos'a kadar süren çok şiddetli çarpışmalar sonucunda, Yunan kuvvetleri doğudan ve güneyden 1. ve 2. ordularımızla, kuzeyden ve batıdan süvari kolordumuzla kuşatılarak Dumlupınar kuzeyindeki Aslıhanlar bölgesinde imha edilmiştir. Bu çarpışmaların tümüne **Dumlupınar Meydan Muharebesi** denilir. 30 Ağustos'ta, Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin bütün olarak yok edildiği ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın doğrudan yönettiği büyük muharebeye **Başkomutanlık Meydan Muharebesi** adı verilmiştir. Mustafa Kemal, muharebenin ertesi günü Genelkurmay Başkanı Fevzi, Batı Cephesi Komutanı İsmet ve Ordu komutanları Yakub Şevki ve Nureddin Paşalarla, Yunan kuvvetlerinin yok edildiği Çal köyünün dolaylarındaki durumu inceledikten sonra gerekli tedbirleri aldı ve düşmanın aman verilmeden izlenmesini, denize dökülmesini emretti: **"Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!"**.

Batıya ilerleyen ordularımız 9 Eylül'de iki koldan İzmir'e girdi. Kuzeydeki birliklerimiz, önlerindeki Yunan birliklerini Mudanya ve Bandırma yöresine sürdüler. 11 Eylül'de Bursa kurtuldu. Kaçabilen düşman askerleri Bandırma ve Kapıdağı yarımadasından gemilere binerek, perişan bir şekilde yurdumuzu terk ettiler.

Yunanlar 15 Mayıs 1919'da Anadolu gelmelerinden itibaren pek çok savaş suçu işlemiş, 150.000 civarında sivil öldürmüş, ırza ve mala zarar vermiş, 30 Ağustos 1922'den itibaren Türk topraklarını terk ederken Afyon'dan İzmir'e, Eskişehir'den Bandırma'ya kadar yakmadık, yıkmadık tek bir yer bırakmamışlardır. Sadece il ve ilçeler değil köyler bile yerle bir edilmiştir.

Nihayetinde bütün bu yıkımlara rağmen 18 Eylül 1922’de Batı Anadolu’da tek bir Yunan askeri kalmamıştır. 26 Ağustos’ta başlayan Büyük Taarruz, 15 – 20 gün gibi kısa bir zamanda 200.000 kişilik Yunan ordusunun yok edilmesi ve Batı Anadolu’nun bütün olarak düşmandan temizlenmesi ile sonuçlanmıştır.

MUDANYA MÜTAREKESİ (3 – 11 Ekim 1922)

Eylül 1922’nin ortalarına gelindiğinde bütün Batı Anadolu Yunan işgalinden kurtarılmış ve sıra hâlâ Yunan işgalinde bulunan Doğu Trakya’nın ve İtilaf devletlerinin kontrolünde bulunan İstanbul’un kurtarılmasına gelmişti. Ordularımız bu amaçla Çanakkale’ye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Türk ordusunun ilerleyişi karşısında İngilizler, bir yandan Çanakkale Boğazındaki kuvvetlerini artırırken diğer yandan da müttefikleri ve dominyonlarından yardım talep etmişlerdir. Fransa ve İtalya, yardım göndermeyeceklerini bildirmişlerdir. Mütarekenin nerede ve ne zaman yapılacağına yoğun olarak tartışıldığı günlerde Türk birlikleri İngilizlerin “tarafsız bölge” olarak adlandırdıkları kesime girmişlerdir. Bu süreçte Lloyd George’un savaşı devam ettirme çabaları da bir sonuç vermemiştir. İngiliz General Harrington, ateş emri vermemiş ve Türk birlikleri Çanakkale’ye saldırmadıkça herhangi bir çatışmaya girilmemesini istemiştir. Aynı günlerde Mustafa Kemal de askeri harekâtın durdurulmasını kabul etmiştir. Nihayet ateskes görüşmelerinin Mudanya’da başlaması kararı taraflarca kabul edilmiş ve görüşmeler 3 Ekim 1922’de saat 15.15’te başlamış fakat ne yazık ki ateşkes konusunda ısrarcı olan müttefiklerin uzlaşmaz tavırları nedeniyle 5 Ekim ve 8 Ekim’de olmak üzere iki defa kesilmiştir. 11 Ekim 1922’de her iki taraf da Mudanya’ya tekrar gelmişler ve uzlaşma gerçekleşmiş ve silahlar resmen susmuştur.

14 maddelik mütarekenin önemli hükümleri şunlardır:

- Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki silahlı çatışma sona erecektir.
- Yunanlar Doğu Trakya’yı 15 gün içinde boşaltacaklar, bölge İtilaf devletleri aracılığıyla 30 gün içinde Türk yönetimine teslim edilecektir.
- Barış antlaşması imzalanıncaya kadar Türk ordusu Trakya’ya geçemeyecektir. Buna karşılık iç güvenlikle ilgili olarak sayısı 8000’i aşmayacak bir jandarma kuvveti gönderilebilecektir.
- Barış antlaşmasının imzalanmasına kadar Meriç’in sağ sahili ve Karaağaç İtilaf devletlerinin işgali altında kalacak ve Türk kuvvetleri Çanakkale Boğazı ve İzmit’te belirlenen çizgiyi geçemeyecektir.

İngiltere’nin Türk görüşünü kabul ettiği ve Trakya’nın savaş yapılmadan kurtarıldığı Mudanya Mütarekesiyle Osmanlı Devleti de bir anlamda devre dışı kalmış ve hukuki varlığını yitirmiştir.

Mütarekeyi kabul etmek istemeyen Yunan hükümeti ise destek bulamamış ve sonuçta 14 Ekim’de imzalamak zorunda kalmıştır. Bu arada TBMM adına Refet Paşa 19 Ekim 1922’de İstanbul’a gitmiş ve büyük bir coşkuyla karşılanmıştır.

Mudanya Mütarekesi Türkiye ve Yunanistan kadar İngiltere için de önemli sonuçlar doğurmuştur. Lloyd George istifa etmiştir.

LOZAN BARIŞ KONFERANSI

Konferansa Hazırlık Süreci:

Barış konferansının nerede ve ne zaman yapılacağı sorunu sürerken, İtilaf devletleri, konferansın 13 Kasım’da Lozan’da toplanması konusunda fikir birliğine varmışlar ve 27 Ekim 1922 tarihli bir nota ile de kararlarını hem TBMM hükümetine hem de İstanbul hükümetine bildirmişlerdir.

Konferansa her iki hükümetin de çağrılması TBMM için yeni bir sorun doğurmuştu. İstanbul hükümetinin konferansa katılmak istemesi ve elde edilen askeri ve siyasi zafere ortak olmak girişimlerinde

bulunması, İstanbul hükümetinin yanı sıra Saltanat kurumunun da varlığını tartışılır hale sokmuştu. Mustafa Kemal Paşa, mecliste Osmanlı hükümetine karşı doğan tepkiyi iyi kullanmış ve sorunun kökten çözümü için saltanatın kaldırılmasını gündeme getirmiştir. 1 Kasım 1922’de mecliste yapılan oylamayla Saltanat kaldırılmıştır. Tevfik Paşa’nın da sadrazamlıktan istifa edilmesiyle İstanbul hükümetinin konferansa katılma ihtimali ortadan kalkmıştır. Daha sonra 17 Kasım’da Sultan Vahdeddin, kendisini İngiltere’nin himayesine bırakarak bir İngiliz savaş gemisiyle İstanbul’dan ayrılmıştır.

Bu sırada Türk tarafı adına konferansa katılacak heyet belirlenmiş ve Mustafa Kemal Paşa’nın önerisiyle heyetin başına **İsmet Paşa** getirilmişti.

Meclisçe hazırlanan ve 14 maddeden oluşan, Lozan’da savunulacak olan **Türk tezi** şu şekildeydi:

1. Doğu sınırı: Ermeni yurdu bahis konusu olamaz. Olur ise görüşmeler kesilecektir.
2. Irak sınırı: Süleymaniye, Kerkük ve Musul istenecektir... Petrol vesaire imtiyazları sorununda İngilizlere bazı ekonomik çıkarlar sağlanması görüşülebilir.
3. Suriye sınırı: Bu sınırın düzeltilmesine imkânlar elverdiğince çalışılacaktır...
4. Adalar: Duruma göre hareket edilecek ve kıyılarıımıza pek yakın meskûn olan ve olmayan adalar derhal ilhak edilecek, başarı elde edilemediği takdirde Ankara’dan sorulacaktır.
5. Trakya Batı sınırı: 1914 sınırının elde edilmesine çalışılacaktır.
6. Batı Trakya: Misak-ı Milli maddesi uygulanacaktır.
7. Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı askeri kuvvet kabul edilemez. ...
8. Kapitülasyonlar kabul edilemez. Görüşmeler gerekirse kesilir.
9. Azınlıklar: Esas mübadeledir.
10. Duyûn-u Umumiye: Türkiye’den ayrılan memleketlere dağıtımı, Yunanlılara devri, yani tamirata karşılık tutulması, olmadığı takdirde 20 yıl ertelenmesi gerekir. Duyûn-u Umumiye idaresi ortadan kalkacaktır. ...
11. Ordu ve donanmayı sınırlandıracak konu olmayacaktır.
12. Yabancı kurumlar Türk kanunlarına tâbi olacaktır.
13. Türkiye’den ayrılan memleketler için Misak-ı Milli’nin özel maddesi yürürlüktedir.
14. Cemaatler ve İslam Vakıflar Hukuku eski anlaşmalara göre düzenlenecektir.

Görüşmelerin Başlaması ve Konferansın Birinci Dönemi:

Lozan Barış Konferansı, 20 Kasım 1922’de başlamıştır. Görüşmelerde İngiltere Lord Curzon, Fransa Bareré, İtalya ise Garroni başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmiştir. Bunun yanı sıra Yunanistan Venizelos, Boğazlarla ilgili görüşmelere katılmak için Lozan’a gelen Sovyet heyeti ise Çiçerin başkanlığında temsil edilmiştir. Ayrıca ABD de gözlemci olarak konferansa katılmıştır.

Lozan Konferansı, Uşi Şatosu’nda 22 Kasım 1922’de çalışmaya başlamıştır. Üç komisyon kurulmuştur. Birinci komisyon arazi ile ilgili sorunlara, askerlikle ilgili işlere ve Boğazların statüsüne bakacaktır ve başkanlığına Lord Curzon getirilmişti. Mali, ekonomik sorunlarla ilgili ikinci komisyonun başkanlığı Bareré’e verilmişti. Azınlıklar ve diğer hukuki sorunlarla ilgili üçüncü komisyonun başkanı da Garroni idi.

Görüşmelerin başlamasıyla birlikte Türk heyeti, İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülasyonlar ve imtiyazlar, İtalya ile kapitülasyonlar ve kabotaj gibi konularda karşı karşıya kalmış ve büyük münakaşa içine girmiştir. Ayrıca Yunanistan’la da tazminat bedeli, Trakya sınırı (Karaağaç sorunu) ve ahali mücadelesi sorunlarında önemli görüş ayrılıkları çıkmıştır ve giderilememiştir.

Görüşmelerde hiçbir ilerleme kaydedilememesi üzerine konferans çıkmaza girmiş ve 4 Şubat 1923’te kesilmiştir.

Lozan Konferansı’nın Kesilme Döneminde Türkiye’deki Olaylar (4 Şubat 1923 – 23 Nisan 1923):

17 Şubat 1923'te İzmir'de Türkiye İktisat Kongresi toplanmıştır. TBMM hükümeti, daha cumhuriyet ilan edilmeden önce, yeni Türk devletinin ekonomik politikasını belirlemek ve izlenecek ekonomik modeli tartışmak amacıyla bu konferansı toplamıştır. Kongrede yabancı sermayeye karşı olunmadığı belirtilmiştir. Misak-ı iktisadi ile ekonomik bağımsızlığın önemi vurgulanmış ve böylece Türkiye'nin tam bağımsızlık konusundaki kararlı tutumu ortaya konmuştur. Türkiye, kapitülasyonların kaldırılması konusundaki ısrarından vazgeçmeyeceğini bir kez daha göstermiştir.

Mecliste Lozan'la ilgili yaşanan yoğun tartışmalar ve fikir ayrılıkları neticesinde 1 Nisan 1923'te I. TBMM'de seçimlerin yenilenmesi kararı alınmıştır. I. TBMM, 16 Nisan 1923'te son toplantısını yapmış ve dağılmıştır.

Konferansın Yeniden Başlaması ve Lozan Barış Antlaşması:

Konferansın ikinci döneminin, yapılan görüşmeler sonunda 23 Nisan'da başlaması kararlaştırılmıştır.

23 Nisan 1923'te Lozan'da başlayan görüşmeler 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla son bulmuştur.

Lozan Barış Antlaşması, 4 bölüm ve 143 maddeden oluşmuştur.

1. Sınırlar:

Trakya Sınırı: Karaağaç Türkiye'de kalacak, Meriç Nehri sınır olacaktı.

Adalar: İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları dışındaki Ege adaları Yunanistan'a bırakılacaktı. Buna karşılık Midilli, Sakız, Sisam ve Nikarya adaları asker ve silahtan arındırılacaktı.

Suriye Sınırı: 20 Ekim 1920 Ankara İtilâfnâmesi'nde belirlenen sınırlar geçerli olacaktı.

Irak Sınırı (Musul Sorunu): Konferansın bitiminden 9 ay sonra yapılacak olan Türk-İngiliz ikili görüşmesinde çözülecektir. Anlaşma sağlanamazsa çözüm, Milletler Cemiyeti'nin kararına bırakılacaktır.

2. Boğazlar:

İtilaf devletlerinin işgali sona erecek, Boğazlar Türkiye'nin başkanlığındaki uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecekti.

3. Ekonomik – Mali Hükümler:

Kapitülasyonlar kaldırılacaktır.

Osmanlı borçları, Osmanlı Devletinden ayrılan ülkeler arasında paylaşılacak ve belirli taksitlere bağlanacaktı.

4. Azınlıklar:

Türkiye içinde yaşayan azınlıklar, hukuken ve fiilen Türk uyruklu sayılacaklar ve kendileri için her türlü hayır kurumu ve okul açabileceklerdir.

Türkiye’de yaşayan Rumlarla Yunanistan’da yaşayan Türkler karşılıklı olarak değiştirilecekti. İstanbul’da yaşayan Rumlarla Batı Trakya’da yaşayan Türkler bu değiş-tokuşun dışında tutulacaktı.

SONUÇ

Lozan Barışı’yla Yeni Türk Devletinin varlığı ve bağımsızlığı bütün dünya tarafından kabul edilmiştir. Antlaşma ile Misak-ı Milli büyük ölçüde gerçekleştirilmiş ve tam bağımsızlık elde edilmiştir. Bununla birlikte bazı sorunlar çözümsüz bırakılmıştır. Musul’un Türkiye sınırı dışında kalmış, Boğazların tümüyle egemenlik altına alınamamış ve Hatay sorunu çözümlenememiştir. Sonraki yıllarda Musul sorunu Türkiye’nin aleyhine, Boğazlar ve Hatay sorunları lehine çözülmüştür.

ATATÜRK İLKELERİ VE DEVRİM TARİHİ SEÇİLMİŞ KAYNAKÇASI

- ADIVAR, Halide Edip: Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları), Çan Yayını, İstanbul, 1962.
ADİL, Selahattin: İstanbul'un Kurtuluşu, Yakın Tarihimiz Dergisi, Sayı: 32, s.161-162, 1962.
AFET, İNAN: Vatandaş İçin Medenî Bilgiler, 1. Kitap, Afet (İnan), Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
AFET, İNAN: Trablusgarp'ta Hürriyete Karşı İsyân, Belleten T.T.K., Sayı: 31, s.387-401, Temmuz 1944.
AFET, İNAN: Mukaddes Tabanca, Belleten T.T.K., Sayı: 3-4, s.605-610, Ekim 1937.
AFET, İNAN: Kumandanlar Madunlarından Yüksek ve Alim Olmalıdırlar, Belleten T.T.K., Sayı: 56, s.507-510, Ekim 1956.
AFET, İNAN: Kemal Atatürk'ü Anarken, Atatürk'ten Hatıralar: 2, İkinci Baskı, Ankara 1956

- AFET, İNAN: Atatürk ve Demokrasi, Belleten T.T.K., Sayı: 89, s.1-8, Ocak 1959.
- AFET, İNAN: Atatürk'ün Askerliğe Dair Eserleri, Türkiye İş Bankası Yayını, 1959.
- AFET, İNAN: Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.
- AFET, İNAN: Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1968.
- AFET, İNAN: Tarihten Bugüne, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1970.
- AFET, İNAN: Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluş Günlerinde Atatürk'ün EI Yazısı ile Tashih Edilmiş Bazı Tarih Soruları ve Dikte Ettiği Cevaplardan Örnekler, Tarih Vesikaları Dergisi, Cilt: 1 , Sayı-2, 1958.
- AFET, İNAN: M. Kemal Atatürk Ankara Hukuk Mektebi'nin Öğretim Kurulu Fahri Başkanı, T.T.K. Belleten, cilt: XXXVIII, Sayı: 149, s.117-121.
- AFET, İNAN: Atatürk'ten Mektuplar, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1981.
- AĞAOĞLU, Ahmet: Serbest Fırka Hatıraları, 2. Baskı, Baha Matbaası, İstanbul, 1969.
- AKÇAKAYALI, Cihat: Atatürk (Komutan, Devrimci ve Devlet Adamı Yönleriyle), Harp Tarihi ve Stratejik Etüt Başkanlığı, 1980.
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, Askere Din Kitabı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1925
- AKSEKİ, Ahmet Hamdi, Ahlak Dersleri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1924
- AKTEPE, Münir: Atatürk'e Dair Bazı Belgeler, Belleten T.T.K., Cilt: XXXII, Sayı:128, s.441-457, Ankara,1968.
- AKYOL, Taha, Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitapçılık
- ALTAY, Fahrettin: 10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası, İnsel Yayınları, İstanbul, 1970.
- ARAR, Asım: Son Günlerinde Atatürk, Dr. Asım Arar'ın Hatıraları, Selek Yayınları, İstanbul, 1958.
- ARAR, İsmail: Atatürk'ün Halkçılık Programı, Baha Matbaası, İstanbul, 1963.
- ARAR, İsmail: Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1969.
- ARAR, İsmail: Atatürk'ün Günümüz Olaylarına da Işık Tutan Bazı Konuşmaları, T.T.K. Belleten, Cilt: XLV/I , Sayı: 177, s.5-26, 1981.
- ARAR, İsmail: Atatürk'ün Amerikan Milletine Seslenişi, Belleten T.T.K., Sayı:178, s.108-113, Nisan 1981.
- ASKER YÖNÜYLE ATATÜRK: T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı yayını, Ankara.
- ATATÜRK, Kemal: Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe, Yayınlayan: Uluğ İğdemir, T.T.K
- ATATÜRK, Kemal: Anburnu Muharebeleri Raporu, Yayına hazırlayan: Uluğ İğdemir, T.T.K
- ATATÜRK, Kemal: Nutuk
- ATATÜRK, Kemal: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, II, III, Toplayan: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını
- ATATÜRK, Kemal: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Derleyen: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını
- ATATÜRK, Kemal: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları V, Hazırlayanlar: Sadi Borak, Dr. Utkan Kocatürk, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, Ankara 1972.
- ATATÜRK İLE İLGİLİ ARŞİV BELGELERİ: (1911-1921 Tarihleri Arasına Ait 105 Belge), T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1982.
- ATATÜRK'ÜN BİR HATIRA DEFTERİNE YAZDIKLARI: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:1, Sayı: 1, s.286-287, Ankara 1984.
- ATATÜRK' ÜN ÖZEL ARŞİVİNDEN SEÇMELER: Hazırlayan: T.C. Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.
- ATATÜRK ün SAVARONA'DA 56 GÜNÜ, : İkdam gazetesi 13.6.1939 -13.8.1939.
- ATATÜRK VE SOSYAL GÜVENLİK: Emekli Sandığı Genel Müdürlüğü yayını, Ankara 1981.
- Atatürk'ün İslam'a Bakışı, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- ATAY, Faliş Rıfki: Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919), Türkiye İş Bankası yayını, Ankara, 1965.
- ATAY, Faliş Rıfki, Atatürk Ne İdi?
- ATAY, Faliş Rıfki, Atatürkçülük Nedir?
- ATAY, Faliş Rıfki, Çankaya.
- ATAY, Faliş Rıfki, Kurtuluş.
- ATAY, Faliş Rıfki, Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri.
- ATAY, Faliş Rıfki, Mustafa Kemal'in Ağzından Vahidettin / Atatürk'ün Bana Anlattıkları.
- ATİLLA, Osman: Atatürk ve Büyük Zafer, Güven Matbaası 1972.
- AYBARS, Ergün: İstiklal Mahkemeleri (1920-1923), Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- AYBARS, Ergün: İstiklal Mahkemeleri (1923-1927), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1982.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya: Tek Adam Mustafa Kemal. 1, 2, 3, Remzi Kitabevi.
- AYHAN, Yusuf: Mustafa Kemal'in Pozantı Kongresi ve Adana'nın Kurtuluşu, İpek Matbaası, Adana, 1963.
- BAHAR, İlhan, Atatürk'ün Yönetim ve Liderlik Sırları.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet: Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri, M.Sıralar Matbaası, İstanbul, 1960.
- BAYAR, Celal, Atatürk Gibi Düşünmek.
- BAYAR, Celal, Ben de Yazdım.
- BAYCAN, Nusret: Atatürk ve Askerlik Sanatı, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, 1985.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: Heyet-i Temsiliye Kararları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1974.
- BAYKAL, Bekir Sıtkı: Millî Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 1986.
- BAYUR, Hikmet: Türkiye Devletinin Dış Siyaseti, TTK. Yayınları: 59, İstanbul, 1938.
- BAYUR, Hikmet: Mustafa Kemal'in Falkenhayn'la Çatışmasıyla İlgili Henüz Yayınlanmamış Bir Raporu, Belleten T.T.K., Sayı: 80, s.619-632, Ekim 1956.
- BAYUR, Hikmet: 1918 Birakışmasından Az Önce Mustafa Kemal Paşa'nın Başyaver Naci Bey Yolu ile Padişaha Bir

- Başvurması, Belleten T.T.K., Cilt: XXI, Sayı: 84, s.561-565, Ekim 1957.
- BAYUR, Hikmet: Mustafa Kemal'in İki Mektubu, Belleten T.T.K., Cilt: XXIV, Sayı: 93, s.129-137, Ocak 1960.
- BAYUR, Hikmet: Atatürk Hayatı ve Eseri, Güven Basımevi, Ankara, 1963.
- BAYUR, Hikmet: Atatürk'ün Geleceği Seziş Gücüne ve İnsandan Anlayışına İki Örnek, Belleten T.T.K., Cilt: XXXII, Sayı: 126, s.431-440, Ekim 1968.
- BELEN, Fahri: Atatürk'ün Askerî Kişiliği, Atatürk Serisi: 4, Milli Eğitim Bakanlığı yayını, 1963.
- BELEN, Fahri: Askerî, Siyasal ve Sosyal Yönleriyle Türk Kurtuluş Savaşı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayınları: 13, Ankara 1973.
- BEYSANOĞLU, Şevket: Atatürk ve Diyarbakır, Diyarbakır Üniversitesi 100. Yıl Yayını, s.69-136, Diyarbakır 1981.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik: Atatürk Anadolu'da (1919-1921) I, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959.
- BİLSEL, M.Cemil: Lozan, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933.
- BORAK, Sadi: Bilinmeyen Yönleriyle Atatürk, Kitapçılık Ticaret Ltd. Şirk. Yayını, İstanbul, 1966.
- BORAK, Sadi: Atatürk, Başak Kitabevi, İstanbul, 1973.
- BORAK, Sadi: Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları, Çağdaş Yayınları, 1980.
- BORAK, Sadi: Atatürk'ün Resmî Yayınları Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri, Halkevleri Atatürk Enstitüsü Araştırma Yayınları: 12, Ankara 1980.
- BORAK, Sadi, Atatürk Gizli Oturumlardaki Konuşmalar.
- BORAK, Sadi, Atatürk Gençlik ve Hürriyet.
- BOZDAĞ, İsmet, Atatürk'ün Evrensel Boyutları.
- BOZDAĞ, İsmet, Bitmeyen Devlet Kavgası.
- BOZOK, Salih, Yaveri Atatürk'ü Anlatıyor.
- BOZOK, Salih: Atatürk'ün 40 Yıl Yanından Ayırmadığı Salih Bozok'un Hatıraları, Milliyet Gazetesi, 5.11.1979-7.11.1979.
- BOZOK, Salih - BOZOK, Cemil S.: Hep Atatürk'ün Yanında (Baba-Oğul Bozoklardan Anılar), 1985.
- CEBESÖY, Ali Fuat: Millî Mücadele Hatıraları, Vatan, Neşriyatı. İstanbul, 1953.
- CEBESÖY, Ali Fuat: Siyasî Hatıralar.
- CEBESÖY, Ali Fuat: Sınıf Arkadaşım Atatürk, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1967.
- CONK, Cemil: Çanakkale Conkbayırı Savaşları, Cemil Conk, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Ankara 1959.
- COŞAR, Ömer Sami: İstiklal Harbi Gazetesi, Yeni İstanbul Yayını, İstanbul, 1969-1970.
- COŞAR, Ömer Sami: Millî Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları: 5, İstanbul (tarihsiz).
- ÇAMBEL, Leyla : Dr. Neşet Ömer'in Ağzından Atatürk'ün Hastalığına Ait Anılar, Ulus Gazetesi, 10.11.1959 - 19.11.1959.
- ÇELİKER, Fahri : Çanakkale ve Mustafa Kemal, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı : 9, Ankara 1987.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI: Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine ait 100 belge) 1919-1923, Cilt: I, Haz: Dışişleri Bakanlığı, Kültür Bakanlığı yayını, 1981.
- DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI: Atatürk'ün Milli Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine ait 100 belge) 1923-1938, Cilt: II. Haz: Dışişleri Bakanlığı, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.
- Diyanet Vakfı Yayınları, Atatürk ve Din.
- DOĞAN, Avni: Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası, Dünya Yayınları, İstanbul, 1964.
- DURU, Cihan; TURAN, Kemal; ÖNGEOĞLU, Abdurrahman: Atatürk Dönemi Maliye Politikası, (Mondros'tan Cumhuriyete Mali ve Ekonomik Sorunlar), Tisa Matbaacılık Sanayi LTD Şti. Ankara, 1982.
- ELDENİZ, Perihan Naci: Atatürk ve Türk Kadını, Belleten T.T.K., Sayı: 80, s.739-745, Ekim 1956.
- ELİBAL, Gültekin: Atatürk ve Resim-Heykel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: 121, İstanbul, 1973.
- ELLİSON, Grace M.: Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası, Türkçesi: İbrahim S.Turek, Milliyet Yayınları, 1973.
- ENGİNSÖY, Cemal: Atatürk Biyografisi'nden Sayfalar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, sayı: 9,11,12, Ankara, 1987-1988.
- ERDOĞAN, Selim, Sakarya, Kronik Yayınları, İstanbul 2020.
- ERDOĞAN, Selim, Büyük Taarruz, Kronik Yayınları, İstanbul 2021.
- ERDOĞAN, Selim, İstiklal, Kronik Yayınları, İstanbul 2022.
- ERİKAN, Celal, Kurtuluş Savaşı Tarihi.
- Ermeni Soykırımı İddiaları – Yanlış Hesap Talat'tan ve Tehcirden Dönünce, Kollektif, Cedit Neşriyat.
- EROĞLU, Hamza: Türk Devrim Tarihi, A.İ.T.İ.A., Sosyal Faaliyetler ve Geliştirme Derneği Yayını, Ankara, 1972.
- EROĞLU, Hamza: Atatürk'ün Hayatı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara, 1986.
- ESENGİN, Kenan, Millî Mücadelede Ayaklanmalar.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Belgelerle Ermeni Sorunu, Ankara 1984.

- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Harbi ve Kolağası Mustafa Kemal, Ankara 1985.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Cephesi Harekâtı, Ankara 1980.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi İran-Irak Cephesi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı 1914-1918.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi – Kafkas Cephesi.
- Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi – Osmanlı İmparatorluğunun Siyasî ve Askerî Hazırlıkları ve Harbe Giriş.
- GEORGES-GAULIS, Berthe: Çankaya Akşamları, çev: Füzuran Tekil, İstanbul 1983.
- GERÇEKÇİ, Hikmet: İstanbul'dan Samsun'a Cehennemi 215 Saat, Hayat Dergisi, Sayı: 21, s.6-7, 1969.
- GEREDE, Hüsrev : Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da İstanbul'dan Samsun'a Nasıl Gitmişti?, Hayat Dergisi, sayı: 7, 18 Mayıs 1956, s.6-7.
- GİRİTLİ, İsmet: Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Ders Notları, Filiz Kitabevi, İstanbul 1983.
- GİZLİ CELSE ZABITLARI: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, Cilt: I-IV, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1980.
- GOLOĞLU, Mahmut: Erzurum Kongresi, Nüve Matbaası., Ankara 1968.
- GOLOĞLU, Mahmut: Sivas Kongresi, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
- GOLOĞLU, Mahmut: Üçüncü Meşrutiyet (1920), Başnur Matbaası, Ankara 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: Cumhuriyete Doğru (1921-1922), Başnur Matbaası, Ankara 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: Türkiye Cumhuriyeti (1923), Başnur Matbaası, Ankara, 1971.
- GOLOĞLU, Mahmut: Devrimler ve Tepkileri (1924-1930), Başnur Matbaası, Ankara, 1972.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib: Millî Mücadele Başlarken, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959.
- GÖNLÜBOL, Mehmet; SAR, Cem: Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1963.
- GÖYÜNÇ, Nejat: Sevres'den Lausanne'a, T.T.K. Belleten, Cilt: XLVI, Sayı: 183, 1982
- GÖZE, Ayferi, Türk Kurtuluş Savaşı ve Devrim Tarihi
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: Mütareke Gayyasından Gurbet Cehennemine, Yeni Sabah, 16.8.1944 - 1.2.1945.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: Osmanlı'nın Son Padişahı Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1968.
- GÖZTEPE, Tarık Mümtaz: Osmanlı'nın Son Padişahı Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında, Sebil Yayınevi, İstanbul, 1969.
- GREW, Joseph: Atatürk ve İnönü (Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları), Çev: Muzaffer Aşkın. Kitapçılık Tic. Ltd. Şti. Yayını, İstanbul, 1966.
- GÜNAYDIN, Ahmet Necip, Millî Mücadelede Sivas – 108 Gün
- GÜNER, Zekai – Kabataş, O., Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basını
- GÜRER, Cevat Abbas: Ebedî Şef, Kurtarıcı Atatürk'ün Zengin Tarihinden Birkaç Yaprak, Halk Basımevi, İstanbul 1939.
- GÜRER, Cevat Abbas: Atatürk'ün Hayatından Yazılmamış Hatıralar, Yeni Sabah Gazetesi, 14.2.1941-25.5.1941.
- GÜRER, Cevat Abbas: Kutladığımız Büyük Gün, Yeni Sabah, 19.5.1943.
- GÜRTAŞ, Ahmet, Atatürk ve Din Eğitimi, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Ermeni Tehciri.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Tarih Gelecektir.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, Ermeniler: Sürgün ve Göç.
- HARP TARİHİ VESİKALARI DERGİSİ: Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Yayını, Sayı:1-66, Ankara, 1952-1969.
- HÜLAGÜ, Metin, Yurtsuz İmparator Vahdettin.
- İĞDEMİR, Uluğ: Birinci Dünya Savaşı'nda Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Yeni Belgeler, Belleten T.T.K., Cilt: XXXIII, Sayı: 132, s.505-526, Ekim 1969.
- İĞDEMİR, Uluğ: Sivas Kongresi Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1969.
- İĞDEMİR, Uluğ: Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1975.
- İĞDEMİR, Uluğ: Atatürk'ün Yaşamı, I. Cilt (1881-1928), T.T.K., yayını, 1980.
- İLBAY, Asaf: Atatürk'ün Hususi Hayatı, Tan Gazetesi, 8.6.1949-6.9.1949.
- İLHAN, Suat: Harp Yönetimi ve Atatürk, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1987.
- İLHAN, Attila, Hangi Atatürk?
- İMECE, Mustafa Selim: Atatürk'ün Şapka Devrimi'nde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri (1925), Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1959.
- İNALCIK, Halil, Osmanlı ve Modern Türkiye, İstanbul 2013.
- İNÖNÜ, İsmet: Hatıralar, Yayına Hazırlayan: Sebahattin Selek, Bilgi Yayınevi, 1987.
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ: Atatürk maddesi, 10. Cüz. İstanbul, 1960.

- JACKH, Ernest: Yükselen Hilal (Dünkü, Bugünkü ve Yarınki Türkiye) çev: Perihan Kuturman, Uğur Kitabevi, İstanbul 1946.
- JAESCHKE, Gotthard: Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi, çev.: Niyazi Recep Aksu, İ.Ü. Edebiyat Fak. Türk İnkılabı Tarihi Enst. Yayını, İstanbul, 1939.
- JAESCHKE, Gotthard: Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri, T.T.K. Yayını, Ankara, 1971.
- JAESCHKE, Gotthard: I. ve II. Dünya Savaşlarında Türkiye'nin Dış Politikası, Çev: Mihin Lugal, Belleten T.T.K., Cilt: XLI, Sayı: 164, s.733-743, Ekim 1977.
- KANDEMİR: İzmir Suikastının İç Yüzü, Cilt: I-II, Ekicigil Tarih Yayınları, İstanbul, 1955.
- KANSU, Mazhar Müfit: Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber. Cilt: I-II. Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1966-1968.
- KARABEKİR, Kazım: İstiklal Harbimizin Esasları, Sinan Matbaası ve Neşriyat Evi, İstanbul, 1951.
- KARABEKİR, Kazım: İstiklal Harbimiz, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1969.
- KARACAN, Ali Naci: Lozan, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1971.
- KARAİBRAHİMOĞLU, Sacit: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ege Matbaası, Ankara, 1968.
- KARAL, Enver Ziya: Türk İnkılabının Mahiyeti ve Önemi, Tarih Semineri Dergisi, Sayı:1, İstanbul, 1937.
- KARAL, Enver Ziya: Unutulmuş Belgeler, Türk Dili Dergisi, Cilt: XVII, Sayı: 194, s.90-97, Kasım 1967.
- KARAL, Enver Ziya: Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965). Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- KARAOŞMANOĞLU, Yakup Kadri: Vatan Yolunda, Selek Yayınevi, İstanbul 1958.
- KARAUĞUZ, Tahir: Kurtuluş Savaşı'nın İki Kitabı, İstanbul 1965.
- KAŞ, Ali: Eduard Herriot'nun Anılarında Atatürk ve Devrimleri, Batı Edebiyatları Araştırma Dergisi, Sayı: 5-6 (Atatürk Özel Sayısı), s.27-36, Aralık 1981.
- KAYABALI, İsmail; ARSLANOĞLU, Cemender: İstiklal Savaşında Türk Denizcileri, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 117 (Deniz Kuvvetleri Sayısı), s.847-851, 1972.
- KILIÇ, Ali: Atatürk'ün Son Günleri, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi, İstanbul, 1955.
- KILIÇ, Ali: Atatürk'ün Hususiyetleri, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi, İstanbul, 1955.
- KIZILÇELİK, Sezgin, Atatürk'ü Doğru Anlamak.
- KINROSS, Lord, Atatürk.
- KOCATÜRK Utkan: Atatürk'ün Hatıra Defterlerine Yazdıkları, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.
- KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Toplanmamış Telgrafları, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.
- KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Yazdırdıkları, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1971.
- KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Sohbetleri, Edebiyat Yayınevi, Ankara 1971.
- KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri, 3. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara 1984.
- KOCATÜRK, Utkan: Atatürk'ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:1, s.3-95, Kasım 1984.
- KONAY, Rıfki: Atatürk'ün Sofrası, Atatürk'ün Sofrasında Bulunmuş Kişilerin Hatıraları, Haz: Rıfki Konay, Vakıf Gazetesi, 8.9.1947- 11.10.1947.
- LEVENTOĞLU, Mazhar: Atatürk'ün Vasiyeti, Bahar Matbaası, İstanbul, 1968.
- LEVENTOĞLU, Mazhar : Atatürk Yürür Dururken, Ajans Türk Tarih Yayınları Serisi: 3, Ankara, 1971.
- LEVENTOĞLU, Mazhar : Atatürk Göçüp Giderken, Ajans Türk Tarih Yayınları Serisi: 4, Ankara, 1971.
- MERAM, Ali Kemal: Türk-Rus İlişkileri Tarihi, Kıtış Yayınları, İstanbul, 1969.
- MERAY, Seha L.: Lozan Barış Konferansı (Tutanaklar, Belgeler), Seri Yayın, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, 1969-1973.
- METEL, Raşit: Atatürk ve Donanma, Genkur. Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1966.
- MEYDAN, Sinan, Atatürk İle Allah Arasında & Bir Ömrün Öteki Hikayesi.
- MEYDAN, Sinan, Atatürk ve Türklerin Saklı Tarihi.
- MEYDAN, Sinan, Atatürk'ün Gizli Kurtuluş Planları – Parola: Nuh.
- MEYDAN, Sinan, Atatürk ve Kayıp Kıta Mu.
- MEYDAN, Sinan, Cumhuriyet Tarihi Yalanları.
- MEYDAN, Sinan, Köken & Atatürk ve Kayıp Kıta Mu 2.
- MEYDAN, Sinan, Nutuk'un Deşifresi.
- MEYDAN, Sinan, Sarı Paşam & Mustafa Kemal, İttihatçılar ve II. Abdulhamit.
- MUMCU Ahmet: Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, A.Ü. Hukuk Fak. Yayını, Ankara, 1971.
- MUMCU, Uğur: Atatürk ve İnönü, Cumhuriyet Gazetesi, 11.11.1986.
- MUMCU, Uğur, Kürt-İslam Ayaklanması.
- MUMCU, Uğur, Gazi Paşa'ya Suikast.
- MUTLUÇAĞ, Hayri: Heyet-i Temsiliye Üyeleri ile Komutanlar Arasında Gizli Görüşmeler I-IV, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 69-70-71-72, 1973.
- MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, Kurtuluş Savaşı'nın Malî Kaynakları.

MÜTERCİMLER, Erol, Fikrimizin Rehberi Gazi Mustafa Kemal.
MÜTERCİMLER, Erol, Bu Vatan Böyle Kurtuldu & Onlar Bizim İçin Öldüler.

OKYAR, Fethi: Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Fesh Edildi? İstanbul, 1987.
ORAL, Fuat Süreyya: Türk Basın Tarihi (1919-1965 Cumhuriyet Dönemi), Doğu Ltd. Şirket Matbaası, Ankara, 1968.
ORBAY, Rauf: Rauf Orbay'ın Hatıraları, Yakın Tarihimiz Dergisi, Cilt: 1-4, Sayı: 1-52, 1962-1963.

ÖCAL, Hulki: Hatay Savaşı, Desen Matbaası, Ankara, 1953.
OKÇİN, A: Gündüz: Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir) Haberler-Belgeler-Yorumlar, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yayını, Ankara, 1968.
ÖKSE, Necati: Çanakkale Muharebeleri, Bu Muharebelerde Atatürk'ün Oynadığı Rol, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Atatürk Haftası Armağanı, 10 Kasım 1986.

ÖNDER, Mehmet: Atatürk'ün Yurt Gezileri, Türkiye İş Bankası Yayını, Ankara, 1975.
ÖNDER, Mehmet: Atatürk'e Mektuplar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: IV, Sayı: 10, s.91-132, Kasım 1987.
ÖZAKMAN, Turgut, 1881-1938 Atatürk, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet Kronolojisi, Bilgi Yayınevi
ÖZAKMAN, Turgut, Diriliş – Çanakkale 1915.
ÖZAKMAN, Turgut, Şu Çılgın Türkler.
ÖZAKMAN, Turgut, Vahdettin, M. Kemal ve Milli Mücadele.
ÖZALP, Kazım: Özalp, Atatürk'ü Anlatıyor, (Kazım Özalp'ın Hatıraları), Milliyet .gazetesi. 10.11.1969 - 27.11.1969.
ÖZALP, Kazım: Millî Mücadele Cilt: I-II Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1971.
ÖZBUDUN, Ergun: Türkiye'nin Kuruluş Yıllarında Bir Yabancı Gazetecinin Ankara Yolculuğu ve Atatürk'le Görüşmesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 1, s.166-191, 1984.
ÖZERDİM, Sami N.: Atatürk Devrimi Kronolojisi, II. Basım, Varlık Yayınları, İstanbul, 1966.
ÖZKAYA, Yücel: Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 10, s.139-186, Kasım, 1987.

PERİNÇEK, Mehmet, 100 Belgede Ermeni Meselesi.
PERİNÇEK, Mehmet, Ermeni Devlet Adamı B.A. Boryan'ın Gözüyle Türk-Ermeni Çatışması.
PERİNÇEK, Mehmet, 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu.

SARIKOYUNCU, Ali, Atatürk Din ve Din Adamları, Diyanet Vakfı Yayınları.
SARIKOYUNCU, Ali, Millî Mücadelede Din Adamları, I,II, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
SHAW, Stanford J, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye I-II, E Yayınları.

ŞAPOLYO, Enver Behnan: Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi, Üçüncü baskı, Rafet Zaimler Yayınevi, İstanbul, 1958.
ŞAPOLYO, Enver Behnan: Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin İç Alemi. İnkılap ve Aka Kitabevleri; İstanbul, 1967.
ŞEHİSUAROĞLU, Bedi : Atatürk'ün Sağlık Hayatı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1981.
ŞİVGİN, Hale: Mustafa Kemal'in İlk Savaşı, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı:10, s.187-195, Kasım,1987.
ŞİMŞİR, Bilal N.: İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e (1921-1922), Milliyet Yayınları, İstanbul, 1972.
ŞİMŞİR, Bilal N.: İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938), Cilt: I,II,III,IV, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara,1973-1984.
ŞİMŞİR, Bilal N.: Vahdettin'in Kaçışı ve Sonu, Cumhuriyet gazetesi 26.11.1973-29.11.1973.
ŞİMŞİR, Bilal N.: Malta Sürgünleri, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976.
ŞİMŞİR, Bilal N.: Atatürk ile Yazışmalar (1920-1923), Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1981.
ŞİMŞİR, Bilal N.: Dış Basında Atatürk ve Türk Devrimi, Cilt: I, T.T.K., Yayını, 1981.
ŞİMŞİR, Bilal N.: Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri (Yedi Belge), Belleten, T.T.K., Sayı: 177, s.157-209, 1981.

TAÇALAN, Nurdoğan: Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1970.
TANSEL, Selahattin: Atatürk ve, Kurtuluş Savaşı (1919-1922), Türkiye Vakıflar Bankası Yayını, Ankara,1965.
TANSEL, Selahattin: Mondros tan Mudanya'ya Kadar, Cilt: I-IV, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Cumhuriyetin 50. Yıldönümü Yayını, 1973-1974.
TANSU, Samih Nafiz: Türk İnkılap Tarihi ve Büyük Harpten Sonra Avrupa, İkbâl Kitabevi, 1938.
TAYLAK, Muammer: Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.
TEKELİ, İlhan; İLKİN, Selim: Kurtuluş Savaşı'nda Talat Paşa ile Mustafa Kemal'in Mektuplaşmaları, T.T.K.,

- Belleten, Cilt: XLIV, Sayı: 174, s.301-345.
- TENGİRŞENK, Yusuf Kemal: Vatan Hizmetinde, Bahar Matbaası, İstanbul, 1967.
- TERZİOĞLU, Sait A.: Atatürk ve Çok Partili Rejim, Sait A. Terzioğlu, Cumhuriyet Gazetesi 10.11.1963.
- TEVETOĞLU, Fethî: Milliyetçi Atatürk, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 37, s.55-62, 1965.
- TEVETOĞLU, Fethî: Millî Mücadele'de Mustafa Kemal Paşa-General Harbord Görüşmesi I-IV, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 76 (s.257-268), Sayı: 77 (s.321-334), Sayı: 80 (s.525-545), Sayı: 81 (s.589-603).
- TEVETOĞLU, Fethî: Fethî Okyar'ın Günlük Hatıraları, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 82, s.739-759, 1969.
- TEVETOĞLU, Fethî: Atatürk ün Toplanmamış Yazıları, Belleten T.T.K., Cilt: I, Sayı:197, s.531-546, Ağustos 1986.
- TEZER, Şükrü: Atatürk'ün Hatıra Defteri, T.T.K., yayını, 1972.
- TUNAYA, Tarık Z.: Türkiye'de Siyasî Partiler (1859-1952), İstanbul, 1952.
- TURAN, Şerafettin, Türk Devrim Tarihi I-V, Bilgi Yayınevi.
- TURAN, Şerafettin, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik Mustafa Kemal Atatürk, Bilgi Yayınevi.
- TÜLBENTÇİ, Feridun Fazıl: Cumhuriyet Nasıl Kuruldu?, Sel Yayınları, Atatürk Kütüphanesi:17, İstanbul,1955.
- TÜNAY, Bekir: Gazi'nin Millî Mücadele Destanı, Kültür Bakanlığı Yayını, 1981.
- TÜRK DEVRİM TARİHİ: Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1971.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad: Görüp İştiklerim, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1951.
- TÜRKGELDİ, Ali Fuad: Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1948.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİ, I- VII, T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No:1, Ankara, 1962.
- TÜRK İSTİKLAL HARBİNE KATILAN TÜMEN VE DAHA ÜST KADEMELERDEKİ KOMUTANLARIN BİYOGRAFİLERİ: T.C. Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1972.
- TÜRKİYE DIŞ POLİTİKASINDA 50 YIL KURTULUŞ SAVAŞIMIZ (1919-1922): T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, 1973.
- ULUBELEN, Erol: İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, Yayıncılık Matbaası, Aykaç Kitabevi, İstanbul,1967.
- ULUĞ, Naşit Hakkı: Emperyalizme Karşı Türkiye (1922-1924), Belge Yayınları Tarih Dizisi:1, İstanbul,1971.
- ULUĞ, Naşit Hakkı: Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.
- ULUNAY, Necati: Allah'ın Kullanılmasına ve Kut İstismarına Karşı Atatürk.
- UNAT, Faik Reşit: İsmet İnönü, Ankara Halkevi Yayını, Ankara, 1945.
- UNAT, Faik Reşit: Türkiye Devleti'nin Makarr-ı İdaresi Ankara Şehridir, Tarih Vesikaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 9, 1942.
- UNAT, Faik Reşit: Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi, Tarih Vesikaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 10, 1942.
- UNAT, Faik Reşit: Mustafa Kemal Paşa'ya 9. Ordu Kitaatı Müfettişi Sıfatıyla Verilen Vazife ve Salahiyetlere Dair Bazı Vesikalar, Tarih Vesikaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 12, 1943.
- UNAT, Faik Reşit: Ne Mutlu Türküm Diyene, Türk Dili Dergisi, Sayı: 146, s.77-78, 1963.
- URAN, Hilmi: Hatıralarım, Ankara, 1959.
- URAS, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi.
- US, Asım: Gördüklerim Duyduklarım Duygularım (Meşrutiyet ve Cumhuriyet Devirlerine Ait Hatıralar ve Tetkikler), Vakıf Matbaası, İstanbul, 1964.
- ÜÇÖK, Coşkun: Siyasal Tarih (1789-1950), 6. Baskı, Başnur Matbaası, Ankara, 1967.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref: Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat, İstanbul 1930.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref: Hatıralar (Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşundan İlk Kurultay'a Kadar) T.D.K. Yayını, Ankara, 1943.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref: Atatürk Tarih ve Dil Kurumları (Hatıralar), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara,1954.
- ÜNAYDIN, Ruşen Eşref : Atatürk'ün Hastalığı (Profesör Dr. Nihat Reşat Belger'le Mülakat), T.T.K. Yayını, Ankara, 1959.
- ÜNLER, Ali Nadi: Gaziantep Savunması, İstanbul 1969.
- VANDEMİR Baki: Atatürk'ün Cehaletle Mücadelesi, Yerli Yabancı 80 İmza Atatürk'ü Anlatıyor, İstanbul (tarih yok).
- YALMAN, Ahmet Emin: Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, İstanbul, 1970.

ZABIT CERİDELERİ: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri 1920-1938), Ankara. (www.tbmm.gov.tr)